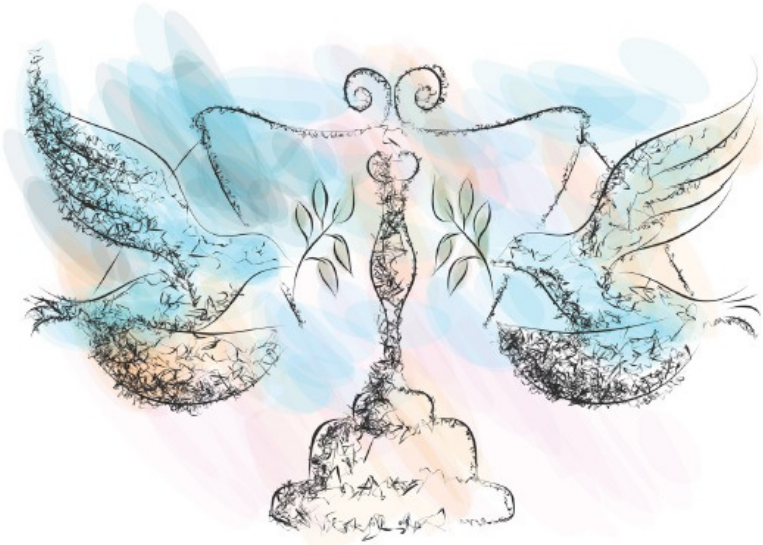

Kemal Gözler

İnsan Hakları Hukuku

Kemal Gözler
İNSAN HAKLARI HUKUKU

Ekin Basım Yayın Dağıtım, ISBN: 978-605-327-756-9

© 2018. Her hakkı mahfuzdur.

İkinci Baskı: Ekim 2018

Düzeltilme: Burcu Uykun ve Sibel Yılmaz

Dizgi ve Sayfa Düzeni: Kemal Gözler

Kapak: Kemal Gözler

Eleştirileriniz İçin: kgozler@hotmail.com

Kitabın Tanıtımı: www.anayasa.gen.tr/ihh.html

Baskı: Star Ajans Ltd. Şti. Alaaddinbey Mah., 634. Sokak, NİLTİM,
Ayaz Plaza no 24, Nilüfer - BURSA Tel: 0224 249 23 20 *Sertifika No:* 15366

Dağıtım: Ekin Basım Yayın Dağıtım, Şehreküstü Mahallesi,
Cumhuriyet Caddesi, Durak Sokak No 2, Osmangazi - BURSA

Tel: 0224 220 16 72; 223 04 37; *Faks:* 0224 223 41 12 *Web:* ww.ekinyayinevi.com

E-mail: info@ekinyayinevi.com *Sertifika No:* 0607-16-008681

Kütüphane Tasnif Numaraları

Library of Congress: K3240.G69 2018; *Dewey:* 342.02 GÖZ 2018

KORSAN YAYINCILARA VE FOTOKOPİCİLERE UYARI: 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun 71'inci maddesi, bir kitabı, yazarının yazılı izni olmaksızın, herhangi bir şekilde (fotokopi dahil) çoğaltanları, dağıtanları, satanları, her türlü işaret, ses veya görüntü nakline yarayan araçlarla umuma iletenleri, ticari amaçla satın alanları, elinde bulunduran ya da depolayanları **bir yıldan beş yıla kadar hapis veya adli para cezasıyla** cezalandırmaktadır.

OKUYUCULARA UYARI: Elinizde tuttuğunuz kitap, kağıt ve mürekkepten ibaret değildir. Yazarın alın terinin ürünüdür. Keza bu kitabın ortaya çıkmasında yazarın yanında, grafiker, matbaacı, yayıncı, dağıtımçı gibi daha pek çok kişinin emeği vardır. Bir kitabın korsan baskısı veya fotokopi yoluyla çoğaltılması, başta yazar olmak üzere, bu kitabın ortaya çıkması için çalışan pek çok kişinin emeğinin çalınması anlamına gelir. **Korsan veya fotokopi kitap satın alarak emek hırsızlığına ortak olmayınız!** Lütfen bu kitabın korsan veya fotokopi nüshalarını satanları yayınevine (0224 223 04 37) veya yazara (kgozler@hotmail.com) bildiriniz. Bandrolsüz nüshalar veya bandrol numarası arka kapakta belirtilen bandrol seri numaralarını tutmayan kitaplar korsandır.

Bir kitabın fiyatı ile o kitabın korsan baskısının veya fotokopisinin fiyatını karşılaştırmamak gerekir. Bir kitabın fiyatı, kağıt ve baskı giderinin yanında, telif hakkı, dizgi ve grafiker ücreti, yayıncı ve dağıtımçı payı ve vergilerden oluşmaktadır. Korsan yayıncının veya fotokopinin ise kağıt ve mürekkepten başka bir gideri yoktur.

Bir kitabın kağıt değeri ile o kitabın emek değeri arasında nasıl bir fark olduğunu anlamamız için size şunu yapmanızı tavsiye ederiz: Bu kitabın sonunda yer alan 12 sayfa uzunluğundaki dizini yapmaya çalışınız. Bunun için kitabı baştan sona ciddi bir şekilde okumanız, dizin girdisi olabilecek ortalama 2000 adet kavramı tespit etmeniz, bunların kitapta kaçınıcı sayfalarda geçtiğini yanlarına yazmanız, sonra da bunları alfabetik olarak sıralamanız gerekmektedir. Böylece bu kitabın oniki sayfadan oluşan dizini siz yapmış olacaksınız. Bu iş için en az oniki gün çalışmanız gerekir. Ancak sizin harcadığınız bu oniki günlük emeği, bu kitabın dizin bölümünü oniki saniyede fotokopi ederek bir başkası gasp edebilmektedir.

Bir kitaptan yazar telif ücreti alamıyor, yayıncı kitaba yatırdığı parayı çıkaramıyorsa, o kitabın yeni baskı yapma ihtimali yoktur. Keza yazdığı kitaptan telif ücreti alamayan bir yazardan kitabın güncelleştirilmiş yeni baskısını hazırlamasını beklemek gerçekçi bir beklenti değildir. Eğer üniversite ders kitabı yazarları, bir gün, kitap yazmaktan vazgeçerlerse, bundan en büyük zararı üniversite öğrencileri görür. Korsan veya fotokopi kitap alan öğrencilerin şunu çok iyi bilmesi gerekir: *Bütün öğrencilerin korsan veya fotokopi kitap aldığı gün Türkiye'de yeni bir ders kitabı yayınlanmayacaktır ve o zaman bu öğrenciler fotokopi ettirecek kitap da bulamayacaklardır.* **Korsan baskı ve fotokopi, kitabı öldürmek üzere. Haberiniz olsun!**

Kemal Gözler

İNSAN HAKLARI HUKUKU

21 Ocak 2017 Tarih ve 6771 Sayılı Anayasa
Değişikliği Kanununa Göre Güncellenmiş
İkinci Baskı

EKİN BASIM YAYIN DAğITIM
BURSA - Ekim 2018

ÖNSÖZ

Şüphesiz ki insan haklarının ekonomiyle, sosyolojiyle, felsefeyle, politikayla yakından ilgisi vardır. Ama insan hakları hukuku, bir “hukuk” dahiysa *saf olmalı*; ekonomi, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi vs.den uzak durmalıdır.

Biz insan hakları hukukunun *saf* teorisini yazma amacıyla yola çıktık.

* * *

İnsan hakları hukukunun *ahlâkî* değerlerden beslendiği veya beslenmesi gerektiği ve keza insan hakları hukuku eğitiminin hukukçuya geniş bir bakış açısı kazandırması gerektiği yolunda düşünceler ileri sürülmektedir. İnsan hakları hukuku eğitiminden hukuk dışı amaçlar beklenmektedir. İnsan hakları hukuku eğitimi adeta bir “misyonerlik” eğitimi görünümündedir. Eğitimin amacı insan haklarına değer veren, onları koruyan, onları savunacak “misyoner hukukçular” yetiştirmektir.

Bu anlayış, insan hakları hukukunun özünü belirsizleştirmektedir. İnsan hakları hukuku kitaplarında gerek konu, gerekse yöntem olarak tam bir karmaşa vardır. Bu kitaplarda sadece hukuk normları değil; ahlâkî, dinî, kültürel, siyasal değerler de incelenmektedir. Pek çok insan hakları hukuku kitabı adeta bir “ahlâk bilgisi”, bir “din bilgisi” kitabı görünümündedir.

Hatta ilginçtir ki, Fransa’da insan haklarının, günümüzde Hıristiyanlık gibi sikleşen dinlerin yerini doldurabilecek yeni bir “din” olup olamayacağı veya keza Marksizm gibi çöken ideolojilerin yerini alabilecek bir “ideoloji” olup olamayacağı sorusu sorulmaktadır¹. Aynı şekilde Fransa’da insan hakları ideolojisinin bir “sivil din (*religion civile*)”² veya bir “laik din (*religion séculière*)”³ hâline geldiği yolunda iddialar ve eleştiriler vardır. “İnsan hakları dini” ve “insan hakları ideolojisi”ne ilişkin bu tartışmalar, insan hakları hukukundan nasıl bir misyon beklendiğinin de güzel bir göstergesidir.

Dahası insan hakları hukukunun içinde bulunduğu bu karmaşadan yakın kimse de pek yoktur. Hatta doktrinin çoğunluğu, bu karmaşayı yararlı bulmakta ve daha fazla “bütüncül” bir yaklaşım talep etmektedir.

1. Örneğin Yves Madiot, “insan hakları büyük dinler gibi büyük ideolojilerin silinmesi ya da kaybolmasıyla doğan ideolojik boşluğu doldurabilecek midir” sorusunu sormaktadır (Yves Madiot, “Universalisme des droits fondamentaux et progrès du droit (1re partie)”, *Les Petites affiches*, 28 Ekim 1992, No 130, s.11’den nakleden İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku-1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*, Ankara, İmge, 7. Baskı, 2013, s.27.
2. Francis Farrugia, “La politique des droits de l’homme: une religion civile universelle”, *Cahiers de psychologie politique*, No 27, Temmuz 2015 (<http://odel.irevues.inist.fr/cahierspsychologiepolitique/index.php?id=3128>).
3. Jean-Louis Harouel, *Les droits de l’homme contre le peuple*, Paris, Desclée de Brouwer, 2016 (Kindle) (https://www.amazon.fr/droits-lhomme-contre-peuple/dp/2220081443#reader_B01N9N36HG).

Biz bunların hepsine karşıyız. İnsan hakları *hukuku*, bir “hukuk dalı”dır; dolayısıyla konu olarak sadece insan haklarıyla ilgili *hukuk normlarını* inceleyebilir. Yaklaşım biçimi olarak da saf hukukî yaklaşımın dışına çıkamaz. Aksi takdirde, insan hakları hukuku bir “hukuk disiplini” olmaktan çıkar.

İnsan hakları hukukunda bu karmaşayı savunanlar, esas olarak, insan haklarının kutsallığına inanan hukukçuların yetiştirilmesi gerektiğini ileri sürerler. Şüphesiz ki, istisnasız her hukukçu, insan haklarına değer vermeli; insan onuruna saygı göstermelidir. Ne var ki, hukukçunun sahip olması arzu edilen bu vasıflar, hukukçunun bir *insan* ve *vatandaş* olarak sahip olması gereken ahlâkî vasıflardır*; dolayısıyla bunlar, onun hukukçu olarak sahip olması gereken teknik bilgiyle ilgili değildir.

***Bir yan not** olarak belirtmek isteriz ki, hukukçunun bir insan ve vatandaş sıfatıyla sahip olması gereken ahlâkî vasıflar, kişilere üniversite eğitimi yoluyla kazandırılacak vasıflar değildir. Bu vasıflar, hukukçunun bir insan olarak vicdanıyla alakalıdır. Vicdan ise doğuştan gelen bir şeydir. Belirli bir hukukçunun bu vicdana sahip olup olmadığı da normal zamanlarda anlaşılmaz. Normal zamanlarda insan hakları havarisi kesilenler, insan haklarının gerçekten ağır bir şekilde tehdit edildiği dönemlerde, Türkiye’de 2016-2018 yıllarında olduğu gibi, ortadan kaybolabilmektedirler.

Hukukun saf teorisi, hukukçunun bir insan ve vatandaş olarak birtakım ahlâkî değerlere sahip olabileceği düşüncesine karşı değildir. Ancak saf teori, hukuk biliminin görevinin hukukçuya ahlâkî değerler kazandırmak olduğu iddiasını kabul etmez. Hukukun saf teorisine göre ahlâkî değerler hukuk biliminin dışında kalır.

Şüphesiz ki, insan haklarına saygının, üzerinde yeşerdiği felsefî, kültürel, ahlâkî vb. değerler vardır. Ancak bu değerleri incelemek ve hele hele bu değerleri hukukçulara aşlamak insan hakları “hukuku”nun görevi değildir. Zaten bu tür değerler, hukukçuya özgü değerler değildir; bunlar birer insanlık ve yurttaşlık değeridir. Bu değerlerin çoğu vicdanla alakalı olup doğuştan gelir. Eğitimle kazanılan kısmı ise üniversite eğitiminden çok önce olur. Çocuklar ve gençler, bu değerlerin pek çoğunu aile ortamında, sokakta, ilk ve ortaokullarda öğrenirler ve benimserler.

Şüphesiz ki, insan haklarının kutsallığı, insan onuruna saygı, farklılıklara hoşgörü gibi ahlâkî ve kültürel değerler, medenî bir toplum için olmazsa olmaz değerlerdir. Ancak bunları öğretmenin ve benimsetmenin yeri, üniversite değil, ilk ve ortaokullardır. Hâliyle bu amaca ilk ve ortaokullarda ne derece ulaşıldığı tamamen ayrı bir konudur. Keza ilk ve ortaokullarda öğrencilere benimsetilmeye çalışılan bu değerlerle, çocuğun aile veya mahalle ortamında gördüğü değerler arasında çatışma olup olmadığı konusu da apayrı bir sorundur.

Bu kitabın yazarı da Türk üniversite öğrencilerinde insan onuruna saygı, farklılıklara hoşgörü gibi temel ahlâkî değerlerin benimsenme düzeyinin çok düşük olduğunu yıllarca gözlemlemiştir. Ancak buna rağmen yazar, üniversite düzeyinde hukuk eğitiminin ahlâkî değer benimsetme eğitimi olmadığı yolundaki inancını korur.

Sonuç olarak şunu söylemek isteriz: İnsan hakları hukuku kitaplarının içinde bulunduğu karmaşaya bir son verilmelidir. İnsan hakları hukuku da, medenî hukuk

gibi, ceza hukuku gibi bir hukuk dalıdır. İnsan hakları hukukçuları da konularına, bir medenî hukukçunun, bir ceza hukukçusunun yaklaştığı şekilde soğukkanlılıkla ve tamamıyla teknik bir şekilde yaklaşmalıdır. Tabir caiz ise, insan hakları hukuku, artık *hukukîleşmelidir*. İşte elinizde tuttuğunuz bu kitap, böyle bir bakış açısıyla yazılmaya çalışılmıştır.

* * *

Bu önsözde iki konuya daha açıklık getirelim:

Biz insan hakları hukukunda *icthadî yaklaşıma* karşı değiliz. Ama günümüzde bu yaklaşıma gereğinden fazla değer verildiği kanısındayız. İcthadî yaklaşımda aşırılığa kaçıldığında, rasyonalizmin yerini sistemsiz, dağınık, olaya bağlı açıklamalar alıyor. İcthadî yaklaşımda tek tek olaylarla uğraşılırken, büyük resim unutuluyor. Büyük resmin başlangıç varsayımlarının ne olduğunu hatırlayan biri çıkmıyor. Bir süre sonra, icthadî yaklaşım, mükemmel ve sofistike bir doktrin hâline geliyor; ama gerçekte bu doktrin, kendi kendinden sonuç istihraç eden, kerameti kendinden menkul fasit bir daire olmaktan öteye gidemiyor. Öyle ki, hukukî sorunlar çözümlenirken, sorunun kendisine göre çözümlendiği hukuk kuralına değil, aslında bu kuralın uygulanmasına örnek teşkil etmekten başka bir anlam ve değeri olmayan falanca mahkemenin filanca kararına atıf yapılıyor. Bu şekilde de *kural* unutuluyor ve *karar* ezberleniyor. Neticede ortaya “icthad fetişizmi” çıkıyor. Falanca mahkemenin filanca kararı zikredildiğinde akan sular duruyor ve artık daha fazla tartışma yapılmasına gerek kalmıyor.

Türkiye’de insan hakları hukuku alanında icthadî yaklaşım daha da vahim bir durumda. Türkiye’de insan hakları hukukunun genel teorisi kitapları yok gibidir. Zaten Türkiye’de 1990’lara kadar bu alanda çalışan, bu kitapları yazacak akademisyen sayısı da çok azdı. Sayı zamanla çoğaldı. Ama onların çoğunluğu da genel teoriye, sistematik eserlere değil, icthadî insan hakları hukukuna yöneldiler. İnceledikleri icthadlar da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin icthadları oldu. Zamanlarını icthad incelemesiyle geçirdiler. Türkiye’de son yirmi yıldır insan hakları hukuku alanında yazılmış pek çok monografi var. Neredeyse hepsi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi icthadları üzerine kurulu.

Üzülerek ilave etmek isterim ki, Avrupa insan hakları hukuku alanında çalışan bazı akademisyenler, zamanla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin icthadlarını incelemeyi de bıraktılar; onun yerine doğrudan doğruya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarını içeren karar derlemeleri yapmaya başladılar. Ortaya insan hakları hukuku genel eserleri çıkacağına cilt cilt insan hakları “karar derlemeleri” çıktı!

Türkiye’de insan hakları hukuku doktrininde bir kuşak böyle heba oldu.

Türkiye’de 2013’ten sonra yeni bir dönem başladı. İcthadîlik zemin genişletti. Artık sadece Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin verdiği kararlar değil, Türk Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yoluyla verdiği kararlar da incelenmeye

başlandı. Son dört beş yılda Türkiye’de bireysel başvuru yoluyla ilgili yığınla kitap ve makale yayınlandı ve yığınla sempozyum düzenlendi. Ne kadar yüksek lisans ve doktora tezi yazıldığı konusunda ise bir fikrim yok.

Yeni bir hukukçu kuşağı da emek ve enerjisini Türk Anayasa Mahkemesinin verdiği bireysel başvuru kararlarını inceleyerek geçirecek. Belki bir süre sonra bunlar da sistematik içtihat analizi yapmak yerine sadece Türk Anayasa Mahkemesinin verdiği bireysel başvuru kararlarından “karar derlemeleri” yapmakla yetinecekler.

İnsan hakları hukukunda içtihatlarla gerektiği kadar yer verilmeli.

Bize içtihattan önce insan hakları hukuku alanında genel eserler gerekli. Falanca hukuk normunun filanca olaya falanca mahkeme tarafından nasıl uygulandığı bilmekten önce, bu normun kendisini ve bu normun parçası olduğu düzenin ne olduğunu bilmemiz gerekir.

Sistematik genel eserlerin olmadığı bir yerde, parça parça bir içtihat incelemesi de bir işe yaramaz. Biz içtihadî yaklaşıma karşı değiliz; ama içtihatlarla hak ettiğinden daha fazla yer verilmesine karşıyız.

* * *

Günümüzde insan hakları hukuku, içtihadın içine gömüldüğü gibi *mevzuatın* içine de gömülmüş durumdadır. Piyasada insan hakları hukuku alanında içtihat derlemesi olduğu kadar, mevzuat derlemesi de vardır. Dahası bir genel eser olma iddiasında olan insan hakları hukuku kitaplarından bazıları da kısmen mevzuat derlemesi niteliğindedir. En azından insan hakları hukuku ders kitaplarında, ulusal ve uluslararası mevzuattan bitmez tükenmez alıntılar var. Bazı kitaplarda öğrencilerin dünyanın neresinde olduğunu bilmedikleri devletler arasında imzalanmış uluslararası insan hakları sözleşmeleri hakkında uzun açıklamalar var. Bunları öğrenmek öğrenci için herhalde bir kabus olsa gerek.

Biz bu tarz bir mevzuat incelemesine de karşıyız. Mevzuatın böylesine ayrıntılı bir tasvirinin hukukçunun yetişmesine yapacağı bir katkı yoktur.

* * *

Bu kitap yazılırken üç amaç gözetilmiştir: İnsan hakları hukukunun saf teorisinden uzaklaşmamak, aşırı içtihadî yaklaşımdan ve aşırı mevzuat incelemesinden kaçınmak. Hâliyle kitabın bu amaçlara ulaşmada ne derece başarılı olduğu ayrı bir konudur ve bunu takdir edecek olan okuyucunun kendisidir.

* * *

Kitabın ikinci baskısı, 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanununun hükümlerine göre güncellenmiştir.

* * *

Kitabın gerek birinci baskısını, gerekse ikinci baskısını büyük bir özenle düzelden Burcu Uykun ve Sibel Yılmaz’a teşekkür ediyorum. K.G.

İÇİNDEKİLER

Birinci Kısım İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN GENEL TEORİSİ

Bölüm 1

İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN BİLGİ KAYNAKLARI

I. Mevzuat	3
A. Resmî Kaynaklar	3
B. Özel Kaynaklar	4
II. Yargı Kararları	5
A. Türk Yargı Kararları	5
1. Türk Anayasa Mahkemesi Kararları	5
2. Diğer Yüksek Mahkemelerin Kararları	7
3. İlk Derece ve İstinaf Mahkemesi Kararlarının Bulunacağı Yerler	7
B. Yabancı Yargı Kararları	8
III. Bilimsel Eserler	9
A. Genel Eserler	9
1. Türkçe	10
2. Fransızca	10
3. İngilizce	11
B. Monografiler	12
C. Makaleler: İnsan Hakları Hukuku Dergileri	13
1. Türkçe Dergiler	13
2. Yabancı Dergiler	14
III. İnternet Kaynakları	14
A. Türkiye	14
B. Yabancı	15
IV. Kaynak Arama ve Temin Etme	15
A. Kitap Arama ve Temin Etme	15
B. Makale Arama ve Temin Etme	16

Bölüm 2

İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN İSMİ, YAKLAŞIM BİÇİMLERİ, TANIMI, KONUSU, KISIMLARI VE DİĞER HUKUK DALLARIYLA İLİŞKİSİ

I. İsimlendirme Meselesi	17
A. Fransa'da İsimlendirme Meselesi	17
B. Türkiye'de İsimlendirme Meselesi	21
II. Yaklaşım Biçimleri	24
A. Tarihî Yaklaşım	24
B. Felsefî Yaklaşım	24
C. Sosyolojik Yaklaşım	26

D. Psikolojik, Teolojik, Etik, Antropolojik vs. Yaklaşımlar	27
E. Hukukî Yaklaşım: Genel Teori ve Dogmatik Bakış Açuları	28
1. Fransa'da.....	30
2. Almanya'da.....	31
3. Türkiye'de.....	31
F. Yaklaşımların Eşit Değeri ve Birbirini Tamamlayıcılığı	33
G. Sonuç: Saf Hukukî Yaklaşım.....	34
III. İnsan Hakları Hukukunun Tanımı	35
IV. İnsan Hakları Hukukunun Konusu.....	36
1. İnsan Hakları Hukuku, “İnsan Hakları” Üzerine Değil, “Hukuk Kuralları” Üzerine Bir Bilimdir	36
2. İnsan Hakları Hukukunun Konusu <i>İnsan Haklarını</i> Düzenleyen Hukuk Normlarıdır ..	37
V. İnsan Hakları Hukukunun Kısımları.....	38
A. İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisi - İnsan Hakları Hukuku Dogmatığı Ayrımı	39
1. İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisi	39
2. İnsan Hakları Hukuku Dogmatığı	40
B. İnsan Hakları Hukukunun Genel Kısmı-İnsan Hakları Hukukunun Özel Kısmı Ayrımı.....	40
1. İnsan Hakları Hukukunun Genel Kısmı.....	41
2. İnsan Hakları Hukukunun Özel Kısmı (Özel Hükümler) (Çeşitli Hak ve Hürriyetler) ..	41
- Türk İnsan Hakları Hukukunun Genel Kısmı - Özel Kısmı Ayrımı (Genel Hükümler- Özel Hükümler Ayrımı).....	42
C. İç veya Ulusal İnsan Hakları Hukuku - Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Ayrımı.....	43
D. Maddî İnsan Hakları Hukuku-İnsan Hakları Yargısı (İnsan Hakları Usûl Hukuku) Ayrımı	43
1. Maddî İnsan Hakları Hukuku.....	44
2. İnsan Hakları Usûl Hukuku (İnsan Hakları Yargılama Hukuku, İnsan Hakları Yargısı) ..	44
VI. İnsan Hakları Hukuku ile Hukukun Diğer Dalları Arasındaki İlişkiler.....	46
A. Uluslararası Hukuk ile İlişkisi.....	46
B. Anayasa Hukuku ile İlişkisi	48
1. İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Önemli Bir Kısmı Anayasalar Tarafından Düzenlenir....	48
2. Anayasacılık Düşüncesinin Özünde İnsan Haklarının Devlet Karşısında Korunması Düşüncesi Bulunur.....	49
3. İnsan Haklarının Korunması Mekanizması Olan Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu Bir Anayasa Hukuku Konusudur	49
C. İdare Hukuku ile İlişkisi	50
D. Ceza Hukuku ile İlişkisi	51
1. Pek Çok Hak ve Hürriyet, Ceza Kanunlarıyla Korunur	51
2. Pek Çok Hak ve Hürriyet de Ceza Kanunlarıyla Sınırlanır	51
3. İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Yargısal Korunmasında Gerekli Olan Güvenceler, Tipik Olarak Ceza Hukukunda İncelenir	52
E. Vergi Hukuku İle İlişkisi.....	53
F. İnsan Hakları Hukukunun Özel Hukuk Dallarıyla İlişkisi	53
1. Medenî Hukuk	53
2. Borçlar Hukuku	54
3. Ticaret Hukuku.....	54
Diğerleri.....	54
Sonuç: İnsan Hakları Hukuku Bir Disiplinler Arası Hukuk Dalıdır	55
VII. İnsan Hakları Hukukunun Bağımsızlığı veya Özerkliği (<i>Autonomie</i>) Sorunu (Özgüllüğü [<i>Particularisme</i>] Sorunu).....	55
VIII. İnsan Hakları Hukuku Eğitiminin Yararları	57
IX. İnsan Hakları Hukukunun “Hukukikleşme” İhtiyacı	58

Bölüm 3 KAVRAMLAR

I. Hürriyet Kavramı	63
A. Tanımı	63
B. Hukukî Rejimi	65
C. Hukukî Rejimini Dikkate Alarak Hürriyet Kavramının Tanımlanması	65
II. Hak Kavramı	66
A. Hakkın Maddî İçeriği “Hürriyet”tir	67
B. Hukuk Düzeni Tarafından Korunma Unsuru	68
III. Hürriyet - Hak Ayrımı	69
A. Aralarındaki Farklar	69
B. Aralarındaki Benzerlikler	71
C. Hürriyet ve Hak Terimlerinin Birbirinin Yerine Kullanılması veya Birlikte Kullanılması	72
D. Hürriyet ve Hak Terimleri Yerine Başka Terimlerin Kullanılması	73
IV. Ödev Kavramı	73
A. Tanım	74
B. Hak - Ödev İlişkisi	75
C. Liberal Rejimlerde Hak ve Ödev İlişkisi	77
1. Uluslararası Belgelerde Hak ve Ödev İlişkisi	78
2. Çeşitli Anayasalarda Hak ve Ödev İlişkisi	78
D. Totaliter ve Otoriter Rejimlerde Hak ve Ödev İlişkisi (Anti-Liberal Rejimlerde Ödeve Vurgu)	81
V. İnsan Hakları Kavramı	83
VI. Kamu Hürriyetleri	88
A. Genel Olarak	88
B. Kamu Hürriyetlerinin, “Kamu Hürriyetleri” Tamlamasından Hareketle Tanımlanması	89
C. Kamu Hürriyetlerinin İnsan Haklarına Nazaran Tanımlanması	91
D. Fransa’dan İki Uzun Tanım Denemesi	92
1. Colliard’ın Tanımı	92
2. Rivero’nun Tanımı	92
D. Kamu Hürriyetlerinin Hukukî Rejimine Göre Tanımlanması	93
F. Önerimiz: Kamu Hürriyetlerinin Tanımında Klasik ve Modern Anlayış	93
1. Klasik Anlayış: Kanunla Tanınan Hak ve Hürriyetler	94
2. Modern Anlayış: Kanunla veya Anayasayla Tanınan Hak ve Hürriyetler	94
VII. “Temel Haklar”, “Temel Hürriyetler” veya “Temel Hak ve Hürriyetler”	94
A. Terimler	94
1. Temel Haklar	94
2. Temel Hürriyetler	95
3. Temel Hak ve Hürriyetler	95
B. Temelliğin Kriteri: Bir Hak veya Hürriyete “Temellik” Özelliğini Kazandıran Şey Nedir?	96
VIII. “İnsan Hakları”, “Kamu Hürriyetleri” ve “Temel Hak ve Hürriyetler” Kavramları Arasında Karşılaştırma	97
A. Kaynakları Bakımından	97
B. Tanıyan İşlem Bakımından	98
C. Güvenceleri Bakımından	99
D. Kapsamları Bakımından	100
- Hangi Kavram Kullanılmalı?	102
V. Diğer Kavramlar	103
A. Anayasal Haklar	103
B. Medenî Haklar	103
C. Vatandaş Hakları	104
D. Kişi Hak ve Hürriyetleri (Ferdî Hak ve Hürriyetler)	105
E. Siyasal Haklar	105
F. Sosyal Haklar	105

Bölüm 4**İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN KAYNAKLARI**

I. Genel Olarak Kaynak Kavramı ve Hukukun Kaynaklarının Tasnifi	106
A. Hukukun Yaratıcı Kaynakları (<i>Fontes iuris constituendi</i>)	107
1. Maddî Kaynaklar	107
2. Şeklî Kaynaklar	107
B. Hukukun Bilgi Kaynakları (<i>Fontes iuris cognoscendi</i>)	108
II. İç (Ulusal) İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları	109
A. Asıl Kaynaklar	110
1. Yazılı Kaynaklar	110
a) Anayasa	111
b) Kanun	112
c) Uluslararası Andlaşmalar	114
d) Cumhurbaşkanlığı Kararnemeleri	112
e) Düzenleyici İdarî İşlemler	117
2. Yazısız Kaynak: Örf ve Âdet Hukuku	119
B. Yardımcı Kaynaklar	120
1. Yargısal Kararlar (İçtihatlar)	121
2. Bilimsel Görüşler (Doktrin, Öğreti)	123
III. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları	123

Bölüm 5**İNSAN HAKLARININ
TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL GELİŞİMİ**

I. Eski Çağda İnsan Haklarının Gelişimi	125
A. Doktrin	125
1. Platon	125
2. Aristo	125
3. Stoacılar	125
2. Uygulama	126
II. Orta Çağda İnsan Haklarının Gelişimi	128
A. Genel Olarak	128
1. Hıristiyanlığın Ortaya Çıkması ve Yayılması	128
2. Feodalitenin Ortaya Çıkması	129
B. Doktrin	129
1. Thomas Aquinas	129
2. Marsilius Patavinus	131
C. Uygulama	131
III. Mutlak Monarşiler Devrinde İnsan Haklarının Gelişimi	132
IV. 17 ve 18'inci Yüzyıllarda Tabîî Hukuk Akımı (Tabîî Hak Doktrini)	132
A. Tabiat Hâli Hipotezi	132
B. Sosyal Sözleşme Hipotezi	133
C. Hipotezlerden Çıkan Sonuç: Devletin Dokunamayacağı Haklar Vardır	133
D. Temsilcileri	133
E. Eleştiri	134
V. Ferdîyetçi Doktrin	134
VI. Sosyal Haklar Doktrini	137
VII. Çağdaş Hürriyet Anlayışı	138

Bölüm 6 HÜRRİYET KARİNESİ: "HÜRRİYET ASILDIR"

I. Sıfat-ı Arızada Aslolan Ademdir (Mecelle, m.9) (Aslı Niteliğin Varlığı, Arızî Niteliğin Yokluğu Asıldır).....	140
II. "Sıfat-ı Arızada Aslolan Ademdir" İlkesinin Hürriyetler Alanına Uygulanması	142
III. Çavuş Prişibeyev'in Hürriyet Anlayışı	143
IV. Hürriyet Karinesi vs. Yasak Karinesi	145
V. Hürriyet Karinesinden Çıkan Sonuçlar.....	146
VI. Hürriyet Karinesinin Pozitif Hukuk Metinleri Tarafından Tanınması	149
VII. Hürriyet Karinesinin Paraleli Olarak Devletin Yetkisiz Olması Karinesi.....	150

Bölüm 7 İNSAN HAK VE HÜRRİYETLERİNİN TASNİFİ

I. Jellinek'in Sınıflandırması	152
A. Negatif Statü Hakları.....	153
B. Pozitif Statü Hakları	153
C. Aktif Statü Hakları	154
II. Konularına Göre Tasnif: Fizik Hürriyetler, Düşünce Hürriyetleri ve Kolektif Hürriyetler....	154
A. Fizik Hürriyetler	154
B. Düşünce Hürriyetleri	155
C. Kolektif Hürriyetler.....	155
III. Kullanılış Biçimlerine Göre Tasnif: Bireysel Hürriyetler ve Kolektif Hürriyetler Ayrımı ...	155
A. Bireysel Hürriyetler.....	155
B. Kolektif Hürriyetler.....	156
IV. Ortaya Çıkış Sıralarına Göre Tasnif (İnsan Haklarının Üç Kuşağı).....	156
A. Birinci Kuşak Haklar: Bireysel ve Siyasal Haklar	157
B. İkinci Kuşak Haklar: Sosyal ve Ekonomik Haklar	157
C. Üçüncü Kuşak Haklar: Dayanışma Hakları.....	158
D. Üç Kuşak Arasında Farklar.....	160
E. Üç Kuşak Haklar Ayrımının Eleştirisi	160
F. Dördüncü Kuşak Haklar?.....	161
1. Bilişim Teknolojisi Alanındaki Gelişmeler: Kişisel Verilerin Korunması ve Unutulma Hakkı	161
2. Genetik Mühendisliğindeki Gelişmeler: İnsan Onurunun Korunması Hakkı	162
V. Bağlayıcılıklarına Göre Hak ve Hürriyetlerin Tasnifi: "Program Haklar"- "Normatif Haklar" Ayrımı	163

Bölüm 8 HAK VE HÜRRİYETLERİN POZİTİF HUKUK TARAFINDAN TANINMASI

I. Tanıma Kavramı.....	165
II. Tanıma Çeşitleri.....	166
A. Anayasayla Tanıma.....	166
B. Bildirgelerle Tanıma.....	168
C. Hak ve Hürriyetler, Anayasa Altı Normlarla (Kanunla, Yönetmelikle) Tanınabilir mi? ..	168
D. Kanunla Tanıma.....	169
E. Kanun Altı Normlarla Tanıma.....	170
F. Uluslararası Andlaşma ve Sözleşmelerle Tanıma	170
III. Tanıma Çeşitleri Arasında Ne Fark Var?.....	171
IV. Pozitif Hukuk Tarafından Tanınmamış Hak ve Hürriyetler Dışlanmış Mıdır? (“Sayılmamış Hürriyetler” veya “İsimsiz Hürriyetler” Meselesi).....	171

V. Kapsayan Hürriyet: “Kişiliği Serbestçe Geliştirme Hakkı”.....	173
VI. “Depo Madde”.....	174

Bölüm 9

HAK VE HÜRRİYETLERİN ÖZNELERİ VE YÜKÜMLÜLERİ

I. Hak ve Hürriyetlerin Özneleri	175
A. İnsanlar.....	176
B. Vatandaşlar.....	176
C. Belli Kategoriler.....	176
D. Yabancılar	176
E. Hak ve Hürriyet Özneliği Bakımından Gerçek Kişiler ile Tüzel Kişiler.....	177
1. Gerçek Kişiler.....	177
a) Cenin.....	177
b) Ölüler.....	178
2. Tüzel Kişiler.....	181
F. Halkların Hakları?	183
II. Hak ve Hürriyetlerin “Yükümlüleri” (“Muhatapları”)	185
A. Devlet.....	185
B. Özel Kişiler.....	187
- Eşitlik İlkesi, Özel Kişiler Arasında İleri Sürülebilir mi?.....	188
C. Temel Hakların Dikey ve Yatay Etkisi Meselesi	189
1. Dikey Etki	189
2. Yatay Etki	189

Bölüm 10

HAK VE HÜRRİYETLERİN DÜZENLENMESİNDE SİSTEMLER

I. Serbestlik Sistemi (Düzeltilici veya Bastırıcı Sistem).....	191
Temeli: Hürriyet Karinesi	192
“Bihakkın” Sistem Niteliği	192
Serbestlik Sisteminin İşleyiş Süreci	193
Kendi Kendini Sınırlandırma.....	193
Avantaj ve Dezavantajları	193
Serbestlik Sisteminin Gerçekten Özgürlükçü Olmasının Koşulları.....	194
a) Yasak (Suç) Sayısı Çok Fazla Olmamalıdır.....	194
b) Yasaklar, Kanunla Açık Bir Şekilde Belirlenmelidir	195
c) Yasaklar, Dar Yorumlanmalıdır.....	196
Serbestlik Sisteminde Yargı Bağımsızlığının Önemi	197
II. İzin Sistemi (Önleyici Sistem)	198
Tanımı.....	198
Yetkili Makamlar.....	198
Hürriyet Karinesine Aykırılığı.....	198
İstisnaî Niteliği	198
Temeli.....	199
Avantaj ve Dezavantajları	199
İzin Sisteminde İdarenin Takdir Yetkisi.....	200
İznin Ücretliliği	200
İznin Çeşitleri (Sarih-Zımnî İzin Kararları).....	201
III. Bildirim Sistemi.....	202
Temeli.....	202
Bildirim Yapılması	203

İdarenin Görevi.....	203
Bildirimden Sonra İdare Yasaklama Kararı Alabilir mi?.....	204
Bildirim Sistemi ile İzin Sistemi Arasında Ne Fark Var?.....	204
Bildirim Sisteminin Avantaj ve Dezavantajları	205
Sonuç.....	205

Bölüm 11

HAK VE HÜRRİYETLERİN SINIRLARI

I. Kavramlar ve Ayırmlar	208
A. Hukukî Sınırlar-Fiilî Sınırlar Ayırımı	208
B. Sınırlama Kavramı ve Benzer Kavramlardan Ayrılması	209
1. Sınırlama Kavramının Tanımı	209
2. Sınırlama - Düzenleme Ayırımı	209
3. Sınırlama - Durdurma Ayırımı	210
4. Sınırlama - Askıya Alma Ayırımı	211
5. Sınırlama - Sınırlılık Ayırımı	211
II. Hak ve Hürriyetlerin Sınırlılığı	212
A. İçkin Sınırlar Teorisi	213
1. Tanım.....	213
2. İçkin Sınırların Pozitifleştirilmesi	213
3. Tüm Haklar İçin Geçerli Genel İçkin Sınır Olabilir mi?.....	214
4. Eleştiri: İçkin Sınır Teorisinin Tehlikeleri	215
B. “Nesnel (Objektif) Sınırlar” Teorisi.....	216
1. Açıklama	216
2. Eleştiri.....	217
Sonuç.....	219
III. Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması.....	220
IV. Hak ve Hürriyetlerin Anayasayla Sınırlanması	220
A. Anayasayla Sınırlamanın Hukukî Rejimi Nedir?.....	221
B. Anayasayla Sınırlama Yöntemleri ve Anayasayla Konulan Sınırlara Örnekler	222
C. Anayasanın Kanun Koyucuya Sınırlama Yetkisi Vermesi Başka Şey, Anayasayla Sınırlama Başka Şeydir	222
V. Hak ve Hürriyetlerin Kanunla Sınırlanması	223
A. Olağan Dönemlerde Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması Sistemi	224
1. Sınırlama Sadece Kanunla Yapılmalıdır (Kanunîlik ilkesi)	224
2. Sınırlama Belli Sebeplere Dayanmalıdır	229
3. Sınırlama, Anayasaya Aykırı Olmamalıdır	235
4. Sınırlamada Ölçülülük İlkesine Uyulmalıdır	235
5. Ek Şartlar: Hakkın Özüne Dokunma Yasağı, Demokratik Toplum Düzeninin Gereklerine Uygunluk Şartı vb.	241
Hak ve Hürriyetlerin Yabancılar İçin Sınırlandırılması	244
B. Olağanüstü Hâl Rejimlerinde Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması	244
1. Olağanüstü Yönetim Usûllerinden Biri İlan Edilmiş Olmalıdır.....	245
2. Ölçülülük İlkesine Uyulmalıdır.....	245
3. Uluslararası Hukuktan Doğan Yükümlülükler İhlâl Edilmemelidir.....	245
4. Çekirdek Alana (Negatif Listeye) Dokunulmamalıdır.....	246
5. Veya Pozitif Listede Yer Almayan Hak ve Hürriyetlere Dokunulmamalıdır	247
6. Olağanüstü Yönetim Usûlünün İlan Edilmediği Yerlerde Hak ve Hürriyetlere Dokunulamaz.....	248
7. Olağanüstü Yönetim Usûlünün İlan Süresi Dışında Hak ve Hürriyetlere Dokunulamaz.....	248

Bölüm 12**HAK VE HÜRRİYETLERİN ÇATIŞMASI**

I. Hak ve Hürriyetlerin Yarışması.....	249
II. Hak ve Hürriyetlerin Çatışması: Örnekler, Tanım, Bildirgeler ve Anayasalar.....	250
II. Çatışma Nasıl Çözülür?.....	252
A. Hak ve Hürriyetler Arasındaki Çatışma Hukuk Normları Arasındaki Çatışma Çözme Kurallarıyla Çözülmemelidir	251
1. <i>Lex Superior</i> İlkesiyle Hürriyetler Arasındaki Çatışma Çözülenebilir mi?	252
2. <i>Lex Posterior</i> İlkesiyle Hürriyetler Arasındaki Çatışma Çözülenebilir mi?	253
3. <i>Lex Specialis</i> İlkesiyle Hürriyetler Arasındaki Çatışma Çözülenebilir mi?	254
B. Çatışmanın Uzlaştırmayla Çözülmesi: Pratik Uyuşum İlkesi.....	258
C. Sıfat-1 asliye ile sıfat-1 arıza çatıştığında sıfat-1 asliye tercih edilir	261
D. Diğer Durumlarda	262
III. Türk İnsan Hakları Hukukunda Çatışma Sorunu.....	263
Bir Örnek Olay: “Kefalet İçin Eşin Rızası” Kararı: Sözleşme Hürriyeti (m.48) vs. Ailenin Korunması (m.41).....	264

İkinci Kısım**TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU DOĞMATİĞİ****Birinci Alt-Kısım****TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU DOĞMATİĞİNİN GENEL KISMI****Bölüm 13****TÜRK HUKUKUNDA İNSAN HAKLARI ALANINDA KULLANILAN KAVRAMLAR**

I. İnsan Hakları.....	272
II. Kamu Hürriyetleri.....	272
III. Anayasal Haklar.....	273
IV. Temel Hak ve Hürriyetler.....	274
V. Hak ve Hürriyetler	275
VI. Sadece “Hak” Terimi veya Sadece “Hürriyet” Terimi.....	276
VII. Tercihimiz: “Temel Hak ve Hürriyetler”.....	277
VIII. “Temel Haklar ve Ödevler” Terimi	277

Bölüm 14**1982 ANAYASASINA GÖRE TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERİN TASNİFİ**

I. Kişinin Hakları ve Ödevleri	279
II. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler	279
III. Siyasî Haklar ve Ödevler.....	280
IV. Anayasada Düzenlenmemiş Hürriyetler: “İsimsiz Hürriyetler” Sorunu.....	280

Bölüm 15
1982 ANAYASASININ HAK VE HÜRRİYETLER
KONUSUNDAKİ TEMEL YAKLAŞIMI

I. Tabii Hak Anlayışı mı, Pozitivist Hak Anlayışı mı?	284
II. “İnsan Haklarına <i>Dayanan</i> Devlet - İnsan Haklarına <i>Saygılı</i> Devlet” Tartışması	285
III. 1982 Anayasasında İnsan Haklarına Saygı “Toplumun Huzuru, Millî Dayanışma ve Adalet” Anlayışı ile Çerçevlendirilmiş midir?.....	286
A. Birinci Görüş: İnsan Haklarına Saygı “Toplumun Huzuru, Millî Dayanışma ve Adalet” Anlayışı ile Çerçevlendirilmiştir.....	287
B. İkinci Görüş: İnsan Haklarına Saygı, “Toplumun Huzuru, Millî Dayanışma ve Adalet” Anlayışı ile Çerçevlendirilmemiştir	288
IV. Devletin “Özgürleştirme” Ödevi.....	289
V. Hak - Ödev İlişkisi	289
VI. Hürriyet - Otorite Dengesi.....	290

Bölüm 16
TÜRK HUKUKUNDA HAK VE HÜRRİYETLERİN
ÖZNELERİ VE YÜKÜMLÜLERİ

I. Hak ve Hürriyetlerin Özneleri	292
A. İnsanlar (=Herkes, Kimse).....	293
B. Vatandaşlar	293
C. Belli Kategoriler.....	294
D. Yabancıların Durumu.....	295
E. 1982 Anayasasına Göre Hak ve Hürriyet Özneliği Bakımından Gerçek Kişiler ile Tüzel Kişiler.....	296
II. Temel Hak ve Hürriyetlerin “Yükümlüleri” (“Muhatapları”).....	296
A. Devlet.....	296
B. Özel Kişiler.....	298
- Eşitlik İlkesi Özel Kişiler Arasında İleri Sürülebilir mi?.....	299

Bölüm 17
HAK VE HÜRRİYETLERİN KÖTÜYE KULLANILMASI YASAĞI

I. Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağının Genel Teorisi (İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisinde Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı).....	302
A. Özel Hukukta	303
B. İnsan Hakları Hukukunda	304
1. Örnekler	305
2. Hakkın Kötüye Kullanılması Nasıl Tespit Edilir: Kriterler.....	360
a) Sırf Başkasını Zarar Verme Kastıyla Kullanım.....	306
b) Hak ve Hürriyetin Olağan Amacı Dışında Kullanım.....	306
c) Gayrimeşru ve Gayriahlâkî Kullanım.....	307
d) Kötü Niyetle Kullanım.....	307
3. Hakkın Kötüye Kullanılmasının Sonuçları: Yaptırımlar.....	308
4. Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağının Kaynağı.....	309
5. Hak ve Hürriyetleri Kötüye Kullanma Yasağı ile Hürriyeti Yok Etme Hürriyetinin Yokluğu Arasındaki İlgisi	311
6. Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı-Militan Demokrasi Anlayışı Arasındaki İlişki.....	311

7. Her Hak ve Hürriyet Kötüye Kullanılabilir mi? Mahiyeti Gereği Kötüye Kullanılması İmkansız Hak ve Hürriyetler	312
8. “Kötüye Kullanma Yasağı” ile “Sınırlama” Kavramları Arasında İlişki.....	312
II. Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağının Dogmatik Teorisi (İnsan Hakları Hukuku Dogmatğinde Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı)	313
A. Almanya’da Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı: Temel Hakların Kaybettirilmesi.....	313
B. Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı	314
C. Avrupa Birliği Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı.....	316
D. Türkiye’de Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı.....	317
1. Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı Konusunda Genel Hüküm: Anayasa, m.14	317
a) 1971 Anayasa Değişikliği.....	317
b) 1982 Anayasası	318
c) 2001 Anayasa Değişikliği.....	319
d) 1961 Anayasası, m.11 ve 1982 Anayasası, m.14 ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.17 Arasındaki İlişki	319
e) Madde 14/2’nin Anlamı Nedir?	319
f) Madde 11 veya 14’e Gerek var mı?.....	320
g) 14’üncü Maddenin Kapsamı: Yasak Olan Amaçlar	320
h) 14’üncü Maddenin Müeyyidesi Sorunu	321
ı) 14’üncü Maddeye Atf Yaparak Düzenleme Sorunu.....	321
2. Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı Konusunda Özel Hükümler.....	322
a) Siyasî Parti Kurma Hakkının Kötüye Kullanılması ve Parti Kapatma Müeyyidesi...323	
b) Diğer Haklara İlişkin Özel Hükümler	323
3. Tereddüt Halinde	324
a) Kötüye Kullanılmaya Elverişsiz Hak ve Hürriyetlerde Kötüye Kullanım Olmaz.....	324
b) İyi Niyetle Kullanım Karinesi	325

Bölüm 18

HAK VE HÜRRİYETLERİN ANAYASAYLA SINIRLANMASI

I. Hak ve Hürriyetler Anayasayla Sınırlanabilir mi?	327
II. Anayasayla Sınırlamanın Hukukî Rejimi Nedir?.....	328
III. Anayasayla Sınırlama Yöntemleri ve Anayasayla Konulan Sınırlara Örnekler.....	329
A. Açıkça Sınır Koyma	329
B. Sınırlı Bir Şekilde Tanıma	330
IV. “Somut Anayasal Sınırlar” - “Soyut Anayasal Sınırlar” Ayrımı ve Bu Ayrımın Eleştirisi. 330	
V. Anayasanın Öngördüğü Sınırlama Sebepleri Başka Şey, Anayasal Sınırlar Başka Şeydir... 331	

Bölüm 19

1982 ANAYASASINA GÖRE HAK VE HÜRRİYETLERİN SINIRLANMASI (Anayasa Altı Normlarla Sınırlama) (Olağan Dönemlerde)

I. Ön Açıklamalar	333
1. Başlık Hakkında Bir Not	333
2. Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanmasında Olağan Dönem - Olağanüstü Dönem Ayrımı (“Madde 13”-“Madde 15” Ayrımı)	333
3. Başlıkta “Olağan Dönem” İbaresini Kullanılmalı mı?.....	333

4. Olağan Dönem Sıfat-ı Asliye, Olağanüstü Dönem Sıfat-ı Arızadır	334
5. Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanmasının Şartları (Sınırlamanın Sınırları).....	334
6. 13'üncü Maddenin Yeni Şeklinin Getirdikleri ve Götürdükleri	335
7. Terimler	336
II. Şartların Bağımsızlığı.....	336
Anayasa Mahkemesinin İçtihadının Eleştirisi.....	337
III. Şartların Uygulanması Sırası	338
IV. Birinci Şart: Sınırlama Kanunla Yapılmalıdır.....	342
V. İkinci Şart: Sınırlama Anayasada Belirtilen Sebeplere Dayanmalıdır.....	345
A. 2001 Öncesi Durum: Sınırlama Genel veya Özel Sebeplere Dayanmalıdır.....	346
1. Genel Sınırlama Sebepleri	346
2. Özel Sınırlama Sebepleri	346
B. 2001'den Sonraki Durum: Sınırlama, Anayasanın İlgili Maddesinde Belirtilen Sebeplere Dayanmalıdır	347
1. İlgili Maddelerde Belirtilen “Sınırlama Sebepleri”ne Örnekler.....	347
2. “Sınırlama Sebepleri”nin Hukukî Niteliği	348
3. Sınırlama Sebebine Dayanma Zorunluluğu	348
4. “Sınırlama Sebepleri” ile “Anayasal Sınırlar” Birbirinden Farklıdır	349
5. Anayasanın İlgili Maddesinde Sınırlama Sebebi Belirtilmemiş Olan Temel Hak ve Hürriyetler Sınırlanabilir mi?.....	349
6. İsimli Hürriyetler Sınırlanabilir mi?.....	351
7. Hak ve Hürriyetler Anayasada Sayılanlardan Başka Bir Sınırlama Sebebine Dayanılarak Sınırlanabilir mi? (Sınırlama Sebeplerinin İnhisarlığı: Sınırlama Sebepleri <i>Numerus Clausus</i> Olarak Sayılmıştır)	351
- 2001'de 13'üncü Maddeden Genel Sınırlama Sebeplerinin Çıkarılmasının Yol Açtığı Sakıncalara Çözüm Arayışları	353
A. Doktrin Önerdiği Çözüm.....	354
B. Anayasa Mahkemesinin “Çözümü”	356
1. Anayasa Mahkemesinin 14 Mart 2005 Tarih ve E.2003/70, K.2005/14 Sayılı <i>Tuzla Tersaneleriyle İlgili Sözleşme Hürriyetinin Sınırlanması Kararı</i>	357
2. Anayasa Mahkemesinin 19 Haziran 2008 Tarih ve E.2006/101, K.2008/126 Sayılı Eski Hükümlü ve Engelli Çalıştırma Zorunluluğu ile İlgili Sözleşme Hürriyetinin Sınırlanması (İş Kanunu, m.30) Kararı	358
3. Anayasa Mahkemesinin 13 Mart 2006 Tarih ve E.2006/21, K.2006/38 Sayılı <i>Tabiplerin Mecburî Hizmet Yükümlülüğü Kararı</i>	360
4. Anayasa Mahkemesinin 6 Ocak 2011 Tarih ve E.2010/58, K.2011/8 Sayılı <i>Sigara Yasağı Kararı</i>	360
VI. Üçüncü Şart: Sınırlama Anayasanın Sözüne ve Ruhuna Uygun Olmalıdır	362
A. Anayasanın Sözüne Uygunluk	362
B. Anayasanın Ruhuna Uygunluk	363
VII. Dördüncü Şart: Sınırlama Ölçülülük İlkesine Uygun Olmalıdır	365
A. 2001'den Önce 13'üncü Maddede Ölçülülük İlkesi Var mıydı?.....	366
1. Ölçülülük İlkesinin “Sınırlamaların Öngörülen Amaç Dışında Kullanılması Yasağı”ndan (m.13/2) Çıkarılması	366
2. Ölçülülük İlkesinin m.15/1'deki Ölçülülük İlkesinden Çıkarılması.....	366
3. Ölçülülük İlkesinin “Hukuk Devleti İlkesi”nden (m.2) Çıkarılması.....	367
B. Ölçülülük İlkesinin 2001'de Pozitif Temele Kavuşturulması.....	368
C. Ölçülülük İlkesi Tanımı ve Alt İlkeleri.....	370

1. Elverişlilik İlkesi.....	370
2. Gereklilik İlkesi	371
3. Oranlılık İlkesi.....	372
Üç Alt İlkenin Uygulama Sırası.....	375
D. Ölçülülük Değerlendirmesi Nasıl Yapılır?.....	376
1. Sınırlamanın Aracı.....	376
2. Sınırlamanın Amacı	376
E. Araç ile Amaç Arasındaki Uygunluk Başka Şey, Aracın veya Amacın Kendisinin Anayasaya Uygunluğu Başka Şeydir.....	378
F. Ölçülülük Kriteri Bağımsız Bir Kriterdir.....	379
G. Türk Anayasa Mahkemesi İçtihatlarında Ölçülülük İlkesi.....	380
VIII. Beşinci Şart: Sınırlama Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere Uygun Olmalıdır... 383	
A. Getiriliş Nedeni: Belirginlik, Kullanışlılık ve Uluslararası Sözleşmelerde Geçme	383
B. Hangi “Demokratik Toplum”?	385
1. “1982 Anayasasının Benimsediği Demokratik Toplum” Görüşü	385
2. “Batılı Demokratik Toplum” Görüşü	385
3. Anayasa Mahkemesinin Benimsediği “Demokratik Toplum” Anlayışı	386
4. Görüşümüz	388
C. Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere Nelerdir?.....	388
D. “Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere” Bağımsız Bir Kriter midir? Yoksa “Ölçülülük İlkesi”nin Uygulama Ortamı mıdır?	389
Terminoloji: “Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere” - “Demokratik Toplum Düzeninde Gereklilik”.....	390
“Demokratik Toplum Düzeninde Gereklilik” Kriteri ile “Ölçülülük İlkesi” Arasındaki İlişki	392
IX. Altıncı Şart: Sınırlama Temel Hak ve Hürriyetlerin Özlerine Dokunmamalıdır.....	394
X. Yedinci Şart: Sınırlama Lâik Cumhuriyetin Gereklere Aykırı Olmamalıdır	399
A. Din Hürriyeti	400
B. Din-Devlet İşlerinin Ayrılığı.....	400
XI. 2001 Öncesi Olup 2001 Sonrası Olmayan Şart: Sınırlama Öngörülmediği Amaç Dışında Kullanılmamalıdır.....	402

Bölüm 20

OLAĞANÜSTÜ HÂLLERDE HAK VE HÜRRİYETLERİN SINIRLANMASI

I. Ön Sorunlar.....	405
1. Olağanüstü Yönetim Usûllerinde Anayasanın 13’üncü Maddesi Uygulanır mı? (Bu Dönemlerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması, 13’üncü Maddenin Öngördüğü Şartlara Tâbi midir?).....	406
2. Anayasanın 13’üncü Maddesi ile 15’inci Maddesi Arasında Ne İlişkisi Vardır?.....	408
3. Hangi Hâlde 15’inci Madde, Hangi Hâlde 13’üncü Madde Uygulanır?	410
4. “Sınırlama” Durumunda 13’üncü Madde, “Durdurma” Durumunda 15’inci Madde mi Uygulanır?.....	411
5. Ülkede Olağanüstü Yönetim Usûllerinden Biri İlân Edildiğinde 13’üncü Maddenin Uygulanma İmkânı Kalır mı?	412
II. Anayasanın 15’inci Maddesindeki “Durdurma” Teriminin Eleştirisi.....	413
1. 15’inci Maddedeki “Durdurma” Kelimesi İsabetsizdir.....	413

2. 15'inci Maddede "Durdurma" Yerine "Askıya Alma" Teriminin Kullanılması Daha İsabetsiz Olurdu; Ancak "Askıya Alma" Terimi de Yanlıştır	414
3. Anayasa, m.15'te Düzenlenen Şey Ne?.....	415
a) Temel Hak ve Hürriyetler İçin Anayasada Öngörülen Güvencelere Aykırı Tedbirler Alınabilmesi	416
b) Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Kısmen veya Tamamen Durdurulması	417
4. "Durdurma", "Sınırlama"dan Farklı mıdır?.....	417
5. "Durdurma" Terimi Nereden Çıkmıştır?	418
6. "Durdurma" Teriminin Yansımaları Nelerdir?.....	418
7. Ortada Önemsiz Bir Terim Farklılığı mı Vardır?	420
III. Anayasanın 15'inci Maddesine Göre Olağanüstü Hâllerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanmasının Şartları	422
A. Savaş, Seferberlik veya Olağanüstü Hâllerden Biri Mevcut Olmalıdır	423
B. Milletlerarası Hukuktan Doğan Yükümlülükler İhlâl Edilmemelidir	423
C. Ölçülülük İlkesine Uyulmalıdır	425
D. Çekirdek Alana Dokunma Yasağı	429
IV. Olağanüstü Hâllerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanmasının Olağanüstü Hâlin Kendisinden Kaynaklanan Sınırları.....	430
A. Yer Bakımından Sınırlar.....	430
B. Zaman Bakımından Sınırlar	431
C. Sebep Bakımından Sınırlar	431
VI. Olağanüstü Hâllerde Sınırlandırmanın Aracı: Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri.....	433
VII. Olağan ve Olağanüstü Hâllerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması Şartları Arasındaki Farklar (13'üncü Madde ile 15'inci Madde Karşılaştırması)	438
VIII. Değerlendirme ve Sonuç.....	439

Bölüm 21

HAK VE HÜRRIYETLERİN KORUNMASI

I. İç Koruma	443
A. Yasama Organına Karşı Koruma.....	443
B. Yürütme Organına (İdareye) Karşı Koruma.....	443
1. Teşriî Başvuru Yoluyla Hak ve Hürriyetlerin Korunması.....	443
2. İdarî Başvuru Yoluyla Hak ve Hürriyetlerin Korunması	445
3. Ombudsman vb. Bağımsız Kurumlara Başvuru Yolları.....	446
Türkiye'de Bağımsız Kurumlara Başvuru Yolları	447
a) Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna Başvuru.....	447
b) Kamu Denetçiliği Kurumuna Başvuru	448
4. Yargısal Başvuru (Dava) Yoluyla Hak ve Hürriyetlerin Korunması	449
a) Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu	450
-Türkiye'de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru	450
Bireysel Başvurunun Şartları	450
Bireysel Başvuruların İncelenme Usûlü	452
b) İdarî Yargıya Başvuru Yolu (İdarî Dava Yolu).....	453
c) Adli Yargıya Başvuru Yolu (Hukuk ve Ceza Davaları Yolu).....	453
C. Özel Kişilere Karşı Koruma.....	454
1. Özel Hukuk Yolları.....	454
2. Ceza Hukuku Yolları.....	454
- Hak ve Hürriyetlerin Yargı Yoluyla Korunmasında Yargısal Güvencelerin Önemi.....	455

II. Uluslararası Koruma.....	456
A. Birleşmiş Milletler Çerçevesinde İnsan Haklarının Korunması.....	456
B. Avrupa Konseyi Çerçevesinde İnsan Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	457

Birinci Alt-Kısım

TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU DOĞMATİĞİNİN

ÖZEL KISMI

Bölüm 22

1982 ANAYASASINDA DÜZENLENEN

ÇEŞİTLİ TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

I. Kişinin Hakları ve Ödevleri	460
1. Kişi Dokunulmazlığı (m.17)	460
2. Zorla Çalıştırma Yasası (m.18).....	460
3. Kişi Hürriyeti ve Güvenliği (m.19)	461
4. Özel Hayatın Gizliliği (m.20)	461
5. Konut Dokunulmazlığı (m.21).....	462
6. Haberleşme Hürriyeti (m.22).....	462
7. Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti (m.23)	463
8. Din, Vicdan ve İbadet Hürriyeti (m.24).....	463
9. Düşünce ve Kanaat Hürriyeti (m.25).....	463
10. Düşünceyi Açıklama ve Yayıma Hürriyeti (m.26)	464
11. Bilim ve Sanat Hürriyeti (m.27).....	464
12. Basın Hürriyeti (m.28)	464
13. Süreli ve Süresiz Yayın Hakkı (m.29).....	465
14. Dernek Kurma Hürriyeti (m.33).....	465
15. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı (m.34).....	465
16. Mülkiyet Hakkı (m.35).....	466
17. Hak Arama Hürriyeti (m.36).....	466
18. Kanunî Hâkim Güvencesi (m.37).....	466
19. Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar (m.38)	467
20. İspat Hakkı (m.39)	467
21. Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması (m.40)	467
II. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler	467
1. Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları (m.41)	467
2. Çalışma, Sözleşme ve Özel Teşebbüs Kurma Hürriyeti (m.48)	468
3. Çalışma Hakkı ve Ödevi (m.49).....	468
4. Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı (m.50).....	468
5. Sendika Kurma Hakkı (m.51)	468
6. Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu Sözleşme Hakkı (m.54)	469
7. Grev Hakkı ve Lokavt (m.54).....	469
III. Siyasî Haklar ve Ödevler.....	470
1. Vatandaşlık Hakkı (m.66).....	470
3. Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı (m.68).....	471
4. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı (m.70)	471
5. Vatan Hizmeti Hakkı ve Ödevi (m.72).....	471
6. Vergi Ödevi (m.73).....	471
7. Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı.....	471

Üçüncü Kısım

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU

I. İç veya Ulusal İnsan Hakları Hukuku	475
II. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku.....	475
A. Evrensel Uluslararası İnsan Hakları Hukuku	475
B. Bölgesel İnsan Hakları Hukukları	476
1. Amerikan İnsan Hakları Hukuku	476
2. Avrupa İnsan Hakları Hukuku	476
C. Genel Uluslararası Hukuk ile Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Arasındaki İlişkiler....	477
D. Evrensel İnsan Hakları Hukuku ile Bölgesel İnsan Hakları Hukukları Arasındaki İlişkiler.	477
III. İç İnsan Hakları Hukuku ile Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Arasındaki İlişkiler.....	478
A. Düalist Sistemlerde	478
B. Monist Sistemlerde.....	478
IV. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Yaratıcı Kaynakları.....	479
A. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Asıl Kaynakları.....	481
1. Yazılı Kaynaklar: Uluslararası Andlaşmalar.....	481
2. Yazısız Kaynaklar.....	482
a) Uluslararası Teamül.....	482
b) Hukukun Genel İlkeleri.....	482
B. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Yardımcı Kaynakları	485
1. Yargısal Kararlar: İçtihatlar	486
2. Doktrin: En Vasıflı Kamucuların Öğretileri.....	487
V. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Bilgi Kaynakları.....	487
A. Sözleşmeler	487
1. İnternet Kaynakları	488
a) Türkçe.....	488
a) İngilizce	488
2. Kağıt Kaynaklar.....	488
B. Yargı Kararlarının Bulunacağı Yerler.....	489
C. Bilimsel Eserler.....	489
1. Genel Uluslararası İnsan Hakları Hukuku	489
2. Avrupa İnsan Hakları Hukuku.....	489
VI. Plân.....	490

Bölüm 23

AVRUPA İNSAN HAKLARI HUKUKU

I. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	494
II. Tarihsel Süreç İçinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Divanı)	497
A. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu.....	497
B. Avrupa İnsan Hakları Divanı	498
C. 11 Nolu Protokolün Getirdiği Yenilikler.....	498
III. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kuruluşu	499
A. Hâkimleri.....	499
B. Mahkemenin Birimleri.....	500
IV. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Çeşitleri.....	501
A. Devlet Başvurusu	501

B. Bireysel Başvuru	503
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Karar ve Hükümlerine Atf Usûlü	503
V. Bireysel Başvuru Hakkı.....	506
A. Başvuru Hakkına Sahip Olanlar	506
B. Mağdur Olma Şartı.....	508
VI. Bireysel Başvuruların Kabul Edilebilirlik Koşulları.....	510
A. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Gerekir	511
B. Başvurunun Altı Aylık Süre İçinde Yapılması Gerekir.....	516
1. Tüketilmesi Gerekten İç Hukuk Yolunun Olması Durumunda Sürenin Başlangıcı	516
2. İç Hukuk Yolunun Mevcut Olmaması Durumunda Sürenin Başlangıcı.....	517
C. Başvurunun Anonim Olmaması Gerekir.....	518
D. Başvurunun Daha Önce İncelenmiş Bir Başvuru ile Aynı Olmaması Gerekir	519
E. Başvurunun Diğer Bir Uluslararası Soruşturma veya Çözüm Merciiine Sunulmuş Bir Başvuru ile Aynı Olmaması Gerekir	519
F. Başvurunun, Başvuru Hakkının Kötüye Kullanımı Niteliğinde Olmaması Gerekir	521
G. Başvurunun, Sözleşme veya Protokollerin Hükümleriyle Bağdaşmazlık İçinde Olmaması Gerekir	523
1. Kişi Bakımından (<i>Ratione Personae</i>) Bağdaşmazlık.....	523
a) Başvurucuyla İlgili <i>Ratione Personae</i> Bağdaşmazlık Sebepleri	523
b) Aleyhine Başvuru Yapılan Taraflla İlgili <i>Ratione Personae</i> Bağdaşmazlık Sebepleri	524
2. Yer Bakımından (<i>Ratione Loci</i>) Bağdaşmazlık.....	525
3. Zaman Bakımından (<i>Ratione Temporis</i>) Bağdaşmazlık.....	525
4. Konu Bakımından (<i>Ratione Materiae</i>) Bağdaşmazlık.....	526
H. Başvurunun Açıkça Temelden Yoksun Olmaması Gerekir.....	528
I. Başvurucu, Önemli Bir Zarar Görmüş Olmalıdır	530
VII. Mahkemeye Başvuru Usûlü	531
A. Başvuru Dilekçesinde Bulunması Gereken Hususlar.....	531
B. Başvurunun Yapılması.....	532
VIII. Bireysel Başvuruların İncelenmesi Usûlü	533
A. Kabul Edilebilirlik İncelemesi	533
1. Tek Hâkimin Yapacağı Kabul Edilebilirlik İncelemesi	533
2. Komitenin Yapacağı Kabul Edilebilirlik İncelemesi	534
3. Dairenin Yapacağı Kabul Edilebilirlik İncelemesi	535
B. Esas Bakımından İnceleme	536
1. Olayların İncelenmesi	536
2. Dostça Çözüm	537
3. Tek Taraflı Deklarasyon Usûlüyle Kayıttan Düşürme Kararı	537
4. Esas Hakkında Hüküm Aşaması	538
C. Esas Hakkında Hükümlere Karşı Başvuru Yolları.....	541
IX. Yüksek Mahkemelerin Danışma Görüşü Başvurusu	542
X. AİHM Hükümlerinin Yerine Getirilmesi ve Yerine Getirmenin Denetlenmesi	543
A. Hükümlerin Devletlerce Yerine Getirilmesi (İnfazı)	543
B. Yerine Getirmenin Bakanlar Komitesi Tarafından Gözetimi (Denetlenmesi)	544
Bibliyografya	548
Dizin.....	556
Yazarın Özgeçmişi ve Yayın Listesi.....	568

SUNUŞ

Ayrıntılarını aŗađıda ayrıca göreceğimiz üzere, insan hakları hukuku, kendi içinde öncelikle “insan hakları hukukunun genel teorisi” - “insan hakları hukuku dogmatiği” Şeklinde iki kısıma ayrılır. İnsan hakları hukuku dogmatiği, her devletin pozitif hukuk kurallarına bağlıdır. Biz bu kitapta hâliyle “Türk insan hakları hukuku dogmatiği”ni inceleyeceğiz.

Diğer yandan insan hakları hukuku, kendi içinde “i insan hakları hukuku” ve “uluslararası insan hakları hukuku” olarak ikiye ayrılır. Türk insan hakları hukuku dogmatiği, insan hakları hukukunun “iç” kısmında yer alır.

Buna göre bu kitap aŗađıdaki gibi kendi içinde üç kısıma ayrılmıŗtır:

PLÂN:

Birinci Kısım: İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisi

İkinci Kısım: Türk İnsan Hakları Hukuku Dogmatiği

nc Kısım: Uluslararası İnsan Hakları Hukuku

ŗimdi bu kısımları sırasıyla inceleyelim:

Birinci Kısım

İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN

GENEL TEORİSİ

İnsan hakları hukukunun genel teorisi, insan haklarını düzenleyen hukuk kurallarını belirli bir ülkede yürürlükte bulunan pozitif hukuk kurallarının içeriğinden bağımsız olarak genel ve soyut düzeyde inceler. İnsan hakları hukukunun genel teorisi, değişik ülkelerin hukuk düzenleri için geçerli olabilecek genel teorik açıklamalarda bulunur.

Bu hukuk dalının ismi, tanımı, konusu, konusuna yaklaşım biçimleri ve diğer hukuk dallarıyla ilişkisi, insan hakları hukukunda kullanılan kavramlar, insan hakları hukukunun kaynakları, insan haklarının tarihsel ve düşünsel gelişimi, hürriyet karanesi, insan hak ve hürriyetlerinin tasnifi, pozitif hukuk tarafından tanınması, özneleri, yükümlüleri, bunların düzenlenmesinde sistemler, sınırları, çatışması gibi konular insan hakları hukukunun genel teorisinin başlıca inceleme konularıdır. Hâliyle insan hakları hukukunun metodolojisi ve bu hukuk dalının bilgi kaynakları da genel teorinin bir parçasını oluşturur.

Buna göre “İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisi” başlıklı **bu kısım** şu bölümlerden oluşacaktır:

Bölüm 1: İnsan Hakları Hukukunun Bilgi Kaynakları

Bölüm 2: İnsan Hakları Hukukunun İsmi, Yaklaşım Biçimleri, Tanımı, Konusu, Kısımları ve Diğer Hukuk Dallarıyla İlişkisi

Bölüm 3: Kavramlar

Bölüm 4: İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları

Bölüm 5: İnsan Haklarının Tarihsel ve Düşünsel Gelişimi

Bölüm 6: Hürriyet Karanesi: “Hürriyet Asıldır”

Bölüm 7: Hak ve Hürriyetlerin Tasnifi

Bölüm 8: Hak ve Hürriyetlerin Pozitif Hukuk Tarafından Tanınması

Bölüm 9: Hak ve Hürriyetlerin Özneleri ve Yükümlüleri

Bölüm 10: Hak ve Hürriyetlerin Düzenlenmesinde Sistemler

Bölüm 11: Hak ve Hürriyetlerin Sınırları

Bölüm 12: Hak ve Hürriyetlerin Çatışması

Bölüm 1

İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN BİLGİ KAYNAKLARI

PLÂN

I. Mevzuat

II. Yargı Kararları

III. Bilimsel Eserler

İnsan hakları hukukunun “bilgi kaynakları (*fontes cognoscendi, sources de connaissance, sources of knowledge, information sources, literary sources*)”¹ insan hakları hukuku kurallarının bulunacağı yerleri ve bunların kapsamı hakkında bilgi edinilecek belgeleri ifade eder. İnsan hakları hukukunun başlıca bilgi kaynakları, “mevzuat”, “içtihat” ve “bilimsel eserler” olarak üçe ayrılır. Şimdi bunların her birini kısaca görelim:

NOT: Uluslararası insan hakları hukuku ve özelden de Avrupa insan hakları hukukunun bilgi kaynakları burada değil, aşağıda üçüncü kısımda tanıtılacaktır. Bu konuda oraya (s.487-492) bakılmalıdır.

I. MEVZUAT

İnsan hakları hukukuyla ilgili bir meseleyle karşılaşıldığında yapılması gereken ilk şey, o konuda anayasa, kanun, uluslararası andlaşma, tüzük, yönetmelik gibi pozitif hukuk metinlerinde bir hüküm olup olmadığına bakmaktır. İşte bu tür pozitif hukuk metinlerinin hepsine birden genel olarak “mevzuat (*legislation*)” denir. Diğer bir ifadeyle “mevzuat”, anayasa, kanun, uluslararası andlaşma, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, yönetmelik ve diğer düzenleyici işlemlerden oluşur.

Mevzuatın bulunabileceği yerler, “resmî kaynaklar” ve “özel kaynaklar” olarak iki gruba ayrılabilir.

A. RESMÎ KAYNAKLAR

Her ülkenin kendine has resmî kaynakları vardır. Genellikle her ülkede mevzuatın yayımlandığı ve çoğunlukla adı “resmî gazete (*official gazette, official journal, journal officiel*)” olan bir kaynak bulunur. Türkiye’de bu kaynağın adı *Resmî Gazete*’dir ve *RG* harfleriyle kısaltılır; Fransa’da aynı kaynağın adı *Journal officiel*’dir ve *JO* harfleriyle kısaltılır. İtalya’da *Gazzetta Ufficiale*’dir ve *Gazz. Uff.* şeklinde kısaltılır. Almanya’da *Bundesgesetzblatt*’tır ve *BGBI* şeklinde kısaltılır. İspanya’da *Boletín Oficial del Estado*’dur ve *B.O.E.* harfleriyle kısaltılır. Çeşitli

1. Hukukun kaynakları, “hukukun yaratıcı kaynakları” ve “bilgi kaynakları” olarak ikiye ayrılır. Bu ayrımı aşağıda 4’üncü bölümde göreceğiz. Bu konuda oraya (s.106-108) bakılmalıdır.

Bölüm 2

İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN İSMİ, YAKLAŞIM BİÇİMLERİ, TANIMI, KONUSU, KISIMLARI VE DİĞER HUKUK DALLARIYLA İLİŞKİSİ

Bu bölümde insan hakları hukukunun ismini, yaklaşım biçimlerini, tanımını, konusunu, kısımlarını ve insan hakları hukuku ile hukukun diğer dalları arasındaki ilişkileri göreceğiz. Önce plânı verelim:

PLÂN:

- I. İsimlendirme Meselesi
- II. Yaklaşım Biçimleri
- III. İnsan Hakları Hukukunun Tanımı
- IV. İnsan Hakları Hukukunun Konusu
- V. İnsan Hakları Hukukunun Kısımları
- VI. İnsan Hakları Hukuku ile Hukukun Diğer Dalları Arasındaki İlişkiler
- VII. İnsan Hakları Hukukunun Bağımsızlığı veya Özerkliği
- VIII. İnsan Hakları Hukuku Eğitiminin Yararları
- IX. İnsan Hakları Hukukunun “Hukuklaşma” İhtiyacı

Şimdi isim meselesiyle başlayalım:

I. İSİMLENDİRME MESELESİ

Bu hukuk dalının isimlendirilmesinde Fransa’da ve Türkiye’de birlik yoktur. Önce Fransa’daki durumu görelim:

A. FRANSA’DA İSİMLENDİRME MESELESİ

Bibliyografya.- Jacques Robert, *Libertés publiques et droits de l’homme*, Paris, Montchrestien, 1988, s.3-6; Yves Madiot, *Droits de l’homme*, Paris, Masson, 1991, s.3-4; Louis Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, Paris, Dalloz, 7. Baskı, 2015, s.XVI-XVII, s.56-60; Stéphanie Hennette-Vauchez ve Diane Roman, *Droits de l’Homme et libertés fondamentales*, Paris, Dalloz, HyperCours, 2. Baskı, 2015, s.14; Michel Lévinet, *Théorie générale des droits et libertés*, Paris, LGDJ, Anthemis Editions, 2012, s.31-33, 69-78; Roseline Letteron, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 9. Baskı, 2012, (Kindle 2016); Claude-Albert Colliard, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 7. Baskı, 1989, s.9-11; Henri Oberdorff, *Droits de l’homme et libertés fondamentales*, Paris, LGDJ, 5. Baskı, 2015, s.21-23; Laurence Burgorgue-Larsen, “Les concepts de liberté publique et de droit fondamental”, in Jean-Bernard Auby (ed.), *L’influence du droit européen sur les concepts structurels du droit public français*, Paris, Dalloz, 2010, s.389-407 (https://www.univ-paris1.fr/fileadmin/IREDI/Contributions_en_ligne/L._BURGORGUE-LARSEN/Burgorgue-LarsenLP-DF.pdf).

Önce Fransa’da bu alanda okutulan dersin ismi hakkında bilgi verelim:

Dersin İsmi: 1954-1997: “*Libertés publiques (Kamu Hürriyetleri)*”;
1997’den Sonra: “*Droit des libertés fondamentales (Temel Hürriyetler Hukuku)*”.- Fransa’da hukuk fakültelerinde “kamu hürriyetleri (*libertés publiques*)” dersi, önce 1954 yılında seçimlik ders olarak, 1962 yılında da zorunlu ders olarak konulmuştur¹. 30 Nisan 1997 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı kararnameyle dersin adı “temel hürriyetler hukuku (*droit des libertés fondamentales*)” olarak değiştirilmiştir².

NOT 1: Fransa’da 1954’ten önce hukuk fakültelerinde üçüncü sınıfta okutulan “genel kamu hukuku (*droit public général*)” isimli seçimlik bir ders vardı. Fransa’da 1954’e kadar insan hakları hukukuna ilişkin konular bu dersin sınırlı hacminde işleniyordu³.

NOT 2: Fransa’da “*libertés publiques*” terimi ilk defa 14 Ocak 1852 tarihli Anayasanın 25’inci maddesi tarafından kullanılmıştır⁴.

Ders Kitaplarının İsimleri.- Fransa’da bu alanda yazılan kitapların isimlendirilmesi konusunda bir terim birliği yoktur. Bu alanda yazılan kitaplarda başlık olarak “*libertés publiques* (kamu hürriyetleri)”, “*droits de l’homme* (insan hakları)”, “*libertés fondamentales* (temel hürriyetler)”, “*droits fondamentaux* (temel haklar)” terimlerinden biri tek başına veya bunlardan herhangi ikisi birlikte kullanılmaktadır.

Libertés publiques (Kamu Hürriyetleri).- 1954’ten 1997’ye kadar Fransa’da bu dersin adı resmen “kamu hürriyetleri (*libertés publiques*)” olduğu için bu zamanlarda bu ders için yazılmış kitapların adı da çoğunlukla “kamu hürriyetleri (*libertés publiques*)” oldu. Örneğin Claude-Albert Colliard’ın ilk baskısı 1959’da yapılan kitabı⁵, Georges Burdeau’nun ilk baskısı 1961’de yapılan kitabı⁶, Jacques Robert’in ilk baskısı 1971’de yapılan kitabı⁷, Jean Rivero’un ilk baskısı 1973’te yapılan kitabı⁸ ve Jean Morange’in ilk baskısı 1979’da yapılan kitabı⁹ “*libertés publiques* (kamu hürriyetleri)” başlığını taşıyordu.

NOT: Léon Duguit’nin meşhur *Traité*’sinin beşinci cildi “*Les libertés publiques*” başlığını taşıyordu. Bkz.: Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel, Tome V: Les libertés publiques*, Paris, Ancienne librairie fontemoing, 2. Baskı, 1925, 703 s. Aynı kitabın 1911’de yapılan ilk baskısının ikinci cildi de “*Les libertés publiques - L’organisation politique*” başlığını taşıyordu.

1. Jean Rivero ve Hugues Moutouh, *Libertés publiques*, Paris, PUF, Thémis, 9. Baskı, 2003, c.I, s.2; Roseline Letteron, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, Precis 9. B., 2012 (Kindle 2016), s.8.
2. Rivero ve Moutouh, *op. cit.*, c.I, s.2. Ayrıca bkz.: Arrêté du 30 avril 1997 relatif au diplôme d’études universitaires générales Droit et aux licences et aux maîtrises du secteur Droit et science politique <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000382767>.
3. Claude-Albert Colliard, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 7. Baskı, 1989, s.2.
4. Colliard, *op. cit.*, s.19.
5. Claude-Albert Colliard, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 1959, 534 s.
6. Georges Burdeau, *Les libertés publiques*, Pariz, LGDJ, 1. Baskı, 1961, 338 s.; 4. Baskı, 1972.
7. Jacques Robert, *Libertés publiques*, Paris, Montchrestien, 1971, 652 s.
8. Jean Rivero, *Libertés publiques*, Paris, PUF, 1. Baskı, 1973.
9. Jean Morange, *Les Libertés Publiques*, Poche, Paris, PUF, Que Sais-Je?, 1. Baskı, 1979; 8. Baskı, 2007, 127 s.

Ancak Fransa’da zamanla “*libertés publiques* (kamu hürriyetleri)” terimi kapsam bakımından dar, yaklaşım tarzı olarak da çok geleneksel bulunmaya başlandı. Neticede 1990’lı yıllardan itibaren bu terim büyük ölçüde terk edildi.

Bununla birlikte bugün dahi Fransa’da “*libertés publiques* (kamu hürriyetleri)” teriminin tam olarak terk edildiğini söylemek çok zordur. Bir kere yukarıdaki kitapların yeni baskıları bu isimle yapılmaya devam edilmektedir¹⁰. Keza bazı yeni kitaplarda da “*libertés publiques* (kamu hürriyetleri)” terimi kullanılmaktadır¹¹. Büyük ölçüde gücünü yitirmiş olsa da bugün Fransa’da “*libertés publiques* (kamu hürriyetleri)” teriminin terk edildiğini söylemek zordur.

Fransa’da 1980’lerden itibaren yazılan kitapların başlıklarında “*droits de l’homme* (insan hakları)” veya “*libertés fondamentales* (temel hürriyetler)” terimleri kullanılmaya başlandı.

Droits de l’Homme (İnsan Hakları).- Jacques Mourgeon’un ilk baskısı 1978’de yapılan kitabı¹², Yves Madiot’nun kitabının 1991’de yapılan ikinci baskısı¹³ ve Danièle Lochak’ın ilk baskısı 2002’de yapılan kitabı¹⁴ “*droits de l’homme* (insan hakları)” başlığını taşımaktadır.

Droit des libertés fondamentales (Temel Hürriyetler Hukuku).- Fransa’da bu alanda yazılmış kitapların başlığında 1990’lardan itibaren çok yaygın olarak “*libertés fondamentales* (temel hürriyetler)” terimi kullanılmaya başlandı. Örneğin Louis Favoreu ve arkadaşlarının ilk baskısı 2000 yılında yapılmış olan kitabı¹⁵, Charlotte Denizeau’nun ilk baskısı 2010 yılında yapılan kitabı¹⁶ “*droit des libertés fondamentales* (temel hürriyetler hukuku)” başlığını taşımaktadır.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi tek terimli başlıkların yanında Fransa’da bu alanda yazılmış kitapların çoğunluğunda aynı anda yukarıdaki terimlerden ikisinin birden kullanıldığı da görülmektedir.

Libertés publiques et droits de l’Homme (Kamu Hürriyetleri ve İnsan Hakları).- Bazı kitapların başlığında “*libertés publiques* (kamu hürriyetleri)” ve “*droits de l’Homme* (insan hakları)” terimleri birlikte kullanılmaktadır.

10. Örneğin Jean Rivero ve Hugues Moutouh, *Libertés publiques*, Paris, PUF, Thémis, 9. Baskı, 2003, c.I, 271 s.; c.II, 269 s. (1. Baskı, 1973); Jean-Claude Colliard ve Roseline Letteron, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 8. Baskı, 2005, 569 s.

11. Örneğin Patrick Wachsmann, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 7. Baskı, 2013 816 s.; Claude Leclercq, *Libertés publiques*, Paris, Litec, 5. Baskı, 2003, 363 s.; Roseline Letteron, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, Précis 9. Baskı, 2012, 624 s. (Kindle 2016).

12. Jacques Mourgeon, *Les Droits de l’homme*, Paris, PUF, Que sais-je?, 1. Baskı 1978, 8. Baskı, 2003, 128 s.

13. Yves Madiot, *Droits de l’homme*, Paris, Masson, 2. Baskı, 1991, 230 s.

14. Danièle Lochak, *Les droits de l’homme*, Paris, La Découverte, 1. Baskı, 2002; 3. Baskı, 2009, 128 s.

15. Louis Favoreu et al., *Droit des libertés fondamentales*, Paris, Dalloz, 1. Baskı 2000; 7. B., 2015, 800 s.

16. Charlotte Denizeau, *Droit des libertés fondamentales*, Vuibert, 1. Baskı, 2010; 5. B., 2016, 400 s.

yönleriyle kavramak isteyen öğrencilere sadece insan hakları hukuku kitaplarıyla yetinmemelerini, insan hakları tarihi, insan hakları felsefesi, insan hakları sosyolojisi vs. kitapları da okumalarını hararetle tavsiye ediyoruz. Ancak bunların hukuk çalışması olmadığını, insan hakları hukuku derslerinde ve keza bu dersler için yazılmış ders kitaplarında münhasıran hukukî bakış açısıyla konuya yaklaşılması gerektiğini düşünüyoruz.

E. HUKUKÎ YAKLAŞIM: GENEL TEORİ VE DOGMATİK BAKIŞ AÇILARI

Nihayet insan haklarına *hukukî açıdan* da yaklaşılabilir. Zira insan hakları pozitif hukuk kuralları tarafından düzenlenmektedir. Hukuk kurallarıyla düzenlenen bir şey hâliyle hukukî açıdan da incelenebilir.

Bir konuya hukukî açıdan da *iki değişik şekilde* yaklaşılabilir: *Bir kere*, incelenmesi istenilen konu, belirli bir devletin pozitif hukuk kuralları çerçevesinde ele alınabilir. Bu konuyu düzenleyen hukuk kurallarının anlam ve içeriği ile ilgili sistematik açıklamalar getirilebilir. *İkinci olarak*, aynı konu belirli bir devletin pozitif hukuk kurallarından ve bunların uygulanmasına ilişkin sorunlardan bağımsız olarak, genel bir düzeyde ele alınabilir⁶¹.

Bu yaklaşım olanaklarından *birincisi*, idare hukuku, ceza hukuku, medenî hukuk, ticaret hukuku gibi hukukun özel disiplinlerini, daha teknik bir terimle *hukuk dogmatikini*; *ikincisi* ise *hukukun genel teorisini* oluşturur. Hukukun genel teorisi, belirli bir ülkede yürürlükte bulunan hukuk kurallarının içeriğini değil, bu kuralların yapısını inceler. Hukuk dogmatikini belirli bir ülkenin hukuk düzenini incelerken, hukukun genel teorisi, pek çok ülkenin hukuk düzenleri için geçerli olabilecek, genel, soyut ve evrensel düzeyde açıklamalarda bulunur⁶².

TANIM: “Hukuk dogmatikini (*dogmatique juridique Rechtsdogmatik*)”, belli bir konuda, belli bir ülkede, belli bir zamanda yürürlükte olan pozitif hukuk kurallarının anlamı, içeriği ve uygulanmasıyla ilgili açıklamalar yapan hukuk bilimi dalıdır⁶³.

TANIM: “Hukukun genel teorisi (*théorie générale du droit*)” veya kısaca “hukuk teorisi (*théorie du droit, Rechtstheorie*)”, pozitif hukuk kurallarının içeriğini değil, bu kuralların biçimsel yapısını inceleyen, genel ve soyut düzeyde açıklamalar yapan hukuk bilimi dalıdır.

İnsan haklarına da hem *dogmatik*, hem de *genel teori* bakış açısıyla yaklaşılabilir. Bir kere, belirli bir insan hakkı, belirli bir ülkede, belirli bir tarihte yürürlükte olan anayasa ve kanunların hükümleri çerçevesinde ele alınabilir. Bu takdirde *insan hakları hukuku dogmatikini* çalışması yapılmış olur. İkinci olarak,

61. Fazıl Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü* isimli Türk literatüründe çığır açıcı çalışmasında “bu konu, belli pozitif hukuk kurallarından bağımsız olarak genel bir düzeyde ele alınabilir” diye yazıyor (Fazıl Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982, s.4).
62. Hukukun genel teorisi hakkında bkz. Kemal Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, Ankara, USA Yayıncılık, 1998, s.1-23.
63. “Hukuk dogmatikini”, Fazıl Sağlam tarafından, “belli bir zaman ve yerde geçerli olan hukukun nasıl anlaşılacağı ve uygulanacağı sorusuna cevap arayan açıklamaların tümü” olarak tanımlanmıştır (Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, *op. cit.*, s.5).

aynı konu, belirli bir ülkenin anayasa ve kanunlarından bağımsız olarak, genel ve soyut düzeyde ele alınabilir. Bu durumda *insan hakları hukukunun genel teorisi* çalışması yapılmış olur. İnsan hakları hukuku dogmatığı belirli bir ülkede insan haklarını düzenleyen hukuk kurallarını incelerken, insan hakları hukukunun genel teorisi, aynı hukuk ailesine mensup pek çok hukuk düzeni için geçerli, genel, soyut ve evrensel düzeyde açıklamalarda bulunur.

Örneğin insan haklarının sınırlandırılması sorunu, 1982 Türk Anayasasının 13'üncü maddesine göre incelenirse bir *Türk insan hakları hukuku dogmatığı* çalışması yapılmış olur. Bu çalışma sadece Türkiye için geçerli olur. Ancak insan haklarının sınırlandırılması konusuna, genel, soyut düzeyde de yaklaşılabılır. Neticede insan haklarının sınırlandırılması sorunu, sadece Türkiye'de değil, Türkiye'nin de mensubu olan bütün liberal hukuk sistemlerinde görülen bir sorundur. Bu nedenle de sadece Türk hukukunda değil, başka devletlerin hukuklarında da, o devlette insan haklarının sınırlandırılması sistemini belirleyen, sınırlama için şartlar koyan hukuk kuralları vardır. Gerçekte de bu açıdan liberal hukuk sistemlerine baktığımızda, hepsinde hürriyetin asıl, sınırlamanın istisna olduğu prensibinin kabul edildiğini, sınırlamanın ancak yasama organı tarafından kanunla öngörülebileceğini, yasama organının takdir yetkisinin mutlak olmadığını, yasama organının insan haklarını sınırlandırırken sebebe bağlılık, ölçülülük ilkesi gibi birtakım şartlara uymak zorunda olduğunu görüyoruz. Yine bu ülkelerde bu şartların anayasa ve kanunlarla belirlendiğini ve düzenlendiğini de gözlemliyoruz. İşte sadece belirli bir ülkeye bakarak değil, çeşitli ülkelere bakarak insan haklarının sınırlandırılması sistemini ve sınırlandırılması şartlarını, genel ve soyut olarak ortaya koyarsak, bir *insan hakları hukukunun genel teorisi* çalışması yapmış oluruz. Bu çalışmada varılan sonuçlar, Türkiye için olduğu kadar, Almanya, İtalya, Fransa, İspanya, Yunanistan gibi diğer liberal hukuk sistemleri için de geçerlidir. Örneğin aşağıda birinci kısım onuncu bölümde “insan haklarının sınırlandırılması” konusunda yaptığımız açıklamalar, insan hakları hukukunun genel teorisi alanına girer.

İlave edelim ki, insan hakları hukukunun genel teorisi, genel ve teoriktir; belirli bir ülkenin hukuk kurallarıyla kendini sınırlamaz; ama genel ve teorik olması, onun hukuk olmadığı, hukuktan uzak olduğu anlamına gelmez; çünkü genel teori, açıklamalarını çeşitli ülkelerde görülen pozitif hukuk kurallarını veri olarak ele alıp yapar. Eğer insan haklarının sınırlandırılması konusunda çeşitli ülkelerin anayasaları kanunla sınırlama şartını, ölçülülük ilkesini, öze dokunma yasağını öngörmemiş olsaydı, insan hakları hukukunun genel teorisinde insan haklarının sınırlandırılmasında “kanunîlik”, “ölçülülük”, “öze dokunma yasağı” gibi prensipler olmazdı. Bu prensiplerin kaynağı yine pozitif hukuk kurallarıdır. Bu prensipler çeşitli ülkelerin pozitif hukuklarında geçerli olan prensiplerdir.

Gerek Türkiye'de gerekse yabancı ülkelerde insan hakları hukuku alanında yapılan çalışmalarda kullanılan yaklaşımlar, *insan hakları hukukunun genel te-*

3. İnsan hakları hukuku, her hukuk kuralını değil, sadece *insan haklarını düzenleyen* hukuk kurallarını inceler. Dolayısıyla insan haklarıyla ilgili olmayan hukuk kuralları insan hakları hukukunun inceleme alanının dışında kalır. İnsan haklarının ne olduğunu ve nasıl tanımlandığını ise aşağıda (Bölüm 3, V) göreceğiz (s.83-88).

IV. İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN KONUSU

İnsan hakları hukukunun yukarıdaki tanımı esasen bu hukuk dalının konusunun ne olduğunu da göstermektedir. İnsan hakları hukukunun konusu, *insan haklarını düzenleyen hukuk kurallarıdır*. Bundan şu sonuçlar çıkar:

1. İnsan Hakları Hukuku, “İnsan Hakları” Üzerine Değil, “Hukuk Kuralları” Üzerine Bir Bilimdir

İnsan hakları hukuku, doğrudan doğruya *insan hakları* üzerine değil, insan haklarını düzenleyen *hukuk kuralları* üzerine bir hukuk bilimi dalıdır. Yani insan hakları hukukunun konusu, insan hakları değil, insan haklarını düzenleyen hukuk kurallarıdır. Hukuk kuralının olmadığı yerde, hukuk biliminin işi olmaz. Bu pozitivizm veya tabii hukuk anlayışlarıyla da alakalı bir şey değildir. Hukukî pozitivizm ile tabii hukuk arasındaki fark, hukuk biliminin konusunun hukuk kuralı olup olmamasına ilişkin değil, hukuk kuralının kaynağının ne olduğu sorusuna ilişkindir.

İnsan hakları hukukunun konusunun *hukuk kuralları* olmasından da şu sonuçlar çıkar:

a) “Kural”, yani “norm” olmayan şeyler, diğer bir ifadeyle normatif nitelikte olmayan şeyler, örneğin insan haklarıyla ilgili olgusal bilgiler, insan haklarıyla ilgili değer yargıları, insan hakları konusunda duygular, insan haklarının varlığı ve korunması açısından ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, insan hakları hukukunun inceleme konusunu oluşturmazlar. Normun, yani kuralın olmadığı yerde, hukuk da yoktur. Hukuk normatif bir bilimdir.

KUTU 2.4: “Kural (Norm)” Nedir?-

“Kural (norm)”, belirli bir insan davranışını emreden, yasaklayan veya bu davranışa izin veya yetki veren irade işleminin anlamıdır. Hans Kelsen, “normu, kendisiyle belirli bir davranışın emredildiği, izin verildiği veya yetkilendirildiği işlemin anlamı (“*norm*’ is the meaning of an act by which a certain behavior is commanded, permitted, or authorized”) olarak tanımlamaktadır⁸⁴. Normun, bu şekilde emir, yasak, izin veya yetki içermesi özelliğine “normatifik (*normativity*)” denir. Norm tanımı ve normatifik konusunda bkz. Kemal Gözler, *Hukukun Genel Teorisi*, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998, s.28-41.

İnsan haklarıyla ilgili sosyolojik ve psikolojik gözlemler, bilgiler, değer yargıları, duygu ve düşünceler, insan hakları ihlallerinin kendisi veya bu ihlaller karşısında hissedilen üzüntü, bu ihlallere karşı gösterilen sosyal ve siyasî

84. Hans Kelsen, *Pure Theory of Law*, (Almanca İkinci Baskıdan İngilizceye Çeviren: Max Knight), Berkeley, University of California Press, 1967, s.5.

3. Hukukçunun Yetiştirilmesine Katkı.- Üçüncü olarak, insan hakları hukuku eğitimi, hukukçuların yetiştirilmesine önemli katkılarda bulunur¹⁰⁹. Şöyle: Bir kere, yukarıda da açıkladığımız gibi, insan hakları hukuku, hukukun pek çok dalıyla ilişki halindedir. Dolayısıyla insan hakları hukuku, hukukçuları, hukukun bütün alanlarında kendilerini yetiştirmeye zorlar. İkinci olarak, keza insan hakları hukuku, hukukçuları, insan haklarının korunması mekanizmalarının fonksiyonunu ve etkililiğini sorgulamasına yol açar¹¹⁰. Nihayet, insan hakları hukuku, hukukçuların, iç hukuk üzerinde uluslararası hukukun etkisini en yakından görmelerini sağlar¹¹¹.

IX. İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN “HUKUKİLEŞME” İHTİYACI

Yukarıda (s.24-35) “yaklaşım biçimleri” başlığı altında açıklamaya çalıştığımız gibi, insan hakları hukuku, halihazırda “saf hukukî” hâlde bulunmaz. Bu hukuk dalında hukukî yaklaşım olduğu kadar, felsefî, tarihî, sosyolojik, psikolojik yaklaşımlar da vardır. Keza hemen bir üst başlıkta (s.57) açıklandığı gibi, insan hakları hukukunun ahlâkî değerlerden beslendiği veya beslenmesi gerektiği, insan hakları hukukunun vatandaşın eğitilmesine katkıda bulunması gerektiği ve keza insan hakları hukuku eğitiminin hukukçuya geniş bir bakış açısı kazandırması gerektiği yolunda düşünceler ileri sürülmektedir. Bu tür düşünceler, Türk ve Fransız insan hakları hukuku literatüründe fevkalade yaygındır. Bu iki ülkede insan hakları hukuku eğitiminden hukuk dışı amaçlar beklenmektedir. Adeta bu iki ülkede, insan hakları hukuku eğitimi bir “misyonerlik” eğitimi görünümündedir. Eğitimin amacı insan haklarına değer veren, onları koruyan, onları savunacak “misyoner hukukçular” yetiştirmektir.

Bu açıdan zaman zaman “insan hakları mucizesi (*miracle des droits de l’homme*)”nden¹¹² bahsedilmesi ilginçtir.

Bu anlayış insan hakları hukuku kitaplarının özünü belirsizleştirmektedir. Gerek Fransa’da, gerekse Türkiye’de insan hakları hukuku kitaplarında gerek konu, gerekse yöntem olarak tam bir karmaşa vardır. İnsan hakları hukuku kitaplarında sadece hukuk normları değil, ahlâkî, dinî, kültürel, siyasal değerler de incelenmektedir. İnsan hakları hukuku kitapları bir “ahlâk bilgisi kitabı”, bir “din bilgisi kitabı” görünümündedir.

Hatta ilginçtir ki, Fransa’da insan haklarının, günümüzde Hıristiyanlık gibi silikleşen dinlerin yerini doldurabilecek yeni bir “din” olup olamayacağı ve keza Marksizm gibi çöken ideolojilerin yerini alabilecek bir “ideoloji” olup ola-

109. Levinet, *op. cit.*, s.37-30.

110. *Ibid.*, s.38-44.

111. *Ibid.*, s.44-52.

112. Madiot, *Droits de l’homme, op. cit.*, s.5.

Bölüm 3

KAVRAMLAR*

Bibliyografya.- Hennette-Vauchez ve Roman, *op. cit.*, s.9-29; Levinet, *op. cit.*, s.61-114; Peces-Barba Martinez, *op. cit.*, s.21-35; Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.74-77; Robert, *op. cit.*, s.11-16; Jean-Marie Pontier, *Droits fondamentaux et libertés publiques*, Paris, Hachette, 5. Baskı, 2014, s.10-13; Jean Rivero ve Hugues Moutouh, *Les libertés publiques*, Paris, PUF, Thémis, 9. Baskı, 2003, c.I, s.4-21; Letterson, *op. cit.*, s.8-12 (Kindle: Introduction, I, A, B, C.); Frederic Sudre, *Droit européen et international des droits de l'homme*, Paris, PUF, 8. Baskı, 2006, s.11-14, 15; Madiot, *op. cit.*, s.5-12, 24-27; Laurence Burgogue-Larsen, “Les concepts de liberté publique et de droit fondamental”, in *L'influence du droit européen sur les concepts structurels du droit public français*, (Ed. Jean-Bernard Auby), Paris, Dalloz, 2010, s.389-407; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.13-14; Yavuz Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, Ankara, İmaj Yayinevi, 12. Baskı, 2006, s.43-45; Uygun, *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, *op. cit.*, s.2-6; Mumcu, *op. cit.*, s.12-26; Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku I*, *op. cit.*, s.11-22; Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, *op. cit.*, s.13-24; Akıllıoğlu, *İnsan Hakları I*, *op. cit.*, s.6-20; Erdoğan, *İnsan Hakları*, *op. cit.*, s.7-28; Muhlis Ögütçü, “Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında Bazı Kavramlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Özel Sayı 2005 (*İrfan Baştuğ Anısına Armağan*), s.555-615.

Bu bölümde, bu alanda kullanılan “hak”, “hürriyet”, “ödev” “insan hakları”, “kamu hürriyetleri” ve “temel hak ve hürriyetler” gibi çeşitli kavramları ve bunlar arasındaki farkları açıklamaya çalışacağız. Bu bölümün plânı şu şekilde olacaktır.

PLÂN:

I. Hürriyet Kavramı

II. Hak Kavramı

III. “Hürriyet”-“Hak” Ayrımı

IV. Ödev Kavramı

V. İnsan Hakları Kavramı

VI. Kamu Hürriyetleri

VII. “Temel Haklar”, “Temel Hürriyetler” veya “Temel Hak ve Hürriyetler”

VIII. “İnsan Hakları”, “Kamu Hürriyetleri” ve “Temel Hak ve Hürriyetler” Kavramları Arasında Karşılaştırma

IX. Diğer Kavramlar

* Bu bölüm, 2000, 2010, 2011 ve 2016-2017 yıllarında yazılmıştır. Bu bölüm kısmen 2011 yılında *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Bursa, Ekin, 2011, Cilt II, s.474-491) isimli kitabımızda yayınlanmıştır. 2011 yılında yayınlanan *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*'ndeki hâli ile bu kitaptaki hâli arasında, bazı kavramların gerek tanımında, gerekse diğer kavramlarla ayrımında önemli farklar vardır. Keza dikkatli okuyucuların fark edeceği gibi, konuya bakış açısında ve metodolojide de, bazı kavramlar açısından, önemli farklılıklar vardır.

Yukarıda sayılan kavramlar, birbirinden ilgisiz kavramlar değildir. Bunlar birbiriyle benzer kavramlardır. Bu kavramların arasında kapsam bakımından yer yer kesişim bölgeleri vardır. Hatta aşağıda göstereceğimiz gibi bazı kavramlar, diğer bir kavramın tamamıyla içinde yer almakta, onun alt kümesi niteliğindedir. En geniş kavram olan “hürriyet” kavramıyla başlayalım.

I. HÜRRİYET KAVRAMI

Önce bu kavramın bir tanımını yapalım:

A. TANIMI

Doktrinde “hürriyet (özgürlük, *freedom, liberty, liberté*)” çok değişik şekillerde tanımlanmış ve anlaşılmış bir kavramdır¹. Hürriyet şu şekilde tanımlanabilir:

TANIM: *Hürriyet, bir şeyi yapma veya yapmama, belli bir şekilde davranıp davranmama erkidir². Daha kısa bir ifadeyle hürriyet, “serbest hareket etme gücü”dür³.*

Bu tanımda hürriyet kavramı *iki unsurla* tanımlanmaktadır:

1. Birinci Unsur: Hürriyet İçeriği İtibarıyla Bir “İnsan Fiili”dir.- Hürriyetin maddî içeriği, bir *insan fiilinden*, yani bir *insan hareketinden* oluşur. Yani hürriyet, maddesi itibarıyla bir insan fiilinden ibarettir. Örneğin seyahat hürriyeti, gelip gitme; yerleşme hürriyeti, bir yerde devamlı olarak oturma; haberleşme hürriyeti, mektup gönderme, telefonla konuşma, e-posta gönderme; basın hürriyeti, gazetenin matbaada basılması ve sonra dağıtılması fiillerinden oluşmaktadır. Bu şu anlama gelir: Hürriyet, içeriği itibarıyla hukukî değil, maddî bir kavramdır. Bir hürriyet, *hukukî* bir kavram olmadan önce, *maddî* ve *tabii* bir kavram olarak vardır. Hürriyet, hukukî âlemden önce maddî ve tabii âleme ait bir kavramdır.

1. Çeşitli hürriyet tanımları için bkz. Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, AÜHF Yayınları, 6. Baskı, 1981, s.3; İlhan F. Akın, *Temel Hak ve Hürriyetler*, İstanbul, İÜHF Yayınları, 1971, s.259-264; İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, İstanbul, Afa Yayınları, 1993, s.11-14; Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara, Savaş Yayınları, 1994, s.13-17.
2. Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, *op. cit.*, s.14; Oktay Uygun, *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1992, s.6.
3. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 2. Baskı, 1969, s.187; Jacques Robert, hürriyeti “tam bir bağımsızlık içinde hareket edebilme gücü (*pouvoir d’agir en tout indépendance*)” olarak tanımlamaktadır (Robert, *op. cit.*, s.11). Hennette-Vaucher ve Roman, hürriyeti, “hukukî nitelikte bir zorlamanın yokluğunda insan için istediği gibi davranma imkânı (*la possibilité pour l’Homme d’agir et d’opérer des choix de comportement en l’absence de contraintes de nature juridique*)” şeklinde tanımlamıştır (Hennette-Vaucher ve Roman, *op. cit.*, s.9). Jean Rivero’nun ise hürriyeti, “insanın kişisel davranışlarını kendisine göre seçtiği bir kendi kendini belirleme iktidarı” olarak tanımlamıştır (*La liberté est un pouvoir d’autodétermination, en vertu duquel l’homme choisit lui-même son comportements personels*) (Jean Rivero ve Hugues Moutouh, *Les libertés publiques*, Paris, PUF, Thémis, 9. Baskı, 2003, c.I, s.5).

Dolayısıyla hukuken hürriyet, kanunla *yasaklanmamış* her insan fiili olarak tanımlanabilir. Hak ise *pozitif bir şekilde* tanımlanır. Bir kişinin hakkının olabilmesi için onun bu hakkının hukuk düzeni tarafından *tanınmış olması* gerekir.

5. Hürriyet kavramı, hak kavramını içerir. Hürriyetin negatif, hakkın pozitif şekilde tanımlanması, hakkın hürriyet kavramı dışında yer alması sonucunu doğurmaz. Yasaklanmamış olmak şartını yerine getiren her insan fiili hürriyettir. Bunların bir kısmı ise ayrıca hukuk düzeni tarafından korunarak hak hâline getirilir. Bu şu anlama gelir ki, haklar, hürriyetlerin bir alt kümesini oluşturur. Yani her hak, yasaklanmamış bir davranış olduğu için aynı zamanda bir hürriyettir. Ancak her hürriyet, aynı zamanda hak değildir. Çünkü yasaklanmamış, ama ayrıca korunmamış, hukuk düzeni tarafından kullanım imkânları düzenlenmemiş insan filleri hürriyet kapsamına girer, ama hak kapsamına girmez. Hak, hürriyetin bir alt kümesidir. Hürriyet dairesi, hak dairesini içerir. Hak dairesi ise hürriyet dairesinin içinde kalan ondan daha küçük bir dairedir. Hürriyet-hak ilişkisi yandaki gibi bir Venn diyagramıyla gösterilebilir.

Diyagram 3.3

6. Hürriyet, daima *kişinin kendi fiiliyle* gerçekleşir. Hürriyet kavramının karşısında “ödev” gibi bir kavram yoktur. Devlet ve diğer kişiler, hürriyetini kullanan kişi karşısında nötr konumdadır. Hak kavramının karşısında ise aşağıda göreceğimiz gibi “ödev” kavramı bulunur. Hakkını kullanan kişi karşısında diğer kişilerin ve devletin, bu hakkın kullanımına engel olmama veya hak sahibi lehine birtakım edimlerde bulunma gibi ödevleri bulunur. Hak ister kişinin kendi fiiliyle gerçekleşsin, isterse başka kişilerin hak sahibi lehine edimleriyle gerçekleşsin, daima hak sahibi dışında diğer kişilerin ve devletin varlığını gerektirir.

7. Robinson Parabolü.- Hürriyet ile hak kavramları arasındaki farkı ortaya koymak için Jean Dabin'in kullandığı “Robinson parabolü” oldukça yararlı ve kullanışlı bir paraboldür¹⁸.

Hürriyet, toplumdan izole yaşayan tek kişi için dahi söz konusudur. Hak ise ancak birden fazla kişinin birlikte yaşaması durumunda söz konusu olur. Bir adada tek başına yaşayan Robinson Crusoe'nun da hürriyetleri vardır. Ada üzerinde seyahat hürriyeti, beslenme hürriyeti, düşünme, konuşma, şarkı söyleme, sanat yapma, ağaçları kesme, ateş yakma, balık yakalama, kulübe inşa etme ve hatta mülk edinme gibi pek çok hürriyete sahiptir. Bu hürriyetlerini tek başına kullanabilir. Bunun için bir başka kişiye veya devlete ihtiyacı yoktur. Cuma adaya gelinceye kadar, Crusoe için hak kavramının bir anlamı yoktur. Crusoe için hak değil, sadece hürriyet vardır.

Ama Cuma adaya gelince her şey değişir. Artık, hak kavramı da devreye girer. Çünkü Cuma'nın gelmesinden sonra, Crusoe, sahip olduğu hürriyetleri eskisi gibi serbestçe kul-

Robinson Crusoe ve Cuma¹⁹

18. Jean Dabin, *Le droit subjectif*, 1952 (Tekrar Baskı: Dalloz, 2007)'den nakleden Hennette-Vauchez ve Roman, *op. cit.*, s.10.

A. TANIM

Genel olarak “ödev (vecibe, *duty*, *devoir*)”, belli bir kural gereğince yapılması veya yapılmaması zorunlu olan şey demektir. Bu şeyin yapılması veya yapılmamasını gerektiren kural, şüphesiz, söz konusu şeyin ilgili olduğu alana göre, hukuk, ahlâk, teamül veya bir din kuralı olabilir. Bu nedenle hukukî, ahlakî, teamülî veya dinî ödevlerden bahsedilebilir. Bizim için burada önemli olan hâliyle “hukukî ödevler”dir. Hukukta ödev şu şekilde tanımlanabilir:

TANIM.- *Ödev*, bir hukuk kuralı gereğince yapılması veya yapılmaması zorunlu olan insan fiilidir.

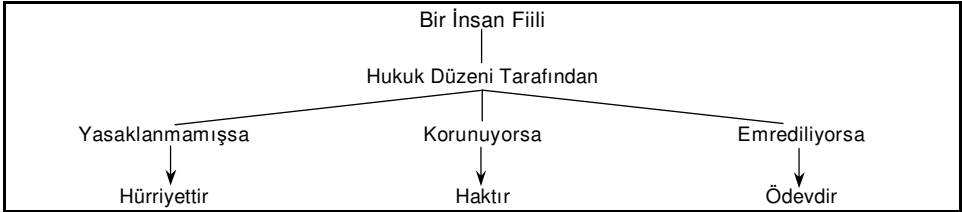
Dikkat edileceği üzere bu tanım iki unsurdan oluşmaktadır:

1. İnsan Fiili Unsuru.- Ödev kavramının maddî içeriği bir insan fiilinden oluşur. Ödev bir insan fiilidir. Bu unsur itibarıyla hürriyet veya hak kavramı ile ödev kavramı arasında bir fark yoktur. Bunların hepsi maddî açıdan bir insan fiilinden ibarettir.

2. Zorunluluk Unsuru.- Ödev, hukuk düzeni tarafından zorunlu kılınan bir insan fiilidir. Ödevi, hürriyet ve hak kavramından ayıran unsur da, bu zorunluluk unsurudur. Hürriyet, ödev ve hak kavramları arasında maddî içerikleri bakımından bir fark yoktur. Bunların hepsi özü itibarıyla bir insan fiilinden oluşur. *Hürriyet*, hukuk düzeni tarafından yasaklanmamış; *hak*, hukuk düzeni tarafından korunan; *ödev* ise hukuk düzeni tarafından emredilen bir insan fiilidir. Bir insan fiili, hukuk düzeni tarafından yasaklanmamış ise ortada *hürriyet*; bu fiil hukuk düzeni tarafından korunmuş ise ortada bir *hak*; bu fiil hukuk düzeni tarafından emredilmiş ise ortada bir *ödev* bulunur.

Bu hususu şu şekilde bir şema yardımıyla gösterebiliriz:

Şema 3.1: Hürriyet, Hak ve Ödev İlişkisi

İnsan fiilleri, hürriyet, hak ve ödev arasındaki ilişki, yandaki gibi bir diyagramla gösterilebilir. Buna göre gerek hürriyet, gerek hak, gerekse ödevler birer insan fiilidir. Dolayısıyla bunlar insan fiilleri kümesinin birer alt kümesini oluştururlar. Hak, hürriyet kümesinin bir alt kümesidir. Ödev ise hürriyet kümesiyle herhangi bir kesişim bölgesi bulunmayan insan fiillerinin bir alt küme-

Diyagram 3.4

Bölüm 4

İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN KAYNAKLARI

Bibliyografya.- Hennette-Vauchez ve Roman, *op. cit.*, s.107-250; Levinet, *op. cit.*, s.482-605; Favoreu et al., *op. cit.*, s.83-90; Colliard, *op. cit.*, s.105-119; Akıllıoğlu, *op. cit.*, s.121-138; Eren, *op. cit.*, s.53-73; Kalabalık, *op. cit.*, s.75-150; Kaboğlu, *İnsan Hakları I*, *op. cit.*, s.25-49; İlhan Akipek, *Devletler Hukuku, Birinci Kitap Başlangıç*, Ankara, Başnur Matbaası, 2. Baskı, 1965, s.63-70.

PLÂN:

I. Genel Olarak Kaynak Kavramı ve Hukukun Kaynaklarının Tasnifi

II. İç (Ulusal) İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları

A. Asıl Kaynaklar

1. Yazılı Kaynaklar

2. Yazısız Kaynak: Örf ve Âdet Hukuku

B. Yardımcı Kaynaklar

1. Yargısal Kararlar (İçtihatlar)

2. Bilimsel Görüşler (Doktrin, Öğreti)

III. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları

Bu bölümde “insan hakları hukukunun kaynakları (*sources of human rights law*)”nı göreceğiz. Ama önce kaynak kavramını ve genel olarak hukukun kaynaklarının nasıl tasnif edildiğini göreceğiz. Sonra da bu genel açıklamalar çerçevesinde insan hakları hukukunun kaynakları konusunu inceleyeceğiz.

I. GENEL OLARAK KAYNAK KAVRAMI VE HUKUKUN KAYNAKLARININ TASNİFİ

“Kaynak (menşe, *fonte, source*)”, bir şeyin kendisinden çıktığı şey veya yer demektir. Örneğin bir suyun kaynağı, bu suyun toprağın üstüne ilk çıktığı yerdir.

“Hukukta kaynak”, hukukun kendisinden kaynaklandığı şeyleri ifade eder. Diğer bir ifadeyle “hukukun kaynakları (*fontes iuris, sources of law, sources du droit*)”, hukuk kurallarının kendisinden doğduğu, kendisinden çıktığı şeyleri ifade eder.

Hukukun kaynakları önce “hukukun yaratıcı kaynakları (*fontes iuris constituendi*)” ve “hukukun bilgi kaynakları (*fontes iuris cognoscendi*)” şeklinde ikiye ayrılır. Bunlar da kendi içinde ikiye ayrılır. Önce ayrımı bir şema olarak gösterelim:

ŞEMA 4.1:

HUKUKUNUN KAYNAKLARI

Hukukun Yaratıcı Kaynakları
(*Fontes iuris constituendi*)

Hukukun Bilgi Kaynakları
(*Fontes iuris cognoscendi*)

Maddî Kaynaklar

Formel Kaynaklar

Resmî Kaynaklar

Özel Kaynaklar

Şimdi bu şemaya göre hukukun kaynaklarını görelim.

Bölüm 5

İNSAN HAKLARININ

TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL GELİŞİMİ*

Bibliyografya.- Levinet, *op. cit.*, s.291-656 (İnsan haklarının tarihsel ve düşünsel temelleri konusunda oldukça geniş bilgiler vardır); Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.8-37; Hennette-Vaucher ve Roman, *op. cit.*, s.45-74; Henri Oberdorff, *Droits de l'homme et libertés fondamentales*, Paris, LGDJ, 5. Baskı, 2015, s.55-58; Colliard, *op. cit.*, s.30-44; Madiot, *op. cit.*, s.5-106; Kapanı, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.17-40; Muvaffak Akbay, *Umumî Amme Hukuku Dersleri*, Ankara, AÜHF Yayınları, 4. Baskı, 1961, c.I. s.145-190; Mumcu, *op. cit.*, s.47-55; Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul, Beta, 3. Baskı, 2001, s.3-116; Şeref Ünal, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Yetkin, 1997, s.22- 32.

Hiç şüphesiz insan hakları bugünkü seviyesine birden bire, bir suyun taştan fıskırması misali gelmemiştir¹. İnsan hakları bir ilahî vahyin veya bir dahi bey-nin ürünü de değildir². İnsan hakları bugünkü yerine uzun bir teorik ve pratik birikimden sonra ulaşmıştır.

BİR SÖZ: “İnsan hakları bize vahyedilmemiştir; onların bir tarihi vardır (*Les droits de l'homme ne nous ont pas été révélés mais ont une histoire*)”.

Robert Badinter³.

İnsan haklarının tarihsel ve düşünsel gelişimini aşağıdaki plân dâhilinde açıklamaya çalışacağız:

PLÂN:

I. Eski Çağda İnsan Haklarının Gelişimi

II Orta Çağda İnsan Haklarının Gelişimi

III. Mutlak Monarşiler Devrinde İnsan Haklarının Gelişimi

IV. 17 ve 18'inci Yüzyıllarda Tabii Hukuk Akımı (Tabii Hak Doktrini)

V. Ferdiyetçi Doktrin

VI. Sosyal Haklar Doktrini

VII. Çağdaş Hürriyet Anlayışı

Eski çağda insan haklarının tarihsel ve düşünsel gelişimi ile işe başlayalım.

* Bu bölüm, kısmen 2000, 2010 ve 2011 yıllarında yazılmıştır. İlk defa 2011 yılında *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Bursa, Ekin, 2011, Cilt II, s.491-505) isimli kitabımda yayınlanmıştır.

1. Henri Oberdorff, “insan hakları ve temel hürriyetler, yoktan fıskırmamıştır (*Les droits de l'homme et libertés fondamentales n'ont jailli du néant*)” diye yazar (Henri Oberdorff, *Droits de l'homme et libertés fondamentales*, Paris, LGDJ, 5. Baskı, 2015, s.55).

2. Oberdorff, *op. cit.*, s.55.

3. Robert Badinter, “L'universalité des droits de l'homme dans un monde pluraliste”, *Revue universelle des droits de l'homme*, Cilt I, 1989, s.1.

I. ESKİ ÇAĞDA İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ

Bibliyografya.- Levinet, *op. cit.*, s.295-310, 320-323; Colliard, *op. cit.*, s.30-31; Hennette-Vauchez ve Roman, *op. cit.*, s.48-49; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.17-21; Akbay, *op. cit.*, c.I. s.145-150; Mumcu, *op. cit.*, s.47-55; Gemalmaz, *op. cit.*, s.3-7.

“Eski çağ (*antiquity, classical period*)” Akdeniz etrafında toplanan eski Yunan ve Roma uygarlıklarının yaşandığı dönemi ifade eder. Genellikle Homeros’un şiirlerini yazdığı M.Ö. 8’inci veya 7’nci yüzyıllarda başlatılıp M.S. 5’inci yüzyıla kadar (Roma İmparatorluğunun 576’da çöküşüne kadar) sürdüğü kabul edilir.

Eski Yunan ve Roma’da insan hakları alanında doktrin ve uygulamada yaşanan gelişmeler şu şekilde özetlenebilir:

A. DOKTRİN

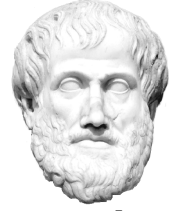
Eski Yunan’da düşünce alanının iki büyük düşünürü Platon ve Aristo’dur⁴.

1. Platon

Platon’da (Eflatun, M.Ö. 427-347) hürriyet fikrinin izi bile yoktur. Onun ideal devleti monolitikdir. Tüm yaşam tek elden düzenlenir. Evlenme bile izne bağlıdır⁵.

Platon⁶

Aristo⁷

2. Aristo

Aristo (Aristoteles, M.Ö. 384-322), Platon’a göre daha insancıdır⁸. Ama yine de insana insan olduğu için değer vermez. Köleliği kabul eder ve savunur⁹.

3. Stoacılar

“Stoacılık (*Stoicism*)” akımının kurucusu Kıbrıs’lı Zenon’dur (M.Ö. 334-262). Başlıca temsilcileri arasında Diogenes (M.Ö. 230-150), Panaitios (M.Ö. 185-109), Paseidonios

Solda: Atina’da Attalos Stoası
(<http://tr.wikipedia.org/wiki/Stoa>).

Kıbrıslı Zenon burada ders verdiği için kurduğu okul “stoacılık” olarak isimlendirilmiştir. Stoa, Türkçe “revak” demektir. Bu nedenle stoacılığa Türkçede “revakiye akımı” da denir.

4. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.17-18.

5. *Ibid.*

6. Luni marble, copy of the portrait made by Silanion ca. 370 BC for the Academia in Athens, (Plato Silanion Musei Capitolini) (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Platon>).

7. Busts of Aristotle, Roman copy after a Greek bronze original by Lysippos, (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>).

8. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.18.

9. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.18; Mumcu, *op. cit.*, s.43.

Bölüm 6

HÜRRİYET KARİNESİ: “HÜRRİYET ASILDIR”

Acaba insanın hür olması mı, yoksa hür olmaması mı asıldır?

Her şeyden önce bu soruya bir cevap vermek gerekir. Çünkü bu soruya verilecek cevaba göre diğer soruların cevapları değişecektir. Bu soruya iki değişik cevap verilebilir:

a) Eğer “hürriyetin yokluğu asıldır” cevabı verilirse, bundan, insanın belli bir fiili yapabilmesi için bu konuda izin alması gerektiği sonucu çıkar. Eğer insan, belli bir fiili yapma konusunda izin almamış ise bu fiili yapma yetkisine sahip değildir. İzin almadan bu fiili yapması hukuka aykırılık teşkil eder. Böyle bir cevabın geçerli olduğu bir sistemde, önceden izin verilmiş fiiller dışındaki bütün fiiller yasaktır. *Bu mantık, otoriter bir hukuk sistemine vücut verir.* Bu sistemde, kişiler, ayrıca izin verilmiş fiiller dışındaki fiilleri yapmakta özgür değildir. Bu fiiller için izin almaya ihtiyaçları vardır.

b) Eğer “hürriyetin varlığı asıldır” cevabı verilirse, bundan, insanın belli bir fiili yapabilmesi için izin almasına gerek olmadığı sonucu çıkar. Böyle bir sistemde, insanlar, yetkili makam tarafından ayrıca ve açıkça yasaklanmış fiiller dışındaki bütün fiilleri ayrıca izin almaya gerek olmaksızın yapabilir. Böyle bir sistemde, yetkili makamlar tarafından ayrıca yasaklanmamış bütün fiiller serbesttir. *Bu mantık, liberal bir hukuk sistemine vücut verir.* Bu sistemde, kişilerin yasaklanmamış fiilleri yapmak için önceden izin almaya ihtiyaçları yoktur.

Peki, hürriyetin varlığı mı, yoksa yokluğu mu asıldır? Bu soruya cevap vermeden önce, niteliklerin varlığı veya yokluğu konusunda mantıkta geçerli olan bir temel ilkeyi görelim:

I. SIFAT-I ARIZADA ASLOLAN ADEMDİR (Mecelle, m.9) (Aslî Niteliğin Varlığı, Arızî Niteliğin Yokluğu Asıldır)

“Sıfat (nitelik, *attribute*)”, vasıf kelimesinden türemiş olup, hâl (durum), keyfiyet (nitelik), suret, özellik demektir¹. Yani sıfat, bir kişinin veya bir şeyin

1. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 1984, s.1137; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2. Baskı, 2005, s.506; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu* (Hazırlayan: Sıtkı Güllü), İstanbul, Eser Neşriyat, 1997, Cilt IV, s.431.

hâl veya vasfı, niteliğidir². Sıfat, “sıfat-ı asliye” ve “sıfat-ı ârıza” olmak üzere iki çeşittir.

Sıfat-ı asliye, nitelenen şeyde bizzat bulunan, yani o şeyin kendisinde bulunan durum, nitelik veya özellik³. Sıfat-ı asliye için biz aşağıda “*aslî nitelik*” terimini kullanacağız. “Aslî”, “asl”ın sıfatı olup, “asla mensup” demektir⁴. “Asıl” ise, kök, temel, esas, kaide, kural demektir. “Sıfat-ı asliye” için Latince olarak “*essentialia*”, İngilizce olarak “*original attribute*” terimleri kullanılabilir. Sıfat-ı asliye, tabir caiz ise, bir şeyin “*default* (varsayılan) niteliği”dir. Yine sıfat-ı asliye, cihazların “fabrika ayarları”na benzetilebilir. Başka türlü ayarlanmamış ise geçerli olan ayardır. Kısacası, sıfat-ı asliye, aksi kararlaştırılmadıkça geçerli olan niteliktir; şeylerin ilk hâlidir.

Sıfat-ı ârıza, nitelenen şeyde bizzat, yani kendiliğinden bulunmayıp, ona sonradan eklenen niteliktir⁵. Sıfat-ı ârıza için biz aşağıda “*arizî nitelik*” terimini kullanacağız. “Ârıza”, “âriz”dan gelip “sonradan olan şey”, “bozulma” anlamına gelmektedir⁶. “Âriz” ise bir şeyin zatına ilişkin olmayıp, o şeye bazen sonradan yapışan, takılan şey demektir⁷. “Arizî” ise, “âriz”in sıfatı olup, “sonradan ortaya çıkan”, “gelip geçici olan”⁸, bir şeyin zati ve esasına ilişkin olmayan şey anlamına gelmektedir⁹. “Sıfat-ı arıza” için Latince “*accidentalialia*”, İngilizce olarak ise “*intervening attribute*” terimleri kullanılabilir.

Bir Örnek: Bir otomobilin çalışıyor olması “sıfat-ı asliye”, yani aslî nitelik, yani *essentialia*; arızalı olması ise “sıfat-ı ârıza”, yani arizî nitelik, yani *accidentalialia*’dır. Çünkü otomobilin çalışıyor olması, gidebilmesi, otomobil denen şeyin zatında, yani doğrudan kendisinde bulunan bir özellik, yani bir *original attribute*’tür. Zira bir şey bu özelliğe sahip değil ise ona “otomobil” denilemez. Bir otomobilin bozulması, gidememesi durumu, kendiliğinden olan bir şey değil, sonradan ortaya çıkan bir durum olduğuna göre, bu otomobilin bozulması, yani arızalanması “arizî” bir durumdur; diğer bir ifadeyle “sıfat-ı ârıza”dır; yani “*accidentalialia*”dır.

Diğer Bir Örnek: İnsanın sağlıklı olması, sıfat-ı asliye; hasta olması ise sıfat-ı ârizadır. Yani insanın sağlıklı olması “asıl (*essentialia*)”, hasta olması ise bir “arizî durum (*accidentalialia*)”dur. Zira sağlık, insan denen varlığın zatında var olan bir özelliktir; sağlık olmasaydı bizatihi insanın kendisi olmazdı. O halde sağlıklı olma özelliği insanın kendisinde baştan itibaren var olan bir özellik, yani bir “aslî nitelik”; hasta olması ise insanın sonradan içine düştüğü bir “arizî durum”dur. Aynı şekilde akıl bakımından kişinin aklının başında bulunması sıfat-ı asliye, deli olması ise sıfat-ı ârizadır.

İşte bu yukarıda açıklanmaya çalışılan konudaki temel ilke, Mecellenin 9’uncu maddesinde “*sıfat-ı arızada aslolan ademdir*” denilerek ifade edilmiştir. Bu ilkeye göre bir şeyin sıfat-ı arızası, yani o şeyin arizî niteliği konusunda aslolan yokluktur, yani o şeyin olmamasıdır. Dolayısıyla bir şeyin arizî niteliğinin mevcut olup olmadığı konusunda tereddüt olursa, o niteliğin mevcut olma-

2. Abdullah Yeğin, *Yeni Lügat*, İstanbul, Hizmet Yayınları, Tarih Yok (200?), s.627.

3. Ali Haydar, *op. cit.*, c.I, s.35.

4. Devellioğlu, *op. cit.*, s.56.

5. Ali Haydar, *op. cit.*, c.I, s.35.

5. Yeğin, *op. cit.*, s.32.

7. *Ibid.*

8. Devellioğlu, *op. cit.*, s.48.

9. Yeğin, *op. cit.*, s.32.

Çavuş Prişibeyev:

– Ayın üçünde ailem Anfisa ile ağır ağır, namusumuzla yürüyorduk. Derken ne görelim, kıyıda bir ceset. Kalabalık başına toplanmış. “**Ne hakla burada toplandınız?**” diye sordum. “Niçin? Neden? **Kanun halkın bir araya toplanmasına müsaade etmiş midir?** Dağılın!” diye bağırdım. Halkı evlerine yollamaya, dağıtmaya başladım. Polise cebir kullanarak halkı dağıtmasını emrettim. (...)

Şahit olarak dinlenen muhtar:

– Doğrudur, bay yargıç, dedi. Bütün köy halkı şikayetçi. Onunla yaşamak imkânsız. Kutsal tasvirlerle bir tören yaparız, bir düğün yahut herhangi bir iş olur; her yerde bağırır çağırır. Gürültü çıkarır, ortaya nizamlar atar, (...) Demin de köy evlerini dolaşıyor, boyuna emirler veriyordu: Şarkı söylemeyin, ateş yakmayın, diyordu. **Şarkı söylenmesine izin veren kanun yokmuş.** (...)

Çavuş, homurdanarak:

– Başüstüne, der. Siz sayın bayım, buyurdunuz ki, halkı dağıtmak vazifem değilmiş. Pekala. Ya düzensizlik olursa. Halkın münasebetsizlik etmesine müsaade mi edilmeli? **Halka hürriyet verileceği nerede yazılı?**

Anton Çehov, *Hikayeler III* (Çev.: Oğuz Peltek ve Erol Güney),
İstanbul, MEB Yayınevi, 1993, s.15-16¹³.

Yukarıda siyah harflerle yazılmış cümlelerde görüldüğü gibi, Çavuş Prişibeyev’e göre, halkın bir yerde toplanabilmesi için bu konuda bir hakkının olması, kanunun buna izin vermesi gerekir. Böyle izin veren bir kanun yoksa, halk belirli bir yerde toplanamaz. Aynı şekilde halkın şarkı söyleyebilmesi için

13. Çavuş Prişibeyev’in öyküsünün yukarıdaki kısımlarının İngilizce çevirisini:

“Your Honour! Mr. Justice of the Peace! Sir! Whereas it is a statutory obligation to reciprocate every circumstance. It is not me that is the guilty one. It is all the others. The whole affair arises out of the corpse of a dead man, the kingdom of heaven be his. As I was proceeding on a stroll with Anfisa my lawful spouse, in a decent and orderly manner, I observed a concourse of people, persons of all sorts and descriptions, assembled on the bank of the river. ‘What authority have all these populace got to be gathered together?’ I asked myself. ‘What’s up now? There’s no law to the effect that populace can swarm about in herds.’ I thereupon shouted out: ‘Move along there.’ I commenced to shove these persons on, to get them dispersed to their homes. I instructed the sotsky to hustle them off by the scruff of their necks.”

“That is true, Your Honour,” said the village headman. “We have all got complaints against him. Everyone in the commune. It is not possible to live in the same place as him. If we have a procession with ikons, or a wedding, or anything else, whatever it is he comes up shouting and roaring to establish order. He boxes the children’s ears, and he spies on the women to see they don’t do anything they shouldn’t, as though he was the father-in-law of the whole lot. The other day he went from one cottage to another ordering us all not to sing or to light fires. He said there wasn’t any law saying we might sing.”

“Sir!” rasped the NCO. “Your Honour pleases to say it was none of my business to make the crowd disperse. Very well then. And what if there was to be some disorder? Have subjects got to be condoned in all sorts of shocking goings-on? Is it in the statute book for subjects to be let do as they please?”

Translated by Brian Pearce and Stella Jackson
(http://www.unz.org/Pub/AngloSovietJ-1956q2-00015).

Bölüm 7

İNSAN HAK VE HÜRRİYETLERİNİN TASNİFİ*

Bibliyografya.- Oberdorff, *op. cit.*, s.50-55; Sudre, *op. cit.*, s.258-259; Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.108-113; Colliard, *op. cit.*, s.231-234; Gemalmaz, *op. cit.*, s.467-481; Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, *op. cit.*, s.224-229; Oliva, *op. cit.*, s.335-350; Akıllıoğlu, *op. cit.*, s.138-186; Uygun, *Devlet Teorisi*, *op. cit.*, s.493-499; Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, *op. cit.*, s.39-44.

İnsan hak ve hürriyetleri, konularına, kullanım biçimlerine ve ortaya çıkış sıralarına göre çok değişik şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalardan en önemli gördüğümüz bazıları aşağıda açıklayacağız. Ama öncelikle şunu itiraf etmek gerekir ki, insan hak ve hürriyetlerinin tasnifi (*classification des libertés*), kaçınılmaz olarak belli ölçüde keyfidir. Hiçbir sınıflandırma, tek başına tatmin edici değildir¹. Bununla birlikte insan haklarının karışıklığı içinde ilerlemek için bir tasnif yapmak gereklidir². Tasnif konusunda önce plânımızı verelim:

PLÂN:

I. Jellinek'in Sınıflandırması

II. Konularına Göre Tasnif: Fizik Hürriyetler, Düşünce Hürriyetleri ve Kolektif Hürriyetler

III. Kullanılış Biçimlerine Göre Tasnif: Bireysel Hürriyetler ve Kolektif Hürriyetler Ayrımı

IV. Ortaya Çıkış Sıralarına Göre Tasnif (İnsan Haklarının Üç Kuşağı)

V. Bağlayıcılıklarına Göre Tasnif: "Program Haklar" - "Normatif Haklar" Ayrımı

Şimdi de bu plân dahilinde konuyu inceleyelim:

I. JELLİNEK'İN SINIFLANDIRMASI

Bibliyografya.- Georg Jellinek, *L'Etat modern et son droit* (Traduction française par Georges Fardis), Paris, M. Giard & E. Brière, 1913, Cilt II, s.51-57; Robert Alexy, *A Theory of Constitutional Rights* (Çev.: Julian Rivers), Oxford, Oxford University Press, 2002, s.163-173; Christian Autexier, *Introduction au droit public allemand*, Paris, PUF, 1997, s.118-119; Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.110; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.6. Jellinek hakkında Türkçe bir monografi için bkz.: Birden Güngören Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, İstanbul, Oniki Levha, 2017.

İnsan haklarının tasnifi konusunda hiç şüphesiz en eski ve en kullanışlı tasnif, Georg Jellinek'in tasnidir.

* Bu bölüm, kısmen 2000, 2010 ve 2011 yıllarında yazılmıştır. İlk defa 2011 yılında *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Bursa, Ekin, 2011, Cilt II, s.507-517) isimli kitabımızda yayınlanmıştır. Daha sonra 2016-2017 yıllarında tekrar genişletilerek ve düzeltilerek kaleme alınmıştır.

1. Sudre, *op. cit.*, s.258. Aynı yönde: Oberdorff, *op. cit.*, s.50-55.

2. Oberdorff, *op. cit.*, s.50-55.

Bölüm 8

HAK VE HÜRRIYETLERİN POZİTİF HUKUK TARAFINDAN TANINMASI

Bu bölümün plânı şu şekilde olacaktır:

PLÂN:

I. Tanıma Kavramı

II. Tanıma Çeşitleri

A. Anayasayla Tanıma

B. Bildirgelerle Tanıma

C. Hak ve Hürriyetler, Anayasa Altı Normlarla Tanınabilir mi?

D. Kanunla Tanıma

E. Kanun Altı Normlarla Tanıma

F. Uluslararası Andlaşma ve Sözleşmelerle Tanıma

III. Tanıma Çeşitleri Arasında Ne Fark Var?

IV. Pozitif Hukuk Tarafından Tanınmamış Hak ve Hürriyetler Dışlanmış mıdır? (“Sayılmamış Hürriyetler” veya “İsimsiz Hürriyetler” Meselesi)

V. Kapsayan Hürriyet: “Kişiliğini Serbestçe Geliştirme Hakkı”

VI. “Depo Madde”: Madde 12

“Tanıma (*recognition*)” kavramıyla başlayalım.

I. TANIMA KAVRAMI

Hürriyetlerin varlığı için pozitif hukuk metinleri tarafından tanınmalarına gerek yoktur. Yukarıda açıkladığımız gibi hürriyetler, insanın insan olmasından kaynaklanır. İnsanın hür olması asıldır. Devletin insanın hürriyetini askıya alması veya sınırlandırması ise istisnadır. Dolayısıyla insanların, hürriyet sahibi olması için bu hürriyetin onlara devlet tarafından verilmesine ihtiyaçları yoktur. Diğer bir ifadeyle, insanların hürriyetlere sahip olabilmesi için, bu hürriyetlerin bir pozitif hukuk metniyle tanınmasına gerek yoktur. Bir pozitif hukuk metniyle sınırlandırılmadıkça hürriyet; anayasayla, kanunla veya diğer hukuk kurallarıyla ayrıca ve açıkça tanınmamış olsa bile vardır.

Ancak, ihtiyaç olmamasına rağmen, hürriyetler pozitif hukuk kurallarıyla tanınabilir de. Devlet insanların hürriyetlerini pozitif hukuk kurallarıyla, yani anayasayla, kanunla, yönetmelikle vs. tanıyabilir. Zaten yukarıda üçüncü bölümde açıkladığımız gibi, bir hürriyet, pozitif hukuk düzeni tarafından tanındığında hak hâline gelmektedir. Aslında sadece hürriyetlerin tanınmasından bahsetmek gerekir. Zira hak varsa zaten pozitif hukuk tarafından tanınmıştır. Buna rağmen biz aşağıda bazen “hürriyetlerin tanınması”ndan, bazen de “hak ve hür-

Bölüm 9

HAK VE HÜRRİYETLERİN ÖZNELERİ VE YÜKÜMLÜLERİ*

Bibliyografya.- Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.93-105; Levinet, *op. cit.*, s.181-252; Hennette-Vachez ve Roman, *op. cit.*, s.21-26; Sudre, *op. cit.*, s.86-125; Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta, 14. Baskı, 2014, s.161-165; Favoreu *et al.*, *Droit constitutionnel*, *op. cit.*, s.802-809; Oliva, *op. cit.*, s.311; Gören, *Temel Hak Genel Teorisi*, *op. cit.*, s.45; Grew ve Ruiz Fabri, *op. cit.*, s.170-172.

Bu bölümde hak ve hürriyetlerin öznelere ve yükümlülerini inceleyeceğiz. Önce bu bölümün plânını verelim:

PLÂN

I. Hak ve Hürriyetlerin Öznelere

- A. İnsanlar
- B. Vatandaşlar
- C. Belli Kategoriler
- D. Yabancılar
- E. Hak ve Hürriyet Özneliği Bakımından Gerçek Kişiler ile Tüzel Kişiler
- F. Halkların Hakları?

II. Hak ve Hürriyetlerin “Yükümlülerini”

- (“Muhatapları”)
- A. Devlet
 - B. Özel Kişiler
 - C. Hakların Dikey ve Yatay Etkisi Meselesi
 1. Dikey Etki
 2. Yatay Etki

Hak ve hürriyetlerin öznelereyle işe başlayalım.

I. HAK VE HÜRRİYETLERİN ÖZNELERİ

Bibliyografya.- Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.93-105; Levinet, *op. cit.*, s.181-252; Sudre, *op. cit.*, s.86-110; Tanör ve Yüzbaşıoğlu, *op. cit.*, s.162-165; Favoreu *et al.*, *Droit constitutionnel*, *op. cit.*, s.802-809; Oliva, *op. cit.*, s.311; Gören, *Temel Hak Genel Teorisi*, *op. cit.*, s.45; Grew ve Ruiz Fabri, *op. cit.*, s.170-172.

“Hak ve hürriyetlerin öznelere (süjeleri)” ifadesinden hak ve hürriyetlerin “sahipleri (*titulaires*, *rights holders*)” veya diğer bir ifadeyle bu hak ve hürriyetlerin “kullanıcıları” veyahut bunlardan “yararlananlar (*bénéficiaires*)” anlaşılır. Aynı şey ödevler için de söylenebilir. Ödevin yükümlüsü de bu ödevin öznesi, yani süjesidir.

Hak ve hürriyetlerin öznelere “insanlar”, “vatandaşlar”, “belli kategorideki insanlar” ve “yabancılar” olmak üzere dörde ayrılabilir¹. Zira hak ve hürriyet-

* Bu bölüm, kısmen 2000, 2010 ve 2011 yıllarında yazılmıştır. İlk defa 2011 yılında *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Bursa, Ekin, 2011, c.II, s.532-540) isimli kitabımızda yayınlanmıştır.

1. Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta, 14. Baskı, 2014, s.162-164.

söyleyebiliriz. Çünkü devletin bir ödevinin olduğunun kabul edilebilmesi için illa bu ödevin karşısında bir hak sahibi kişinin bulunması gerekmez. Nihayetle cenazenin açıkta kalmaması, gömülmesi konusunda, ölen kişinin sadece yakınlarının değil, bütün toplumun bir yararı vardır. Hâliyle burada asıl sorun, ölen kişinin cesedinin bir çukura atılması veya yakılması değil, o toplumda cari olan asgarî usûllere uygun olarak gömülmesi ve keza cenazesinin hakarete uğramamasıdır.

“Gömülme hakkı” tartışması, Türkiye’de 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünden sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığının ölen darbeciler için yaptığı “hainler mezarlığı” dolayısıyla gündeme gelmiştir. Aşağıda bu konuda bir gazete haberi konulmuştur:

AVUKAT KESKİN: HAINLER MEZARLIĞI, GÖM(ÜL)ME HAKKINA AYKIRI

Bianet’e konuşan hak savunucusu, avukat Eren Keskin, gömülme hakkının bir insan hakkı olduğunu belirterek “hainler mezarlığı” uygulamasının kabul edilemez olduğunu söyledi.

İstanbul Pendik’te 15 Temmuz darbe girişiminde yer alanların gömüleceği “Hainler Mezarlığı” kuruldu.

Mezarlık, Tepeören’de Büyükşehir Belediyesi’nin sahipsiz hayvanlar için kurulan barınağın olduğu alanda kurulmuş.

İstanbul Büyükşehir Belediye (İBB) Başkanı Kadir Topbaş, dün akşam Avcılar’daki mitingte daha önce dile getirdiği bu mezarlığa bir kişinin gömüldüğünü açıkladı.

“Tankların, topların namluların önünde durdunuz. Ama Feto’nun asker kisveli teröristlerinin geleceğimizi karartmalarına izin vermediniz. Bütün niyetleri sizler bozdunuz. Sevgi selini bu güzelliği kısır çekişmelere kurban etmeyelim. Yarınları güzel kılalım. Devletin bekası ve geleceğini düşünelim. Onlardan bir tanesi bugün (pazartesi) benim bahsettiğim ‘Vatan Hainleri Mezarlığı’na gömüldü. Bir tanesi gömüldü. Ailesi istememiş ve ‘Vatan hainleri mezarlığına’ gömüldü. *Bu millete ihanet edenler kabirlerinde dahi rahat edemezler.*”

Diyanet İşleri Başkanlığı da darbe girişiminde yer alan kişilerin cenaze işlemlerinin yapılmayacağını açıklamıştı. Başkanlık, darbe girişiminde yer alanların “Mümin kardeşlerinin tezkiye ve dualarını hak etmediğini” belirterek; bu kişilerin cenazeleriyle ilgili sala, teçhiz, tekfin ve üzerlerine cenaze namazı kılınması gibi din hizmetleri verilmeyeceğini ifade etmişti.

“Gömülme hakkı bile yok sayılıyor”.

Bianet’e konuşan hak savunucusu, avukat Eren Keskin, gömülme hakkının bir insan hakkı olduğunu belirterek “hainler mezarlığı” uygulamasının kabul edilemez olduğunu söyledi.

“Bir insanın gömülme hakkının dahi elinden alındığı bir coğrafyadayız. İnsanlığın bittiği nokta. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şeyin olduğu sanmıyorum. İnsan haklarına tamamen aykırı. Aynı zamanda hiçbir dini inançla da bağdaşmayan bir durum. Üstelik “vatan haini” ilan ettiklerini hayvan barınağının yanına konarak hayvanlara da hakaret edilmek isteniyor.

“Asker aileleri çok korkuyor. Biz er ailelerine ‘İnsan Hakları Derneği’ne başvurun’ dedik. Şu ana kadar 15-20 aile sadece telefona bilgi aldı, kimse yazılı başvuru yapmak istemiyor. Korkuyorlar ve bunu dile getiriyorlar. Askeri darbeye karşı yine militarist yöntemle mücadele ediliyor. Oysa askeri darbenin karşısında duracak tek şey demokratikleşme ve sivilleşmedir.”

Daha önce de “gömebilme hakkı” ihlal edilmişti.

Daha önce de toplumun tepki gösterdiği olayların faillerinin gömülme hakkı engellenmişti.

Bölüm 10

HAK VE HÜRRIYETLERİN DÜZENLENMESİNDE SİSTEMLER*

Bibliyografya.- Kemal Gözler, *İdare Hukuku*, Bursa, Ekin, 2. Baskı, 2009, c.II, s.549-552; Anayurt, *Toplanma Hürriyeti*, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1998, s.88-95; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.236-239; Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku I*, *op. cit.*, s.71-76; Madiot, *op. cit.*, s.165-171; Robert, *op. cit.*, s.96-100; Colliard, *op. cit.*, s.120-126; Oberdorff, *op. cit.*, s.176-180; Letteron, *op. cit.*, s.36-45 (Kindle: Chapitre 2); Hennette-Vauchez ve Roman, *op. cit.*, s.265-269; Rivero ve Moutouh, *op. cit.*, c.I, s.175-194.

Hak ve hürriyetlerin toplum içinde kullanılması kamu düzeni bakımından bazı tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle hak ve hürriyetlerin kullanılması hukuk düzeni tarafından düzenlenmeye ihtiyaç gösterir. Bu düzenleme konusunda “serbestlik sistemi”, “izin sistemi” ve “bildirim sistemi” olmak üzere başlıca üç sistem vardır.

KUTU 10.1: Terminoloji.- Bu bölümde incelenen konu için biz “hak ve hürriyetlerin düzenlenmesindeki sistemler” başlığını kullanıyoruz. Fransızca kitaplarda da bu konuda yaygın olarak “kamu hürriyetlerinin düzenlenmesi (*aménagement des libertés publiques*)” başlığı kullanılmaktadır¹. Ancak aynı konuyu ifade etmek için “hak ve hürriyetlerin *kullanılmasında* sistemler” terimi de kullanılabilir. Keza “düzenleme”nin veya “kullanma”nın çeşitlerini ifade etmek için biz “sistem” terimini kullanıyoruz. Ancak bu terim yerine “rejim”, “usûl” veya “teknik” terimleri de kullanılabilir.

Bu bölümün plânı şu şekilde olacaktır:

PLÂN

I. Serbestlik Sistemi (Düzeltilici veya Bastırıcı Sistem)

II. İzin Sistemi (Önleyici Sistem)

III. Bildirim Sistemi

Serbestlik sistemiyle başlayalım.

I. SERBESTLİK SİSTEMİ (DÜZELTİCİ VEYA BASTIRICI SİSTEM)

Bibliyografya.- Gözler, *İdare Hukuku*, *op. cit.*, c.II, s.548-549; Anayurt, *Toplanma Hürriyeti*, *op. cit.*, s.88-90; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.236; Madiot, *op. cit.*, s.165-169; Robert, *op. cit.*, s.96-97; Letteron, *op. cit.*, s.38-40 (Kindle: Section I); Colliard, *op. cit.*, s.124; Hennette-Vauchez ve Roman, *op. cit.*, s.266-267; Rivero ve Moutouh, *op. cit.*, c.I, s.176-170.

* Bu bölüm, kısmen 2000, 2010 ve 2011 yıllarında yazılmıştır. 2011 yılında *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Bursa, Ekin, 2011, Cilt II, s.540-542) isimli kitabımızda yayınlanmıştır. Bu bölüm 2016-2017 yıllarında tekrar elden geçirilmiş ve daha önce 3 sayfa olan bölüm 18 sayfaya çıkmıştır.

1. Örneğin Colliard, *op. cit.*, s.120; Oberdorff, *op. cit.*, s.176; Letteron, *op. cit.*, s.36 (Kindle); Rivero, *op. cit.*, c.I, s.175.

Tanımı.- “Serbestlik sistemi”ne “düzeltici sistem” veya “bastırıcı sistem (*systeme répressif*)” de denir. Bu sistemde bir hak ve hürriyetin kullanılması için önceden bir izin almaya veya bildirimde bulunmaya gerek yoktur. İlgili kişi, hak ve hürriyetini, bütün sorumluluğu kendisine ait olmak üzere serbestçe kullanır. Bu hürriyetin kullanılmasıyla ortaya zararlı bir sonuç çıkmış ise, bu kişi bunun hesabını daha sonra verir². Bu hesap verme, özel hukuk bakımından ortaya çıkan zararın giderilmesi, yani tazmin edilmesi; ceza hukuku bakımından da suç teşkil eden fiili işleyen kişinin cezalandırılması şeklinde ortaya çıkar. Birinci durumda “düzeltme”den, ikinci durumda “bastırma”dan bahsedilebilir.

ÖRNEK: Türkiye’de kitap yayınlamak için herhangi bir izin almaya gerek yoktur (Anayasa, m.29: “Sürelili ve süresiz yayın önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz”. Dolayısıyla Türkiye’de kitap yayınlama konusunda “serbestlik sistemi” geçerlidir. Ancak yayınlanan kitapta başkasına hakaret edilmiş ise veya başkaca suç işlenmiş ise bunun hesabını daha sonra yazar ve yayıncı verir. Hakarete uğramış kişiler, hukuk mahkemesinde tazminat davası açıp, yazar ve yayıncıdan tazminat talep edebilirler. İzin almadan, serbestçe kitap yayınlayan yazar ve yayıncı tazminat ödemek zorunda kalabilir. Keza kitapla bir suç işlenmiş ise, savcı ceza davası açabilir ve ceza mahkemesi yazar veya yayıncıyı mahkûm edebilir. İzin almadan, serbestçe kitap yayınlayan yazar ve yayıncı hapse girebilir.

Temeli: Hürriyet Karinesi.- Serbestlik sisteminin temelinde yukarıda üçüncü bölümde gördüğümüz “hürriyet karinesi” bulunur. Hatırlanacağı üzere bu karineye göre hürriyet, sıfat-ı asliye, sınırlama ise sıfat-ı arızadır; yani hürriyet kural, hürriyetin olmaması ise istisnadır. Her insan, insan olma vasfından dolayı hürriyetlere sahiptir. İnsanların, hürriyete sahip olabilmeleri için belirli bir makamdan izin almalarına gerek yoktur. Bu önermeler, serbestlik sistemine vücut verirler. Dolayısıyla serbestlik sisteminin, hürriyet karinesine ve keza liberal hukuk mantığına en uygun sistem olduğunu söyleyebiliriz.

“Bihakkın” Sistem Niteliği.- Serbestlik sisteminin temelinde hürriyet karinesi bulunduğu için hürriyetlerin kullanılması konusunda, diğer sistemler karşısında “genel sistem”, “olağan sistem”, “bihakkın (*de droit*) sistem”dir. Bu şu demektir: Belirli bir hürriyetin kullanılması konusunda izin sistemi veya bildirim sistemi kanunla öngörülmemiş ise, bu hürriyetin kullanımı konusunda serbestlik sistemi geçerlidir. Serbestlik sisteminin ayrıca ve açıkça öngörülmesine gerek yoktur. Aksi öngörülmemiş ise bu sistem “bihakkın (*de plein droit*)” geçerlidir. Şüphesiz belirli bir hak veya hürriyetin kullanılması için serbestlik sistemi kanunla da öngörülebilir; ama kanunla öngörülmesine gerek yoktur. Serbestlik sistemi, kanunla öngörülmemiş olsa bile, bir hak veya hürriyetin kullanılması kanunla başka bir sisteme bağlanmamış ise, bu hak veya hürriyet için serbestlik sisteminin geçerli olduğu kabul edilir. Keza kanunun ifadesinden hangi sistemi öngördüğü hususunda belirsizlik var ise, kanunun hangi sistemi

2. Gözler, *İdare Hukuku*, op. cit., c.II, s.548-549; Ömer Anayurt, *Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti*, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1998, s.88-90; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, op. cit., s.236; Madiot, op. cit., s.165-169; Robert, op. cit., s.96-97.

karşı polisin önlem alabilmesi için, polisin gösterinin yapılacağını bilmesi gerekir. İşte bu toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı bu nedenle bildirim usûlüne tâbi tutulmuştur.

Genel bir gözlem olarak ifade hürriyeti, seyahat hürriyeti gibi bireysel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının serbestlik sistemine (düzeltici sisteme), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, dernek kurma hakkı gibi kolektif hak ve hürriyetlerin kullanılmasının ise izin veya bildirim sistemine tâbi tutulduğu söylenebilir⁴⁸.

Serbestlik sisteminin sıfat-ı asliye, izin ve bildirim sistemlerinin ise sıfat-ı arıza olduğunu, yani serbestlik sisteminin genel ve olağan sistem, diğer sistemlerin ise istisnaî sistem olduğunu unutmamak gerekir. Bir hak ve hürriyetin kullanılımı için kanunla belirli bir sistem öngörülmemiş ise o hak ve hürriyetin kullanılması için serbestlik sistemi geçerlidir. Buna karşılık izin ve bildirim sisteminin uygulanabilmesi için bu sistemlerin kanunla ayrıca ve açıkça öngörülmüş olmaları gerekir. Keza bu sistemlerin seçilmesi konusunda tereddüde yol açan bir durum var ise, serbestlik usûlü lehine yorum yapılır. Çünkü genel hüküm genişletilerek istisnaî hükümler ise daraltılarak yorumlanır.

TABLO 10.1: HAK VE HÜRRİYETLERİN DÜZENLENMESİ SİSTEMLERİ

	SERBESTLİK SİSTEMİ (Düzeltici veya Bastırıcı Sistem)	İZİN SİSTEMİ (Önleyici Sistem)	BİLDİRİM SİSTEMİ
TANIM	Önceden izin almaya veya bildirimde bulunmaya gerek yok. Ama kullanan kişi sonuçlarından sorumludur.	Hak ve hürriyetlerin kullanılmasında için idarî makamlardan önceden izin almak gerekir.	İzine gerek yoktur; sadece idareye bildirilir. İdare gerekiyorsa yasaklama kararı alabilir.
ÖRNEKLER	Kitap yayınlama (İzin veya bildirimde gerek yoktur)	İnşaat yapmak (İnşaat ruhsatı almak gerekir).	Toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma (Bildirim lazımdır).
TEMELİ	Hürriyet karinesi	Ortaya çıkabilecek telafisi imkansız zararları önlemek.	İdarenin önceden gerekli tedbirleri almasına imkân sağlamak.
NİTELİĞİ	Geneldir. Bihakkın sistemdir. Öngörülmesine gerek yoktur.	İstisnaîdir. Kanunla öngörülmesi gerekir.	İstisnaîdir. Kanunla öngörülmesi gerekir.
UYGULAYAN MAKAM	Kişi kendisi kullanır; müeyyide adlî makamlar tarafından uygulanır.	İzin vermeye yetkili makamlar idarî makamlardır.	Bildirim idarî makamlara yapılır. Yasaklama kararı idarî makamlar tarafından alınır.
AVANTAJLARI	Hürriyetçidir. Adlî makamlar tarafından uygulanması kişilere güvence sağlar.	İzin alan kullanıcıya güvence sağlar.	Bildirimde bulunan kullanıcıya güvence sağlar.
DEZAVANTAJLARI	Suç sayısında artış vardır. Suç tanımları belirsiz olabilmektedir.	Anti liberaldir; hürriyet karinesiyle çelişir. Pek çok formalite vardır.	Anti liberaldir; hürriyet karinesiyle çelişir.

48. Letteron, *op. cit.*, s.44 (Kindle).

Bölüm 11

HAK VE HÜRRIYETLERİN SINIRLARI

Bibliyografya.- Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin, 15. Baskı, 2014, s.109-118; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.228-235; Uygun, *Temel Hak ve Özgürlüklerin Temel Rejimi*, *op. cit.*, s.92-191; Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, *op. cit.*, s.129-140, 218-235, 270, 286; Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, *op. cit.*, *passim*; Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.168-170; Alexy, *op. cit.*, s.178-212; Peces-Barba Martinez, *op. cit.*, s.425-453; Colliard, *op. cit.*, s.105-120; Hennette-Vauchez ve Roman, *op. cit.*, s.255-269; Letteron, *op. cit.*, s.37-46 (Kindle); Oberdorff, *op. cit.*, s.157-175; Rivero ve Moutouh, *op. cit.*, c.I, s.164-172.

Zikredilen Anayasalar İçin Bibliyografya.- Bu bölümde yoğun olarak Alman, Fransız, İspanyol, İsviçre, İtalyan ve Portekiz Anayasalarından yapılmış alıntılar vardır. Her alıntıdan sonra alıntının kaynağını göstermek yerine, yerden tasarruf amacıyla, burada toplu olarak bu Anayasaların kaynaklarını vermeyi uygun bulduk (Aksi belirtilmemiş ise alıntıdaki Türkçe çeviri tarafımıza aittir):

Alman Anayasası (1949).- *Almanca*: <https://www.bundestag.de/gg>; *İngilizce*: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>; *Türkçe* (Christian Rumpf ve Gökçe Uzar Schüller Çevirisi): <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>.

Fransız Anayasası (1958).- *Fransızca*: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>.

İspanyol Anayasası (1978).- *İspanyolca*: <http://www.congreso.es/consti/constitucion/indice/>.
İngilizce: <http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html?lang=en>

İsviçre Anayasası (1999).- *Fransızca*: <https://www.admin.ch/ch/f/frs/1/101.fr.pdf>.

İtalyan Anayasası (1947).- *İtalyanca*: <https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione.pdf>; *İngilizce*: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

Portekiz Anayasası (1975).- *Portekizce*: <http://www.parlamento.pt/Legislacao/Paginas/ConstituicaoRepublicaPortuguesa.aspx>; *İngilizce*: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf.

Sınırlama İhtiyacı.- İnsanların hür olması asıl, hür olmaması ise istisnadır. Hürriyet asıl da olsa toplum hayatında, bazı istisnaî durumlarda, kamu yararı, kamu düzeni, başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması gibi meşru sebeplerle hak ve hürriyetlerin “sınırlanması (*restriction, limitation*)” gerekli olabilir. Mühim olan liberal bir hukuk devletinde, hak ve hürriyetlere getirilen sınırlamaların sınırsız ve keyfî olmaması ve hak ve hürriyetlerin yok edilmemesidir. İşte bu bölümde hak ve hürriyetlerin sınırlanması konusunu göreceğiz.

Hatırlatma: Hürriyet Karinesinden Çıkan Sonuçlar.- Bundan şu sonuçlar çıkar: Bir kere, hürriyet asıl, sınırlama istisna olduğuna göre, hürriyetlerin sınırlanması ancak istisnaî durumlarda yapılabilir. Çok gerekli olmadıkça bir hürriyet sınırlandırılmamalıdır. Hürriyetlerin her durumda her zaman sınırlanabileceği öngörülürse istisna, genel kural hâline gelir. İkinci olarak, hürriyet asıl,

kavramın altında “atlanabilir” nitelikte olması gerekir. Diğer bir ifadeyle, yasama organı, bir hak veya hürriyeti sınırlandırırken dayandığı sebebin hukukî tavsifini doğru olarak yapmak zorundadır.

Örneğin anayasa, mülkiyet hakkının sadece kamu yararı sebebiyle sınırlandırılacağını öngörmüş ise, yasama organının, kamu yararının dışında kalan bir sebeple, örneğin siyasal bir sebeple veya belirli bir grup kişiye veya işletmelere zarar vermek için mülkiyet hakkını sınırlandırması anayasaya aykırı olur.

KUTU 11.3: (EK SORUN): ÖZEL SINIRLAMA SEBEBİ ÖNGÖRÜLMEMİŞ HAK VE HÜRRİYETLER

Acaba anayasa belirli bir hak ve hürriyet için özel sınırlama sebepleri öngörmüş ise, o sınırlama sebebi bir başka sınırlama sebebiyle sınırlandırılabilir mi?

Öncelikle belirtelim ki, eğer anayasa genel sınırlama sebepleri öngörmüş ise bu soru çok anlamlı değildir. Çünkü böyle bir sistemde kanun koyucu, söz konusu hürriyeti ilgili maddede belirtilen özel sınırlama sebepleriyle sınırlandırabileceği gibi genel sınırlama sebepleriyle de sınırlandırabilir. Ancak genel sınırlama sebeplerinin olmadığı, sadece ilgili maddelerde özel sınırlama sebeplerinin belirtildiği bir sistemde bu sorunun tartışılması gerekir. Böyle bir sistemde ilgili maddede belirtilen sınırlama sebepleri münhasıran sayılmış ise, kanun koyucunun o sebeple değil, bir başka sebebe dayanarak o hak ve hürriyeti sınırlaması anayasaya aykırı olur. Bu sorunu ancak yorum teorisinden hareketle aşağıdaki gibi çözebiliriz. Daima önce anayasanın ilgili maddelerinin sözüne bakmak gerekir:

1. Anayasada hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması sistemini genel olarak belirleyen bir madde var ise ve bu maddede, hak ve hürriyetlerin **sadece anayasanın ilgili maddesinde belirtilen sebeplere dayanarak sınırlandırabileceği belirtilmiş ise**, yasama organı bir hak ve hürriyeti yalnızca onu düzenleyen anayasa maddesinde sayılan sebeplere dayanarak sınırlandırabilir. Başka bir sebebe dayanarak sınırlandırması anayasaya aykırı olur. Örneğin 1982 Türk Anayasasının 13'üncü maddesinde

“hak ve hürriyetler, ... *yalnızca* Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılır”.

denmektedir. “Yalnızca” kelimesi kendisinden sonra gelen ibareye inhisarî bir anlam yükler. Yani 1982 Türk Anayasasının 13'üncü maddesi, hak ve hürriyetleri herhangi bir sebeple değil, “yalnızca” Anayasanın ilgili maddesinde belirtilen sebeplere bağlı olarak sınırlama yetkisini yasama organına vermiştir. Dolayısıyla böyle bir sistemde ilgili madde sayılmayan bir sebeple hak ve hürriyeti sınırlaması Anayasaya aykırı olur.

2. İkinci olarak, anayasada hak ve hürriyetleri sınırlandırma sistemini genel olarak düzenleyen bir madde yoksa, **her maddenin kendi ifadesine bakmak gerekir**. Acaba ilgili maddede sınırlama sebepleri, tahdidî olarak mı, yoksa örnek olsun diye mi sayılmıştır?

a) **Eğer maddede sınırlama sebepleri tahdidî olarak sayılmış ise**, yani “*numerus clausus sayma*” var ise, kanun koyucu sadece ve sadece o sebeplere dayanarak o hak ve hürriyeti sınırlandırabilir. Böyle bir ihtimalde başka bir sebeple o hak ve hürriyeti sınırlandırması anayasaya aykırı olur.

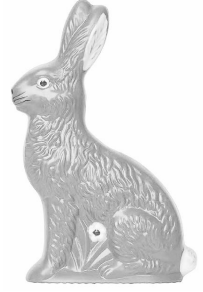
b) **Yok eğer madde metninde sınırlama sebepleri örnek kabilinden sayılmış ise**, yani maddede “örneklendirici sayma (*énumération illustrative*)” varsa, kanun koyucu, söz konusu hak ve hürriyeti o sebeplerle sınırlandırabileceği gibi, o sebeplere benzer diğer sebeplerle de sınırlandırabilir. Daha somut olarak söylersek maddede sayılan sınırlama sebeplerinden sonra “diğer sebeplerle”, “gibi sebeplerle”, “ve benzeri sebeplerle”, “ve diğer hâllerde”, “benzer durumlarda”, “özellikle”, “keza” gibi ifadeler kullanılmış ise o hak ve hürriyet başka sebeplerle de sınırlandırılabilir. **Örnekler:**

1999 *İsviçre Anayasası*, m.38/1: “Konfederasyon, neseplik ve evlilik ve velayet edimle yollarıyla vatandaşlığın kazanılmasını ve kaybedilmesini düzenler. Yine Konfederasyon diğer sebeplerle (*pour d'autres motifs*) İsviçre vatandaşlığının kaybını ve keza vatandaşlığa tekrar alınmayı da düzenler”. Madde metninde “diğer sebepler” dendiğine göre burada sayılan sebepler sınırlı sayıda sebepler değildir.

1999 *İsviçre Anayasası*, m.109/1: “Konfederasyon, özellikle (*notamment*) haksız kira ve keza belirli süreli kiralamanın uzatılmasının ve haksız feshin iptali konuları başta olmak üzere kira sözleşmeleri alanında

rilmesi ve köpeklerin ağzına ısırmaı engelleyen burunluk takılması gibi) ulaşılabılır¹¹³.

Örnek: Alman Anayasa Mahkemesinin “Schokoladenosterhase (Çikolatadan Paskalya Tavşanı)” Kararı.- Almanya’da yanda resmi görüldüğü gibi şişmiş pirinçten paskalya tavşanı yapılp üstü çikolata ile kaplanıyormuş. Çikolata görünümlü bu şişmiş pirinçten mamul tavşanlar, tüketicileri yanıltabiliyormuş. Kanun koyucu, tüketicileri korumak için, şişmiş pirinçten ürünlerin çikolata ile kaplanmasını yasaklamış. Alman Anayasa Mahkemesi 16 Ocak 1980 sayılı kararıyla bu kanunun ölçülülük ilkesine aykırı olduğuna karar vermiştir. Çünkü Mahkemeye göre tüketicilerin yanıltılmasını sağlamak, yani çikolata diye şişmiş pirinç almalarını engellemek için, bu ürünün yasaklanması yerine, ürünün ambalajına ürünün şişmiş pirinç içerdüğü işaretinin konulması yeterlidir. Bu işaret de öngörülen amacı (tüketicilerin yanıltılması) sağlamaya yeterlidir. Bu tedbirle öngörülen amaca ulaşmak mümkün iken daha ağır bir tedbir olan tümenden yasaklama tedbirinin getirilmesi ölçülülük ilkesi aykırıdır¹¹⁴.

“Schokoladenosterhase”

c) Orantılılık İlkesi

“Orantılılık ilkesi” veya “dar anlamda ölçülülük ilkesi (*principle of proportionality in the narrow sense*¹¹⁵, *Verhaeltnismaessigkeit im engeren Sinne*¹¹⁶)”ne göre, sınırlandırmayla ulaşılacak istenen amaç ile sınırlandırmada başvuru olan araç ölçüsüz bir oran içinde bulunmamalıdır¹¹⁷. Orantılılık ilkesi özellikle ceza ve disiplin hukukunda cezaların türü ve miktarı belirlenirken ihlâl edilebilmektedir. Örneğin sadece basit bir parasal zarara yol açan bir suçta, çok uzun süreli bir hapis cezasını öngören ceza kanununun hükmünün orantılılık ilkesine aykırı olduğu söylenebilir.

KUTU 11.5: “Serçeler topla vurulmalıdır (F. Fleiner). “Sinekler balyozla ezilmemelidir” (G. Braibant)¹¹⁸.

Örnek: Alman Anayasa Mahkemesinin “Omurilikten Sıvı Alımı” Kararı.- Bir limitet şirketi müdürü ve ortağı esnaf odası anket formunu alaycı cevaplar vererek doldurmuştur. Bu yüzden şirkete 500 DM para cezası kesilmiş ama tahsil edilememiştir. Neticede Limitet Şirketler Kanunu, m.81a’ya göre müdüre karşı dava açılmıştır. Davada hâkim, davalının temyiz kudretine sahip olup olmadığını tespit edilebilmesi için doktor tarafından muayene edilmesine karar vermiştir. Doktor bu sorunun çözümü için, beyin ve omurilik sıvısının alınmasının gerekli olduğunu bildirmiş, mahkeme de doktorun talebini kabul etmiştir. Federal Anayasa Mahkemesi ise, 10 Haziran 1963 tarihli kararıyla, omurilik sıvısının alınmasının önemsiz bir cerrahî müdahale olmadığını, bazı durumlarda ciddi komplikasyonlara yol açabileceğini gözlemlemiş ve böylece ağır bir müdahalenin, ulaşılacak istenen amaç (500 DM’lik bir

113. Köpek örneği Metin, *Ölçülülük İlkesi*, *op. cit.*, s.32’den alınmıştır.

114. BVerfGE 53, 135 (146). Schokoladenosterhase (16 Ocak 1980), Alexy, “Constitutional Rights and Proportionality”, *op. cit.*, s.53; Metin, *Ölçülülük İlkesi*, *op. cit.*, s.129.

115. Alexy, *A Theory of Constitutional Rights*, *op. cit.*, s.66.

116. Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, *op. cit.*, s.113.

117. Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, *op. cit.*, s.116; Metin, *Ölçülülük İlkesi*, *op. cit.*, s.235-245.

118. Aktaran: Metin, *Ölçülülük İlkesi*, *op. cit.*, s.161.

Bölüm 12

HAK VE HÜRRİYETLERİN ÇATIŞMASI

Bibliyografya.- Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.81-83, 168-169; Autexier, *op. cit.*, s.129-130; Hennette-Vauchez ve Roman, *op. cit.*, s.259-260; Levinet, *op. cit.*, s.174-178; Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, *op. cit.*, s.38-40, 50-52.

Hak ve hürriyetler arasında her zaman yarışma ve çatışma olabilir. Önce plânımızı verelim:

PLÂN:

I. Hak ve Hürriyetlerin Yarışması

II. Hak ve Hürriyetlerin Çatışması: Örnekler, Tanım, Anayasalar

III. Çatışma Nasıl Çözülür?

A. Hak ve Hürriyetler Arasındaki Çatışma Hukuk Normları Arasındaki Çatışma Çözme Kurallarıyla Çözülmemelidir

B. Çatışmanın Uzlaştırmayla Çözülmesi: Pratik Uyuşum İlkesi

C. Sıfat-1 Asliye ile Sıfat-1 Arıza Çatıştığında Sıfat-1 Asliye Tercih Edilir

D. Diğer Durumlarda

IV. Türk İnsan Hakları Hukukunda Çatışma Sorunu

Şimdi de bu plân dâhilinde konuyu inceleyelim:

I. HAK VE HÜRRİYETLERİN YARIŞMASI

Bir kişinin aynı anda birden fazla hak veya hürriyeti kullanması, aynı anda birden fazla hak veya hürriyetten yararlanması mümkündür. Buna literatürde “hak ve hürriyetlerin yarışması (*concurrency*, *Grundrechtskonkurrenz*)” denir¹. Örneğin bir mitingde konuşan konuşmacı hem ifade hürriyetinden, hem de toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkından yararlanmış olur². Keza üniversitede ders veren öğretim üyesi hem düşüncüyü açıklama hürriyetinden, hem bilim hürriyetinden yararlanır. Bir doktora tezinin kitap olarak yayınlanması durumunda da hem bilim hürriyeti, hem de süresiz yayın hakkı kullanılmış olur.

Hak ve hürriyetlerin yarışmasının doğuracağı önemli bir problem yoktur. Yarışma durumunda ilgili kişi her iki hürriyetin sağladığı korumayı da talep edebilir. Hak veya hürriyetini savunurken, bunlardan birine veya diğerine veya her ikisine birden dayanabilir. Yarışan hak ve hürriyetlerden biri diğerine göre daha yüksek veya daha etkili bir koruma sağlıyorsa, ilgili kişi sadece bu korumayı sağlayan hak veya hürriyete dayanabilir.

1. Autexier, *op. cit.*, s.129.

2. *Ibid.*

İkinci Kısım

TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU DOĞMATIĞI

Yukarıda (s.39-40) gördüğümüz gibi insan hakları hukuku, “insan hakları hukukunun genel teorisi” ve “insan hakları hukuku dogmatığı” olmak üzere iki kısma ayrılır. Kitabımızın birinci kısmında “insan hakları hukukunun genel teorisi”ni inceledik. Şimdi de kitabımızın ikinci kısmında “insan hakları hukuku dogmatığı”ni inceleyeceğiz.

Yukarıda (s.40) açıkladığımız gibi, insan hakları hukuku dogmatığı, insan haklarını belirli bir ülkenin, belirli bir tarihte yürürlükte olan, anayasa, kanun gibi pozitif hukuk kuralları çerçevesinde inceler. Diğer bir ifadeyle hukuk dogmatığı daima belirli bir pozitif hukuk düzenini veri olarak alır. Biz de hâliyle insan hakları hukuku dogmatığını Türk hukuk düzenini baz alarak inceleyeceğiz. O nedenle burada “insan hakları hukuku dogmatığı”nden değil, “*Türk insan hakları hukuku dogmatığı*”nden bahsedeceğiz.

“Türk insan hakları hukuku dogmatığı” terimi yerine “dogmatik” kelimesini kullanmadan doğrudan doğruya “*Türk insan hakları hukuku*” terimini de kullanabiliriz. Zira belirli bir ülkenin pozitif hukuk kurallarından hareketle yapılan çalışma kaçınılmaz olarak dogmatik hukuk çalışması olur. Nasıl “Türk anayasa hukuku” teriminden “Türk anayasa hukuku dogmatığı”, “Türk ceza hukuku” teriminden “Türk ceza hukuku dogmatığı” anlaşılıyorsa, aynı şekilde, “Türk insan hakları hukuku” teriminden de “Türk insan hakları hukuku dogmatığı” anlaşılır. Ancak biz burada “Türk insan hakları hukuku dogmatığı” teriminden vazgeçmiş değiliz. Özellikle burada ve aşağıda alt-kısım sunuşlarında, genel teori değil, dogmatik kısımda olduğumuzu göstermek için dogmatik kelimesini kasten kullanıyoruz.

İşte kitabımızın bu ikinci kısmında insan hakları, Türk pozitif hukuku çerçevesinde incelenecektir. Yani bu kısımda, Türkiye’de insan haklarını düzenleyen pozitif hukuk kurallarının açıklaması yapılacaktır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de, yürürlükteki hukuktan hareketle, insan haklarının hukukî rejimi incelenecektir.

Türk İnsan Hakları Dogmatığının “Genel Kısım” ve “Özel Kısım” Olarak İkiye Ayrılması.- “Türk insan hakları hukuku dogmatığı” de kendi içinde “genel kısım” ve “özel kısım” olmak üzere ikiye ayrılır. Genel kısma “genel hükümler”, özel kısma da “özel hükümler” ismi verilebilir. Belirli hak ve hürriyetleri düzenleyen hukuk kurallarının incelenmesi, Türk insan hakları dogmatığının *özel kısmını*, bütün hak ve hürriyetler için geçerli olabilecek nitelikteki hukuk kurallarının incelenmesi Türk insan hakları hukukunun *genel kısmını* oluşturur.

Bu ayırım Türk ceza hukuku ve Türk borçlar hukukunda yapılan “genel kısım-özel kısım” veya “genel hükümler-özel hükümler” ayırımına tamamen paralel bir ayırımdır.

Türk insan hakları hukuku dogmatığının genel kısım ve özel kısım şeklinde ikiye ayrılması saf öğretisel bir ayırım değil, pozitif anayasal temele sahip bir ayırımdır. Bu ayırım, doğrudan doğruya 1982 Anayasasında karşılığını bulur. Aşağıda 1982 Anayasasına göre temel hak ve hürriyetlerin tasnifini inceleyeceğimiz 14’üncü bölümde ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi (bkz. s.279-283), 1982 Anayasası, temel hak ve hürriyetleri, “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı İkinci Kısımında

Birinci Bölüm: Genel Hükümler (m.12-16)

İkinci Bölüm: Kişinin Hakları ve Ödevleri (m.17-40)

Üçüncü Bölüm: Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler (m.40-65)

Dördüncü Bölüm: Siyasî Haklar ve Ödevler (m.66-74)

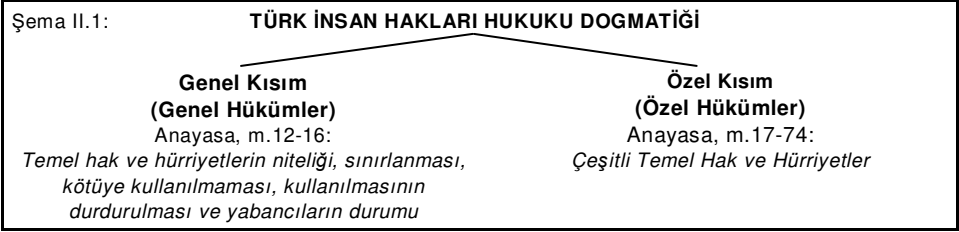
şeklinde dört bölüme ayırarak düzenlemiştir.

“*Genel Hükümler*” başlıklı Birinci Bölümünde “temel hak ve hürriyetlerin niteliği” (m.12), “temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması” (m.13), “temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması” (m.14), “temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması” (m.15) ve “yabancıların durumu” (m.16) düzenlenmektedir. Görüldüğü gibi bu bölümde *belirli* bir hak veya hürriyet düzenlenmemekte, bütün hak ve hürriyetler için geçerli olabilecek *genel* nitelikte hükümler getirilmektedir. Bu bölümdeki hükümler, adı üstünde “genel hükümler”dir. İşte Türk insan hakları hukukunun “genel hükümler” kısmının pozitif karşılığı bu bölüm, yani ikinci kısmın “birinci bölümü”dür (m.12-16).

1982 Anayasasının “temel haklar ve ödevler” başlıklı İkinci Kısımının “Kişinin Hakları ve Ödevleri” başlıklı İkinci Bölümünde (m.17-35), “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlıklı Üçüncü Bölümünde (m.40-65) ve “Siyasî Haklar ve

Ödevler” başlıklı Dördüncü Bölümünde (m.66-74) bulunan maddeler ise Türk insan hakları hukuku dogmatığının *özel kısmının* inceleme sahasına girer. İşte Türk insan hakları hukukunun “özel kısmı”nın pozitif anayasal karşılığı bu maddelerdir (m.17-64).

Bu ayrımı *kabaca*¹ şöyle bir şemayla gösterebiliriz:

Bu şemaya paralel olarak bu kısmı kendi içinde iki alt-kısma ayıracağız:

Birinci Alt-Kısım: Türk İnsan Hakları Hukuku Dogmatığının Genel Kısımı

İkinci Alt-Kısım: Türk İnsan Hakları Hukuku Dogmatığının Özel Kısımı

Birinci alt kısım ile işe başlayalım.

NOT: Bu kısmın bilgi kaynakları da yukarıda (Bkz. s.3-16) “İnsan Hakları Hukukunun Bilgi Kaynakları” bölümünde verilmiştir.

1. Ayrıntısı için aşağıya (s.269-270; 461-462) bakınız. Genel kısma giren başka anayasa hükümleri de olabilir. Keza özel kısma giren anayasa değil, kanun hükümleri de olabilir.

Birinci Alt-Kısım

TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU

DOGMATİĞİNİN GENEL KISMI

Yukarıda (s.267) açıklandığı gibi Türk insan hakları hukuku dogmatığı kendi içinde genel kısım ve özel kısım olarak ikiye ayrılır. Bu alt-kısımda “genel kısmı”, izleyen alt-kısımda ise “özel kısmı” inceleyeceğiz.

Türk insan hakları hukuku dogmatığının *genel kısmı*, belirli bir insan hakkını değil, bütün insan hakları için geçerli olan Türk pozitif hukuk kurallarını inceler.

1982 Anayasası bağlamında daha somut olarak şunları söyleyebiliriz: 1982 Anayasasının “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı İkinci Kısımının “*Genel Hükümler*” başlıklı Birinci Bölümünde bulunan hükümler (m.12-16), adı üstünde “genel hükümler”dir; yani bunlar Türk insan hakları hukuku dogmatığının genel kısmının inceleme sahasına girerler. Gerçekten de bölümde “temel hak ve hürriyetlerin niteliği” (m.12), “temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması” (m.13), “temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması” (m.14), “temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması” (m.15) ve “yabancıların durumu” (m.16) konularını düzenleyen hükümler, mülkiyet hakkı veya haberleşme hürriyeti gibi sadece *belirli* bir hak ve hürriyet için değil, *bütün* hak ve hürriyetler için geçerli hükümlerdir. Örneğin Anayasamızın 13’üncü maddesinde öngörülen temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılma şartları, sadece mülkiyet hakkı veya haberleşme hürriyeti için değil, grev hakkı veya basın hürriyeti için de geçerlidir.

Türk insan hakları hukuku dogmatığının genel kısmı, Anayasamızın ikinci kısmının “genel hükümler” başlıklı birinci bölümünden (m.12-16) ibaret değildir. Anayasamızda bu bölümde değil, başka bölümlerinde yer almış “genel hükümler” de vardır: Örneğin Anayasamızın “hak arama hürriyeti” (m.36), “kanuni hâkim güvencesi” (m.37), “suç ve cezalara ilişkin güvenceler” (m.38), “ispat hakkı” (m.39), “temel hak ve hürriyetlerin korunması” (m.40), “kamu denetçisine başvurma hakkı” (m.74), temel hak ve hürriyetlere ilişkin milletlerarası andlaşmaların değeri (m.90/son), Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle düzenlenip düzenlenmemesi

(m.119/17), “yargı yolu” (m.125), anayasa yargısı (soyut ve somut norm denetimi ve bireysel başvuru yolu) (m.148-152) gibi konulardaki hükümleri, Türk insan hakları hukuku dogmatığının “genel hükümleri” kısmında yer alır. Çünkü bu maddelerdeki hükümler, sadece belirli bir hak ve hürriyete ilişkin değildir. Bunlar çeşitli hak ve hürriyetlerin korunması için çeşitli mekanizmalar getiren ve dolayısıyla aynı anda birden fazla hak ve hürriyet için uygulanabilecek nitelikte olan hükümlerdir. Dolayısıyla bunları da Türk insan hakları hukuku dogmatığının “genel hükümler” kısmında inceleyebiliriz.

Görüldüğü gibi Türk insan hakları hukuku dogmatığının genel hükümleri, anayasal karşılığı olan hükümlerdir.

Burada belirtmek isteriz ki, sadece Anayasada değil, çeşitli kanunlarda da “genel hüküm” niteliğinde olan ve dolayısıyla Türk insan hakları hukukunun genel kısmında incelenmesi gereken hükümler yer alabilir. Örneğin 6 Nisan 2016 tarih ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun hükümleri pek çok hak ve hürriyetin korunması için söz konusu olabileceği için genel hüküm niteliğindedir. Dolayısıyla bu Kanunun hükümleri Türk insan hakları hukuku dogmatığının genel kısmında incelenebilir.

Nasıl Türk ceza hukukunun genel hükümler kısmında bütün suç türleri için geçerli olan hükümler inceleniyorsa, nasıl Türk borçlar hukukunun genel hükümler kısmında bütün sözleşme türleri için geçerli olan hükümler inceleniyorsa, Türk insan hakları hukukunun genel kısmında da bütün insan hakları için geçerli olan hükümler incelenir.

Kitabımızın içinde bulunduğumuz bu “Türk İnsan Hakları Hukuku Dogmatığı” başlıklı “İkinci Kısmı”ndan inceleyeceğimiz konuların ezici çoğunluğu “genel hükümler” kısmına giren konulardır. Bu kısım aşağıda göreceğimiz gibi dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu dokuz bölümden ilk sekizi genel hüküm niteliğinde konuları kapsamaktadır. Buna göre bu alt bölümün plânı şu şekilde olacaktır:

Bölüm 13: Türk Hukukunda İnsan Hakları Alanında Kullanılan Çeşitli Kavramlar

Bölüm 14: 1982 Anayasasına Göre Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması

Bölüm 15: 1982 Anayasasının Hak ve Hürriyetlere Yaklaşımı

Bölüm 16: Türk Hukukunda Hak ve Hürriyetlerin Süjeleri ve Yükümlülere

Bölüm 17: Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması

Bölüm 18: Türk Hukukunda Hak ve Hürriyetlerin Anayasayla Sınırlanması

Bölüm 19: 1982 Anayasasına Göre Olağan Dönemlerde Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması Sistemi

Bölüm 20: 1982 Anayasasına Göre Olağanüstü Hâl Rejimlerinde Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması Sistemi

Bölüm 21: Hak ve Hürriyetlerin Korunması

Şimdi her bir bölümü ayrı ayrı görelim:

Bölüm 13

TÜRK HUKUKUNDA İNSAN HAKLARI ALANINDA KULLANILAN KAVRAMLAR

Bibliyografya.- Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.109-125; Mümtaz Soysal, *Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 11. Baskı, 1997, s.126-153; Yavuz Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, Ankara, İmaj, 12. Baskı, 2006, s.43-82; Christian Rumpf, *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*, Ankara, 1995, s.121-162; Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Ankara, Turhan, 6. Baskı, 1998, s.165-176; Zafer Gören, *Anayasa Hukukuna Giriş*, İzmir, Barış Yayınları, 1997, s.345-479; Burhan Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, İstanbul, Filiz, 1990, s.212-287; Tarık Zafer Tunaya, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, İstanbul, Araştırma, Eğitim ve Ekin Yayınları, 1982, s.187-238; Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 3. Baskı, 1999, s.161-198; Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, AÜHF Yayını, 6. Baskı, 1981; İlhan F. Akın, *Temel Hak ve Hürriyetler*, İstanbul, İÜHF Yayınları, 1971; Oktay Uygun, *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, İstanbul, Kazancı, 1992; Şeref Ünal, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997; İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, İstanbul, Afa, 1993; Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara, Savaş, 1994; Fazıl Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982; Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul, BDS Yayını, 1990; Zafer Gören, *Temel Hak Genel Teorisi*, İzmir, DEÜHF DSİ Yayınları, 3. Baskı, 1995; Necmi Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku*, İstanbul, İÜHF Yayınları, 1993, s.205-228, 284-312; Tekin Akıllıoğlu, “1982 Anayasasında Temel Hakların Genel Kuralları”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 5-6, Yıl 1983-1984, s.50-66; Yavuz Sabuncu, “Temel Hakların Anayasal Konumu”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 7-8, Yıl 1985-1986, s.15-21.

PLÂN:

- I. İnsan Hakları
- II. Kamu Hürriyetleri
- III. Anayasal Haklar
- IV. Temel Hak ve Hürriyetler
- V. Hak ve Hürriyetler
- VI. Sadece “Hak” Terimi veya Sadece “Hürriyet” Terimi
- VII. Tercihimiz: “Temel Hak ve Hürriyetler”
- VIII. “Temel Haklar ve Ödevler” Terimi

Yukarıda birinci kısımda, bu alanda “haklar”, “hürriyetler”, “insan hakları”, “kamu hürriyetleri”, “temel hak ve hürriyetler” ve “anayasal haklar” gibi çeşitli kavramlar kullanıldığını görmüştük. Bu kavramların tanımını ve kapsamını yukarıda 3’üncü bölümde açıklamıştık. Bu kavramların tanımı konusunda oraya (s.62-105) bakılmalıdır. Biz bu kitabın isminin de gösterdiği gibi burada “insan

Buna karşı olarak ise 1982 Anayasasının “temel hak ve hürriyetler” terimini “anayasal hak ve hürriyetler” anlamında, yani anayasa tarafından düzenlenen hak ve hürriyetler anlamında değil, doğrudan doğruya “hak ve hürriyetler” anlamında kullandığı düşüncesi ileri sürülebilir. Yani 1982 Anayasasının kullandığı anlamda “temel hak ve hürriyetler”in Anayasa tarafından düzenlenenlerden ibaret olmadığı, Anayasasının bu terimi genel olarak hak ve hürriyet anlamında kullandığı iddia edilebilir. Nitekim Anayasamızın 12’nci maddesi “herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez *temel* hak ve hürriyetlere sahiptir” derken dikkat edileceği üzere “hak ve hürriyetlere sahiptir” değil, “*temel* hak ve hürriyetlere sahiptir” denmiştir. Hiç şüphesiz ki, 12’nci maddede kullanılan “temel hak ve hürriyetler” terimi, anayasal hak ve hürriyet, anayasa tarafından düzenlenen hak ve hürriyetler anlamında değil, genel anlamda, “insan hakları” anlamında kullanılmıştır. Çünkü maddede bahsedilen “temel hak ve hürriyetler”, Anayasaya bağlı değil, “*herkesin kişiliğine bağlı*” hak ve hürriyetlerdir.

KUTU 13.1: Dil Üzerine - “Hürriyet” vs. “Özgürlük”.- Türkçede sol eğilimli kişilerin genellikle öz Türkçe kelimeleri kullandıkları, sağ eğilimli kişilerin ise bolca Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yer aldığı bir Türkçe kullandığı bilinmektedir. Örneğin sol eğilimde olanlar genellikle “özgürlük”, “yargıç”, “ulus”, “yanıt” kelimelerini kullanırken sağ eğilimde olanlar “hürriyet”, “hâkim”, “millet”, “cevap” kelimelerini kullanıyorlar. Türkiye’de kişilerin kullandıkları kelimelere bakarak onların siyasal eğilimleri tahmin edilebilmektedir. Bu muhtemelen dünyada görülmeyen bir şeydir. Bu nedenle Türkiye’de kelimeler ideolojik olarak kirlenmektedir. Bir kelime, kullanıcının ideolojisi nedeniyle değil, simgelediği şeyi iyi şekil-de anlattığı için seçilmelidir.

Hukukçu olarak bizim amacımız Türkçeyi geliştirmek değil; hukuk bilimini geliştirmektir. Bizim için dil, araçtan ibarettir. Amacımız hukuk bilgisini artırmaktır. Hiçbir saplantı içine düşmeden, bu amaca en iyi hangi kelimelerle ulaşabileceğimize, o kelimeleri seçmek gerekir. Nihayetinde dil bizim dışımızda oluşan bir olgudur. Bu dilin üzerinde çok küçük de olsa her yazarın bir etkisi vardır. Ama hiçbir yazar tek başına bu dili değiştiremez. Her yazar bu dilin içinde yaşar ve o dilin genel seyriyle kaçınılmaz olarak bağlıdır. Okunmak ve anlaşılacak isteyen bir yazarın, içinde bulunduğu dili beğense de beğenirse de kullanmaktan başka bir seçeneği yoktur.

Bununla birlikte aynı anlama gelen ve aynı yoğunlukta kullanılan biri Türkçe köklü, diğeri yabancı köklü bir kelime var ise, Türkçe köklü kelimenin uzun vadede galip geleceği tahmin edilebilir. Örneğin bugün için Arapça kökenli “hürriyet” ve Türkçe kökenli “özgürlük” kelimeleri Türkçede aynı yoğunlukta kullanılan iki kelimedir. Ben bu kitapta dikkat edileceği üzere “özgürlük” değil, “hürriyet” kelimesini kullanıyorum. Bana hâlâ hürriyet kelimesi daha güzel geliyor. Ama muhtemelen “hürriyet/özgürlük” kelimeleri arasındaki çatışmada gelecekte galip gelecek kelime “özgürlük” kelimesi olacaktır; çünkü bu kelime, Türkçedir ve doğduğumuzdan beri öğrendiğimiz, annemizden ve çevremizden duyduğumuz binlerce kelimeye, hürriyet kelimesine nazaran, daha çok benzemektedir.

V. HAK VE HÜRRİYETLER

“Temel” sıfatı “anayasal” sıfatıyla aynı anlama geliyor ise, bu hukuk dalının kapsamını sınırlandırmamak için “temel hak ve hürriyetler” terimi yerine “temel” sıfatı olmadan doğrudan doğruya “hak ve hürriyetler” terimi kullanılması daha doğru olur. Zira aksi takdirde bu hukuk dalı, sadece anayasa tarafından düzenlenen hak ve hürriyetleri inceler hâle gelir ki, bu doğru değildir; bu hukuk dalı anayasa tarafından düzenlensin veya düzenlenmesin bütün hak ve hürriyetlerin hukukî rejimini inceler. Bu nedenle, “temel” veya “anayasal” sıfatını kullanmadan sadece “hak ve hürriyetler” terimini kullanmak daha doğru olur.

Bölüm 14

1982 ANAYASASINA GÖRE TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERİN TASNİFİ

Yukarıda “genel teori” başlıklı birinci kısmın yedinci bölümünde insan haklarının sınıflandırılmasını, insan haklarının hangi kriterlere göre nasıl ayrımlara tâbi tutulduğunu gördük (bkz. *supra*, s.152-164). Burada ise sadece 1982 Türk Anayasasının temel hak ve hürriyetleri nasıl sınıflandırdığını inceleyeceğiz.

1982 Anayasasında temel hak ve hürriyetler, Anayasanın “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı İkinci Kısmında düzenlenmiştir. Bu kısım kendi içinde şu şekilde dört bölüme ayrılmaktadır:

Birinci Bölüm: Genel Hükümler (m.12-16)

İkinci Bölüm: Kişinin Hakları ve Ödevleri (m.17-40)

Üçüncü Bölüm: Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler (m.40-65)

Dördüncü Bölüm: Siyasî Haklar ve Ödevler (m.40-65)

“Genel Hükümler” başlıklı Birinci Bölümünde düzenlenen konular madde madde şöyledir:

MADDE 12: Temel Hak ve Hürriyetlerin Niteliği

MADDE 13: Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması

MADDE 14: Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması

MADDE 15: Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması

MADDE 16: Yabancıların Durumu

Bu bölümde *belirli* bir hak veya hürriyet düzenlenmemekte, bütün hak ve hürriyetler için geçerli olabilecek *genel* nitelikte düzenlemeler yapılmaktadır. Bu bölümdeki hükümler, adı üstünde “genel hükümler”dir. Bu bölümde düzenlenen spesifik bir hak ve hürriyet olmadığına göre bu bölümü temel hak ve hürriyetlerin sınıflandırılmasında saf dışı bırakabiliriz.

O hâlde temel hak ve hürriyetlerin sınıflandırılmasını, İkinci Kısmın İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Bölümleri üzerinden yapmamız gerekir. Geriye kalan bu üç bölüme bakarak temel hak ve hürriyetlerin 1982 Anayasası tarafından “*kişinin hakları ve ödevleri*”, “*sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler*” ve “*siyasî haklar ve ödevler*” olmak üzere üçe ayrıldığını söyleyebiliriz. 1982 Türk Anayasasının bu ayrımı yukarıda yedinci bölümde (s.152-154) gördüğümüz Jellinek’in kamu hakları tasnifine uygundur.

Şimdi bu ayrımı daha yakından görelim:

Bölüm 15

1982 ANAYASASININ HAK VE HÜRRİYETLER KONUSUNDAKİ TEMEL YAKLAŞIMI*

Bibliyografya.- Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.109-111; Soysal, *Anayasanın Anlamı, op. cit.*, s.126-129; Sabuncu, *Anayasaya Giriş, op. cit.*, s.50-55; Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri, op. cit.*, s.212-220; Tanör, *İki-Anayasa, op. cit.*, s.130-138; Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, op. cit.*, s.196-200.

Bu başlık altında 1982 Anayasasının hak ve hürriyetler konusundaki bakış açısını ve temel tercihlerini açıklamaya çalışacağız. Ama önce plânı verelim:

- I. Tabîî Hak Anlayışı mı, Pozitivist Hak Anlayışı mı?
- II. “İnsan Haklarına Dayanan Devlet - İnsan Haklarına Saygılı Devlet” Tartışması
- III. 1982 Anayasasında İnsan Haklarına Saygı “Toplumun Huzuru, Millî Dayanışma ve Adalet” Anlayışı ile Çerçeveslendirilmiş midir?
- IV. Devletin “Özgürleştirme” Ödevi
- V. Hak - Ödev İlişkisi
- VI. Hürriyet - Otorite Dengesi

Şimdi bu plân dahilinde konuyu incelemeye başlayalım:

I. TABİÎ HAK ANLAYIŞI MI, POZİTİVİST HAK ANLAYIŞI MI?

1982 Anayasasında “tabîî hak anlayışı”nın benimsendiği izlenimini uyandıran belirtiler vardır. Bir kere, Anayasanın 12’nci maddesinin ilk fıkrası, “herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir” demektedir. Bilindiği gibi bu formül, tabîî hukukçu bir formüldür. Ancak, aynı maddenin ikinci fıkrası, “temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder” diyerek tabîî hukuk formülünden uzaklaşmaktadır. Diğer yandan Anayasanın “Başlangıç” bölümünün sekizinci paragrafı,

“her Türk vatandaşının *bu* Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine *doğuştan sahip olduğu*”nu¹

ilân etmektedir. İnsanların birtakım hak ve yetkilere “doğuştan sahip olduğu” düşüncesi tipik bir tabîî hukuk düşüncesidir. Ancak yukarıdaki alıntı dik-

* Bu bölümün pek çok kısmı, ilk defa 2000 yılında *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa, Ekin, 2000) isimli kitabımızda yayınlanmıştır (s.214-219). Bu bölüm 2016-2017 yıllarından tekrar ve genişletilerek kaleme alınmıştır.

1. İtalikler bize ait.

Bölüm 16

TÜRK HUKUKUNDA HAK VE HÜRRİYETLERİN ÖZNELERİ VE YÜKÜMLÜLERİ

Bibliyografya.- Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta, 14. Baskı, 2014, s.162-165; Gören, *Temel Hak Genel Teorisi*, *op. cit.*, s.45.

Bu bölümde Türk hukukunda hak ve hürriyetlerin öznelerini ve yükümlülerini inceleyeceğiz. Önce bu bölümün plânını verelim:

PLÂN

I. Temel Hak ve Hürriyetlerin Özneleri

- A. İnsanlar (=Herkes, Kimse)
- B. Vatandaşlar
- C. Belli Kategoriler
- D. Yabancılar
- E. Hak ve Hürriyet Özneliği Bakımından Gerçek Kişiler ile Tüzel Kişiler
 1. Gerçek Kişiler
 2. Tüzel Kişiler

II. Temel Hak ve Hürriyetlerin

- “Yükümlüleri” (“Muhatapları”)
- A. Devlet
 - B. Özel Kişiler

Temel hak ve hürriyetlerin özneleriyle işe başlayalım.

I. HAK VE HÜRRİYETLERİN ÖZNELERİ

Bibliyografya.- Tanör ve Yüzbaşıoğlu, *op. cit.*, s.162-165; Gören, *Temel Hak Genel Teorisi*, *op. cit.*, s.45.

Yukarıda genel teori kısmının dokuzuncu bölümünde (s.175-190) hak ve hürriyetlerin öznelerini (süjelerini), yani bu hak ve hürriyetleri *kullanan* veya bunlardan *yararlanan kişileri* genel olarak gördük. Burada da aynı konuyu 1982 Anayasasından hareketle inceleyeceğiz.

Nasıl başka ülkelerde hak ve hürriyetlerden yararlanmak veya onları kullanmak bakımından herkes aynı konumda değilse, Türkiye’de de herkes aynı konumda değildir. Anayasamıza göre bazı hak ve hürriyetlerden yararlanmak için sadece “insan” olmak yeterli iken, diğer bazı hak ve hürriyetlerden yararlanmak için “vatandaş” olmak gerekir. Başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de hak ve hürriyetlerin özneleri, “insanlar”, “vatandaşlar”, “belli kategorideki insanlar” ve “yabancılar” olmak üzere dört grup altında incelenebilir¹.

1. Tanör ve Yüzbaşıoğlu, *op. cit.*, s.162-164.

Bölüm 17

HAK VE HÜRRİYETLERİN KÖTÜYE KULLANILMASI YASAĞI

Bibliyografya: Genel Olarak Hakın Kötüye Kullanılması.- Vera Bolgár, “Abuse of Rights in France, Germany, and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine”, *Louisiana Law Review*, Cilt 35, 1975, s.1015-1036 (<http://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol35/iss5/4>); Alain Seriaux, “Abus de droit”, in Dennis Alland ve Stéphane Rials, (ed.), *Dictionnaire de la culture juridique*, Paris, PUF, Quadrige, 2003, s.2-3; Juliette Barcelo, “Les abus de droit” *Revue Juridique Themis*, Cilt 5, Sayı 13, 1954-55, s.28-46; Abbas Karimi, *Les clauses abusives et la théorie de l’abus de droit*, Paris, LGDJ, 2001; Pierre-Emmanuel Moysse, “L’Abus de Droit: L’Antenorme - Partie 1”, *McGill Law Journal*, Cilt 57, Sayı 4, 2012, s.859-920.

İnsan Hakları Hukukunda Kötüye Kullanma.- András Sajó (ed.) *The Dark Side of Fundamental Rights*, Utrecht, Eleven International publishing, 2006, 328 s.; Laurent Eck, *L’abus de droit en droit constitutionnel*, Paris, L’Harmattan, 2010, 660 s.; Laurent Eck, “Controverses constitutionnelles et abus de droit”, *VIe congrès français de droit constitutionnel* (<http://www.droitconstitutionnel.org/congresmtp/textes1/ECK.pdf>); Joël Andriantsimbazovina, “L’abus de droit dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l’homme”, *Recueil Dalloz*, 2015, n° 32, s.1854-1859; Pascal Ancel, “Abus de droit”, in Joël Andriantsimbazovina et al. (ed.), *Dictionnaire des droits de l’homme*, Paris, PUF, Quadrige, 2008, s.1-3.

Türkiye’de.- Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, *op. cit.*, s.132-133; Özbudun, *op. cit.*, 2014, s.121-122; Tanör, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, *op. cit.*, s.206; Tanör ve Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.144-147; Sağlam, *Temel Hakların Sınırlandırılması ve Özü*, *op. cit.*, s.134-135; Gören, *op. cit.*, s.41-42; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, *op. cit.*, s.167-169; Gölcüklü ve Gözübüyük, *op. cit.*, 1996, s.362-364; Doğan, *İnsan Hakları Hukuku*, *op. cit.*, s.707-712; Uygun, 1982 *Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, *op. cit.*, s.60-71; Eren, *Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması*, *op. cit.*, s.119-121; Abdurrahman Eren, *Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere*, İstanbul, Beta, 2004, s.23-37; Sevtap Yokuş, *Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanımı*, Ankara, Yetkin, 2002, 227 s.; O. Serkan Gülfidan, *İfade Özgürlüğü Hakkı Örneği Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Kötüye Kullanma Yasağı*, İstanbul, XII Levha, 2013, 139 s.; Yunus Heper, “Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında 1982 Anayasası’nın 14. Maddesindeki Temel Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanılması Yasağı”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 5, Sayı 18 (Temmuz 2014), s.235-266.

1982 Türk Anayasasının temel hak ve hürriyetlere ilişkin ikinci kısmının “Genel Hükümler” başlıklı birinci bölümündeki beş maddeden biri (m.14), “temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması” başlığını taşımaktadır. Dolayısıyla Türk insan hakları hukukunun genel kısmının beş önemli konusundan birisinin kötüye kullanma yasağı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Te-

mel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması yasağı, aşağıda göreceğimiz gibi 1949 Alman Anayasasının 18'inci maddesiyle, 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 17'nci maddesi ve keza 2000 tarihli Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının 54'üncü maddesiyle de düzenlenmiştir.

Aslında hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması yasağını belirli bir ülkeye inhisar ettirmeden genel olarak, yukarıda “insan hakları hukukunun genel teorisi” başlıklı *birinci kısımda* işlememiz; sonra da aynı konuyu bu *ikinci kısımda* Türkiye'ye münhasır olarak ve belki buna karşılaştırmalı analiz için Almanya'yı da dahil ederek incelememiz gerekirdi. Keza Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 17'nci maddesiyle getirilen temel hakların kötüye kullanılması yasağını da kitabımızın “Avrupa insan hakları hukuku” başlıklı *üçüncü kısımda* incelememiz uygun olurdu.

Ama burada bunu yapmayı, konuyu dağıtmamak için, her üç konuyu da arka arkaya incelemeyi uygun bulduk. Bu üç yaklaşım tarzını yine birbiriyle karıştırmıyoruz; bunları ayrı ayrı bölümlerde incelemek yerine aynı bölümün içinde ayrı ayrı başlıklar altında inceliyoruz. Yani önce hakkın kötüye kullanılması yasağının genel teorisini, sonra dogmatik teorisini göreceğiz.

Buna göre plânımız şu şekilde olacaktır:

PLÂN:

- I. Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağının Genel Teorisi (İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisinde Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı)
 - A. Özel Hukukta
 - B. İnsan Hakları Hukukunda
- II. Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağının Dogmatik Teorisi (İnsan Hakları Hukuku Dogmatığında Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı)
 - A. Alman Hukukunda
 - B. Avrupa İnsan Hakları Hukukunda
 - C. Avrupa Birliği Hukukunda
 - D. Türk Hukukunda

Şimdi bu plân dahilinde konumuzu inceleyelim:

I. HAKKIN KÖTÜYE KULLANILMASI YASAĞININ GENEL TEORİSİ (İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisinde Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı)

İyi Niyet Karinesi.- Her insan eyleminin bir amacı vardır; her beşerî fiilin altında bir “niyet” yatar. Hukukta “iyi niyet (*bono fides*)” asıldır. Akdeniz havzasında geçerli olan hukuk anlayışında 2000 yıldır herkesin “iyi niyetli” olduğu yolunda karine vardır. Çünkü böyle bir karine olmaksızın liberal bir hukuk sistemini inşa etmek mümkün değildir. Ancak bu karinedir, yani genel olarak geçerli olduğu varsayılır; ancak somut olaylarda bu karinenin aksinin geçerli olması, yani somut bir olayda, olayın faillerinin veya hukukî ilişkinin taraflarının

Bununla birlikte biz, hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması yasağının pozitif bir temele ihtiyacı olmadığını, bu yasağın eşyanın tabiatından kaynaklandığını düşünüyoruz. Dolayısıyla bu yasağın, ayrıca anayasayla veya kanunla hükme bağlanmasına gerek yoktur. Çünkü kötüye kullanma yasağı, hak ve hürriyetlerin söz konusu kullanımları kapsamamasından çıkar. Diğer bir ifadeyle, hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması yasağı, söz konusu hak ve hürriyeti düzenleyen hukuk kurallarının norm alanının sınırlı olmasından kaynaklanan bir sonuçtur.

Esasen “hakkın kötüye kullanılması (*abus de droit*)” kavramı kendi içinde çelişen bir kavramdır. Çünkü hak varsa kötüye kullanım yoktur; kötüye kullanım var ise hak yoktur. Bu husus Marcel Planiol tarafından şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“‘Hakkın kötüye kullanılması’ uydurma bir terimdir: Çünkü eğer ben hakkımı kullanıyorsam, benim işlemim hukuka uygundur; ve eğer hukuka aykırı ise, bu benim hakkımı aştığımdan ve hakkım olmadan hareket ettiğimdendir... Bütün kötüye kullanımlı işlemler, *hukuka aykırı* olduklarından dolayı, *hakkın kullanımı* değildirlir. Kelimelere aldanmamak lazım. *Kötüye kullanımın başladığı yerde hak sona erer*. Herhangi bir hakkın kötüye kullanılması diye bir şey olamaz, çünkü bir işlem aynı zamanda hem *hukuka uygun*, hem de *hukuka aykırı* olamaz”.

« [U]sage abusif des droits’ est une logomachie: car si j’use de mon droit, mon acte est licite; et quand il est illicite, c’est que je dépasse mon droit et que j’agis sans droit... tout acte abusif, par cela qu’il est illicite, n’est pas l’exercice d’un droit... Il ne faut donc pas être dupe des mots: le droit cesse où l’abus commence et il ne peut y avoir usage abusif d’un droit quelconque parce qu’un même acte ne peut pas être tout à la fois conforme au droit et contraire au droit »⁷.

Bu nedenle dava konusu bir olayda, eğer hakkın kötüye kullanılması niteliğinde bir davranış var ise, örneğin hak amacı dışında kullanılıyorsa veya sırf başkasına zarar vermek amacıyla kullanılıyorsa, hak kötü niyetle kullanılıyorsa, mahkeme, söz konusu olayda ortada bir “hak” bulunmadığına karar verir. Dolayısıyla bu hakka dayanan talepleri reddeder. Hepsini bu.

Bunun için ise, mahkemenin bu yetkisinin ayrıca kanunla öngörülmesine gerek yoktur. Çünkü bu her mahkemenin yargılama yetkisine mündemiç olan bir şey, yargılama yetkisinin özünde bulunan bir şeydir. Zira bir mahkeme, karar vermeden önce, ortada bir hakkın bulunup bulunmadığına, dava konusu davranışın bir hakka dayanıp dayanmadığına karar verir. Kötüye kullanım durumunda mahkeme ortada bir hakkın bulunmadığına ve dolayısıyla bu hakka dayandığı iddia edilen fiilin hukuka aykırı olduğuna karar verir. Bu şekilde hakkın “kötüye kullanılması”nın önüne geçilmiş olur.

Nitekim Fransa’da Medenî Kanunda ve keza Anayasada hakkın kötüye kullanılması yasağını öngören bir hüküm olmamasına rağmen, bu yasak içtihatla kabul edilmiş ve 1850’lerden bu yana da başarıyla uygulanmaktadır.

7. Marcel Planiol, *Traité élémentaire de droit civil* Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 9. Baskı, 1922-1924, c.II, s.287 (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6516822w/>).

Bölüm 18

HAK VE HÜRRİYETLERİN ANAYASAYLA SINIRLANMASI

PLÂN:

I. Hak ve Hürriyetler Anayasayla Sınırlanabilir mi?

II. Anayasayla Sınırlamanın Hukukî Rejimi Nedir?

III. Anayasayla Sınırlama Yöntemleri ve Anayasayla Konulan Sınırlara Örnekler

IV. “Somut Anayasal Sınırlar”-“Soyut Anayasal Sınırlar” Ayrımı ve Bu Ayrımın Eleştirisi

V. Anayasanın Öngördüğü Sınırlama Sebepleri Başka Şey, Anayasal Sınırlar Başka Şeydir

Yukarıda “hürriyet karinesi” başlıklı altıncı bölümde gördüğümüz gibi hürriyet asıl, sınırlama istisnadır. Ancak toplum hayatında bazı durumlarda bazı hak ve hürriyetlerin sınırlanması kaçınılmazdır.

Biz yukarıda (s.207-248) onbirinci bölümde genel teori açısından hak ve hürriyetlerin sınırlanması konusunu gördük. Genel bilgiler için oraya bakınız. Burada sadece 1982 Anayasasına göre Türkiye’de hak ve hürriyetlerin sınırlanması rejimini inceleyeceğiz.

Hak ve hürriyetlerin sınırlanması hukukî rejimi, sınırlamanın anayasayla veya kanunla yapılıp yapılmadığına göre değişir. O nedenle hak ve hürriyetlerin sınırlanması rejimini, “anayasal sınırlama” ve “kanunla sınırlama” olmak üzere ikiye ayırıp incelemek gerekir. Bu bölümde hak ve hürriyetlerin anayasayla sınırlanmasını, izleyen iki bölümde ise anayasa dışı normlarla sınırlanmasını göreceğiz.

Literatürde hak ve hürriyetlerin sınırlanmasının hukukî rejimi, hep bu sınırlamanın *kanunla* yapılıyor olması varsayımıyla açıklanır. Türkiye’de hak ve hürriyetlerin sınırlanmasının şartları, Anayasanın 13’üncü maddesine göre incelenir. Biz de biraz aşağıda, yirminci bölümde, Türkiye’de hak ve hürriyetlerin Anayasanın 13’üncü maddesine göre sınırlandırılması sistemini inceleyeceğiz. Ancak bu sistem, hiç şüphesiz ki, Anayasayla değil, kanunla veya diğer normlarla yapılan sınırlamalar için geçerlidir. Bu bölümde münhasıran hak ve hürriyetlerin anayasayla sınırlanması konusunu inceleyeceğiz.

I. HAK VE HÜRRİYETLER ANAYASAYLA SINIRLANABİLİR Mİ?

Peki ama hak ve hürriyetler kanunla değil de, anayasayla sınırlanamaz mı? Bu soru doktrinde pek bu şekilde sorulup tartışılmamıştır. Hâliyle bir hak ve hürriyetin, kanunla değil de, anayasayla sınırlanması evleviyetle mümkündür.

Bölüm 19

1982 ANAYASASINA GÖRE

HAK VE HÜRRİYETLERİN SINIRLANMASI

(Anayasa Altı Normlarla Sınırlama)

(Olağan Dönemlerde)

Bibliyografya.- Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.111-121; Tanör, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit., s.136-156; Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, op. cit., s.54-136; Uygun, *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, op. cit., s.92-186; Eren, *Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere*, op. cit., s.61-173; Kalabalık, op. cit., s.160-179; Tezcan et al., *İnsan Hakları*, op. cit., s.671-672, 690-695; Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku 1*, op. cit., s.76-97.

Sınırsız hürriyet nadiren vardır. Pek çok hürriyetin sınırlandırılması gerekir. Mühim olan sınırlandırmanın keyfi olarak yapılmaması, bunun için de sınırlandırmanın kanun gibi herkesin önceden bilebileceği bir işlemle yapılmasıdır. Hukuk devletinde önemli olan, sınırlandırmanın hiç yapılmaması değil, yapıldığında bunun önceden bilinen bir şekilde yapılması, sınırlandırmanın belli sebeplere dayanması ve ölçülü olmasıdır.

Hak ve hürriyetler alanında hukukçuyu en çok ilgilendiren sorun, hak ve hürriyetlerin tanınması değil, bunların sınırlandırılmasıdır. Uygulamada hak ve hürriyetlerin tanınması konusunda çoğunlukla problem çıkmaz. Zaten anayasalar ve kanunlar bol keseden hak ve hürriyetleri tanırlar ve düzenlerler. Mühim olan tanınan hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması gerektiğinde bu sınırlandırmanın hukukî güvenliği ihlâl etmeyen bir şekilde yapılmasıdır. Bunun için de sınırlandırmanın belli şartlar dahilinde yapılması gerekir. Bu şartlar 1982 Anayasasının 13'üncü maddesinde düzenlenmiştir. Bu nedenle 13'üncü madde uygulamada fevkalade önemli bir maddedir. İşte şimdi 1982 Anayasasının 13'üncü maddesine göre hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması şartlarını inceleyeceğiz.

Önce bu bölümün plânının verelim:

PLÂN:

- I. Ön Açıklamalar
- II. Şartların Bağımsızlığı
- III. Şartların Uygulanma Sırası
- IV. Birinci Şart: Sınırlama Kanunla Yapılmalıdır
- V. İkinci Şart: Sınırlama, Anayasada Belirtilen Sebeplere Dayanmalıdır
- VI. Üçüncü Şart: Sınırlama Anayasanın Sözüne ve Ruhuna Uygun Olmalıdır
- VII. Dördüncü Şart: Sınırlama Ölçülülük İlkesine Uygun Olmalıdır
- VIII. Beşinci Şart: Sınırlama Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere Uygun Olmalıdır
- IX. Altıncı Şart: Sınırlama Temel Hak ve Hürriyetlerin Özlerine Dokunmamalıdır
- X. Yedinci Şart: Sınırlama Lâik Cumhuriyetin Gereklere Aykırı Olmamalıdır
- XI. 2001 Öncesi Olup 2001 Sonrası Olmayan Şart: Sınırlama Öngörüldüğü Amaç Dışında Kullanılmamalıdır

Bölüm 20

OLAĞANÜSTÜ HÂLLERDE HAK VE HÜRRIYETLERİN SINIRLANMASI

Bibliyografya.- Kemal Gözler, “Olağanüstü Hâl Rejimlerinde Özgürlüklerin Sınırlanması Sistemi ve Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnemelerinin Hukukî Rejimi”, *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 47, Ağustos 1990, Sayı 4, s.561-590; Tekin Akıllıoğlu, “Temel Hakların Durdurulması”, *Bahri Savcı'ya Armağan*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1988, s.54-68; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.123-125; Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, *op. cit.*, s.550-551; Rumpf, *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*, *op. cit.*, s.150-151; Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri*, *op. cit.*, s.243-249; Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku*, *op. cit.*, s.316-328; Mehmet Turhan, *Siyaset ve Anayasa*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1995, s.169-175; Tezcan *et al.*, *İnsan Hakları*, *op. cit.*, s.672-690; Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku 1*, *op. cit.*, s.97-112.

Yukarıda 19'uncu bölümde temel hak ve hürriyetlerin “olağan dönemler”de sınırlanması konusunu gördük. Bu bölümde ise “olağanüstü hallerde” hak ve hürriyetlerin sınırlanması konusunu göreceğiz.

“Olağanüstü yönetim usûlleri” veya “olağanüstü hâl rejimleri”, devletin, hukuk düzeninin olağan kurallarıyla üstesinden gelinmesine imkân olmayan olağanüstü bir tehdit veya tehlike karşısında başvurduğu usûllerdir¹. Bu usûllerin, genelde “olağanüstü hâl”, “sıkıyönetim” ve “savaş hâli” gibi çeşitleri vardır.

Olağanüstü yönetim usûlleri, 1982 Anayasasının ilk şeklinin 119 ilâ 122'nci maddelerinde düzenlenmişti. Anayasa, “olağanüstü hâl” ve “sıkıyönetim” olmak üzere iki tür olağanüstü yönetim usûlü öngörmüştü. 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunuyla Anayasasının 120, 121 ve 122'nci maddeleri yürürlükten kaldırılmış ve 119'uncu maddede tekrar kaleme alınmıştır. Bu değişiklikler sonucu, 1982 Anayasasının ilk şeklinin öngördüğü sıkıyönetim usûlü kaldırılmış, tek olağanüstü yönetim usûlü olarak “olağanüstü hâl yönetim usûlü” kalmıştır. Anayasamızın bu usûlün düzenlendiği 119'uncu maddesinin başlığı “olağanüstü hâl yönetimi”dir. Bu nedenle artık bu kitabın ilk baskısında kullandığımız “olağanüstü hâl yönetim usûlleri” terimi yerine bu baskıda “olağanüstü hâl yönetim usûlü” veya doğrudan doğruya “olağanüstü hâl” terimlerini kullanacağız.

Önce bu bölümün plânını verelim:

1. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, 2017, s.333.

PLÂN:

I. Ön Sorunlar

II. Anayasanın 15'inci Maddesindeki “Durdurma” Teriminin Eleştirisi

III. Anayasanın 15'inci Maddesine Göre Olağanüstü Hâllerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanmasının Şartları

IV. Olağanüstü Hâllerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanmasının, Olağanüstü Hâl Yönetim Usûlünün Kendisinden Kaynaklanan Sınırları

V. Olağanüstü Hâllerde Sınırlandırma Aracı: Olağanüstü Hâl Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

VI. Olağan ve Olağanüstü Hâllerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması Şartları Arasında Farklar (13'üncü Madde ile 15'inci Madde Karşılaştırması)

VII. Değerlendirme ve Sonuç

“Ön sorunlar” ile konuya başlayalım.

I. ÖN SORUNLAR

Yukarıda (s.244-248) “Genel Teori” kısmında (Bölüm 11, V, B) gördüğümüz gibi, savaş, sıkıyönetim ve olağanüstü hâl gibi olağanüstü yönetim usûllerinin uygulandığı dönemlerde temel hak ve hürriyetlerin, olağan dönemlere göre daha fazla sınırlandırılması mümkündür. Yine aynı yerde görüldüğü gibi, pek çok ülkenin anayasasında da buna açıkça imkân veren hükümler vardır. Türkiye’de olağanüstü hâllerde temel hak ve hürriyetlerin çok daha fazla sınırlandırılması mümkündür.

1982 Türk Anayasası da olağanüstü hâllerde temel hak ve hürriyetlerin normal dönemlere göre çok daha fazla ölçüde sınırlandırılmasına izin vermiştir. 1982 Anayasası bu dönemlerdeki temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması şartlarını 15'inci maddesinde düzenlemiştir. Önce maddenin metnini verelim:

“Savaş, seferberlik veya olağanüstü hâllerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz”.

Görüldüğü gibi 15'inci maddeye göre temel hak ve hürriyetlerin savaş, seferberlik veya olağanüstü hâllerde sınırlandırılmasının üç şartı vardır:

1. Milletlerarası hukuktan doğan yükümlülüklerin ihlâl edilmemesi gerekir.
2. Ölçülülük ilkesine uyulmalıdır.
3. Maddenin ikinci fıkrasında sayılan çekirdek alana dokunulmamalıdır.

Bu şartların her birini aşağıda ayrıca inceleyeceğiz.

Bölüm 21

HAK VE HÜRRİYETLERİN KORUNMASI*

Bibliyografya.- Robert, *Libertés publiques...*, *op. cit.*, s.109-154; Jean-Marie Pontier, *Droits fondamentaux et libertés publiques*, Paris, Hachette, 5. Baskı, 2014, s.55-76; Favoreu *et al.*, *Droit constitutionnel*, *op. cit.*, s.800-802; Favoreu *et al.*, *Droit des libertés fondamentales*, *op. cit.*, s.737-765; Madiot, *op. cit.*, s.119-163; Colliard, *op. cit.*, s.141-201; Wachsmann, *op. cit.*, s.96-128; Oberdorff, *op. cit.*, s.187-240; Hennette-Vaucher ve Roman, *op. cit.*, s.113-126, 294-319; Rivero ve Moutouh, *op. cit.*, c.I, s.209-269; Oliva, *op. cit.*, s.311-333; Erdoğan, *İnsan Hakları*, *op. cit.*, s.297-323; Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku I*, *op. cit.*, s.115-220; Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, *op. cit.*, s.253-276; Tezcan *et al.*, *op. cit.*, s.728-840; Kalabalık, *op. cit.*, s.199-378; Eren, *Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması*, *op. cit.*, s.73-206; Doğan (Ed.), *op. cit.*, s.169-760, Ayhan Döner, *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi*, Ankara, Seçkin, 2003.

PLÂN:

I. İç Koruma

- A. Yasama Organına Karşı Koruma
- B. Yürütme Organına (İdareye) Karşı Koruma
- C. Özel Kişilere Karşı Koruma

II. Uluslararası Koruma

- A. Birleşmiş Milletler Çerçevesinde İnsan Haklarının Korunması
- B. Avrupa Konseyi Çerçevesinde İnsan Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

“Hak ve hürriyetlerin korunması (*protection des droits et libertés*)” demek, onların zarar görmesinin önlenmesi ve zarar görmüşlerse ortaya çıkan zararın giderilmesi demektir.

Bazı kitaplarda hak ve hürriyetlerin korunması terimi yerine “hak ve hürriyetlerin güvenceleri (*garanties des droits et libertés*)” terimi kullanılır¹.

Hak ve hürriyetler kime karşı korunur? Hak ve hürriyetler, onları kim ihlâl edebilecekse ona karşı korunur. Bir hak ve hürriyet ise kime hitap ediyorsa, kimin için yükümlülük getiriyorsa, o kişiler tarafından ihlâl edilebilir; dolayısıyla o kişilere karşı korunmalıdır.

* Bu bölüm, kısmen 2000, 2010 ve 2011 yıllarında yazılmıştır. Daha önce 2011 yılında yayınlanan *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Bursa, Ekin, 2011, Cilt II, s.474-491) isimli kitabımızda yayınlanmıştır. 2016-2017 yıllarında gözden geçirilmiş ve düzeltilmiştir.

1. Örnekler: Colliard, *op. cit.*, s.141: “Les garanties des libertés publiques”; Levinet, *op. cit.*, s.658-782. Keza Letteron da “les garanties juridiques contre les atteintes aux libertés publiques” terimini kullanıyor (Letteron, *op. cit.*, s.46, Chapitre 3, Kindle).

İkinci Alt-Kısım

TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU

DOGMATİĞİNİN ÖZEL KISMI

Yukarıda açıklandığı gibi Türk insan hakları hukuku dogmatiği kendi içinde *genel kısım* ve *özel kısım* olarak ikiye ayrılır. Yukarıda birinci alt-kısımda “Türk insan hakları hukuku dogmatığının genel kısmı”nı gördük. Şimdi bu alt bölümde “Türk insan hakları hukuku dogmatığının özel kısmı”nı inceleyeceğiz.

Türk insan hakları hukuku dogmatığının *özel kısmı*, bütün insan hakları için geçerli olan hukuk kurallarını değil, *sadece belirli bir insan hakkını* düzenleyen pozitif hukuk kurallarını inceler. Türk insan hakları hukuku dogmatığının özel kısmı, temel hak ve hürriyetlerin niteliği, sınırlandırılması, durdurulması, korunması gibi bütün hak ve hürriyetler için geçerli olabilecek hukuk kuralları değil, sadece mülkiyet hakkı, seyahat hürriyeti, sendika kurma hakkı gibi *spesifik bir* hak ve hürriyeti düzenleyen hukuk kuralları hakkında açıklamalarda bulunur.

Nasıl Türk ceza hukukunun özel hükümler kısmında adam öldürme, hırsızlık gibi çeşitli suçlar inceleniyorsa, nasıl borçlar hukukunun özel hükümler kısmında satım sözleşmesi, kira sözleşmesi gibi sözleşmeler veya “özel borç ilişkileri” eski tabirle “ak-din muhtelif neveleri” inceleniyorsa, Türk insan hakları hukukunun özel kısmında da, yaşama hakkı, ifade hürriyeti, dernek kurma hakkı, çevre hakkı gibi çeşitli insan hakları incelenir.

Nasıl Türk ceza hukukunun ve Türk borçlar hukukunun genel hükümler ve özel hükümler şeklinde ikiye ayrılmasının pozitif temeli var ise, Türk insan hakları hukukunun da genel hükümler ve özel hükümler şeklinde ayrılmasının pozitif temeli vardır.

Yukarıda (s.266-268) Anayasamızın İkinci Kısımının “*Genel Hükümler*” başlıklı Birinci Bölümünde bulunan maddelerin (m.12-16) ve keza 36-40, 74, 90/son, 91/1, 125, 148-152’nci maddelerinin Türk insan hakları hukuku dogmatığının *genel kısmının* inceleme alanına girdiğini gördük. Bunların dışında 1982 Anayasasının “temel haklar ve ödevler” başlıklı İkinci Kısımının “Kişinin Hakları ve Ödevleri” başlıklı İkinci Bölümünde (m.17-35), “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlıklı Üçüncü Bölümünde (m.40-65) ve “Siyasî Haklar ve Ödevler” başlıklı Dördüncü Bölümünde (m.66-74) bulunan maddeler Türk insan hakları hukuku dogmatığının *özel kısmının* inceleme sahasına girer. Burada bulunan toplam 56 maddede düzenlenen 70’den fazla hak ve hürriyet vardır (bazı maddelerde birden fazla hak ve hürriyet düzenlenmektedir). Bunların her biri Türk insan hakları hukuku dogmatığının özel kısmı veya özel hükümler kısmının görevidir.

Türk insan hakları hukuku dogmatığının özel kısmına konu oluşturan hak ve hürriyetler sadece Anayasada ayrıca düzenlenen hak ve hürriyetlerden ibaret değildir. Sadece kanunla tanınan veya düzenlenen hak ve hürriyetleri incelemek de Türk insan hakları hukuku dogmatığının özel kısmına girer.

Keza hiçbir kanunla düzenlememiş insan fiilleri de ayrıca kanunla yasaklanmadıkça bir hürriyettir. Dolayısıyla bunları tek tek incelemek de yine Türk insan hakları hukuku dogmatığının özel kısmı alanına girer.

Görüldüğü gibi Türk insan hakları hukuku dogmatığının özel kısmı hacim olarak fevkalade geniştir. Bir ders kitabında bu hak ve hürriyetlerin hepsinin incelenmesinin imkân ve ihtimali yoktur. Zaten aynı imkân ve ihtimal, “ceza hukuku özel hükümler” ve “borçlar hukuku özel hükümler” için de geçerlidir. Hukuk fakültelerinde “özel hükümler” başlıklı ceza hukuku ve borçlar hukuku dersleri olsa bile bu derslerde bütün suçlar ve bütün sözleşmeler değil, sadece en öne çıkan birkaç suç ve en çok kullanılan birkaç sözleşme tipi incelenir. Aynı şey müfredatta “genel hükümler/özel hükümler” ayrımının yapılmadığı insan hakları hukuku dersleri için de evleviyetle geçerlidir.

Bu nedenle kitabımızın “Türk insan hakları hukuku dogmatığı” başlıklı bu ikinci kısmında 1982 Anayasası tarafından düzenlenmiş bütün temel hak ve hürriyetleri tek tek incelememiz mümkün değildir. Burada özel kısma ilişkin iki şey yapabiliriz: Ya ceza hukuku özel hükümler veya borçlar hukuku özel hükümler kitaplarında olduğu gibi en önemli olarak görülen iki üç hak ve hürriyet örnek olarak seçilip derinlemesine incelenebilir, ya da 1982 Anayasasında özel olarak düzenlenen bütün hak ve hürriyetler, çok kısaca, açıklanabilir.

Biz bunlardan ikincisini seçtik. Bunun *üç nedeni var: Bir kere*, seçilecek bir iki spesifik hak veya hürriyeti incelemek için bile bunlara çok fazla sayfa ayırmak gerekecektir. *İkinci olarak* belirli bir hak ve hürriyeti hakıyla incelemek için o hak ve hürriyetin ilişkin olduğu hukuk alanında uzman olmak veya o alanda bir uzman kadar çalışmak gerekir. Eşya hukuku bilgisine sahip olmadan mülkiyet hakkı, borçlar hukuku bilmeden sözleşme hürriyeti incelenemez. Keza ceza hukuku bilgisine sahip olmadan, kişi dokunulmazlığı, kişi hürriyeti, kişi güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı konuları incelenemez. *Nihayet* belirtelim ki, insan hakları hukukuna, diğer hukuk dalları karşısında kendine has özelliğini veren şey, insan hakları hukuku dogmatığının özel kısmı değil, genel kısmıdır.

Bu nedenle biz kitabımızın “Türk insan hakları hukuku dogmatığı” başlıklı bu ikinci kısımda özel kısma çok sınırlı bir şekilde yer verdik. Toplam on bölümden oluşan bu kısımda ilk dokuz bölüm genel kısma, sadece son bölüm özel kısma hasredilmiştir.

Buna göre bu alt kısım şu şekilde tek bölümden oluşmaktadır:

Bölüm 22.- 1982 Anayasasında Düzenlenen Çeşitli Temel Hak ve Hürriyetler

Şimdi 1982 Anayasasında düzenlenen çeşitli temel hak ve hürriyetleri çok kısaca görelim.

Bölüm 22

1982 ANAYASASINDA DÜZENLENEN ÇEŞİTLİ TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

Bibliyografya.- Tanör ve Yüzbaşıoğlu, *op. cit.*, s.165-200; Sabuncu, *op. cit.*, s.50-82; Tezcan *et al.*, *op. cit.*, s.84-671; Kalabalık, *op. cit.*, s.383-609; Doğan (Ed.), *op. cit.*, s.; Gören, *Anayasa Hukuku*, *op. cit.*, s.411-520; Edoğan, *İnsan Hakları Hukuku*, *op. cit.*, s.180-295; Kaboğlu, *Anayasa Hukuku*, 8. Baskı, 2012, 292-330.

Yukarıda (s.459) açıkladığımız gibi 1982 Anayasasında düzenlenen temel hak ve hürriyetleri ayrıntılarıyla incelememiz burada mümkün değildir. Ancak konu hakkında bir fikir vermek amacıyla 1982 Anayasasında düzenlenen temel hak ve hürriyetleri kısaca da olsa görmekte yarar vardır. Bu bölümün çok yer kaplamasını istemediğimiz için, sayfa düzeni olarak, bu bölümü küçük punto ve iki sütun olarak vermeyi uygun gördük.

I. KİŞİNİN HAKLARI VE ÖDEVLERİ

Anayasamızın ikinci kısmının “kişinin hakları ve ödevleri” başlıklı *ikinci bölümünde* düzenlenen bazı temel hak ve hürriyetleri burada kısaca görmekte yarar vardır:

1. Kişi Dokunulmazlığı (m.17)

Kişi dokunulmazlığı, kişinin hayatına, maddî varlığına, yani vücuduna ve manevî varlığına yani şerefine müdahale edilememesi anlamına gelir. Açıkçası, insanın öldürülmemesi, işkenceye ve hakarete uğramaması gerekir. Nitekim 1982 Anayasası 17’nci maddesiyle kişi dokunulmazlığını tanımış ve şu şekilde hükme bağlamıştır:

“Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı hâller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz.

Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz.

Meşrû müdafaa hâli, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, olağanüstü hâllerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kulla-

nılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır”.

Yaşama hakkı “emniyet-i can” adı altında ilk defa 1839 tarihli Tanzimat Fermanıyla tanınmıştır. Kişinin manevî varlığının dokunulmazlığı ilkesi ilk defa “mahfuziyet-i ırz ve namus” adı altında Tanzimat Fermanıyla tanınmıştır. İşkence yasağı 1856 tarihli İslahat Fermanı tarafından kabul edilmiştir.

2. Zorla Çalıştırma Yasağı (m.18)

Anayasamızın 18’inci maddesinin birinci fıkrasına göre “hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır”. Maddenin ikinci fıkrası, “zorla çalıştırma yasağı”ndan “hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmaları; olağanüstü hâllerde vatandaşlardan istenecek hizmetleri; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları”nı istisna tutmaktadır; yani bu hâllerde kişiler zorla çalıştırılabilecektir.

18’inci maddenin gerekçesinde, Anayasa Mahkemesinin içtihadında (6 Mart 1964 Tarih ve E.1963/358, K.1964/17 Sayılı Karar, AMKD, Sayı 2, s.66) ve doktrinde (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, *op. cit.*, s.167; Sabuncu, *op. cit.*, s.159) *angarya* ile *zorla çalıştırma* kavramları arasında ayırım yapılmaktadır. Angarya, “karşılıksız zorla çalıştırma”; zorla çalıştırma ise “karşılıklı zorla çalıştırma” olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşte olanlara göre, Anayasamız “angarya”yı, yani karşılıksız zorla çalıştırmayı

Üçüncü Kısım

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU

PLÂN:

I. İç veya Ulusal İnsan Hakları Hukuku

II. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku

III. İç İnsan Hakları Hukuku ile Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Arasındaki İlişkiler

IV. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Yaratıcı Kaynakları

V. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Bilgi Kaynakları

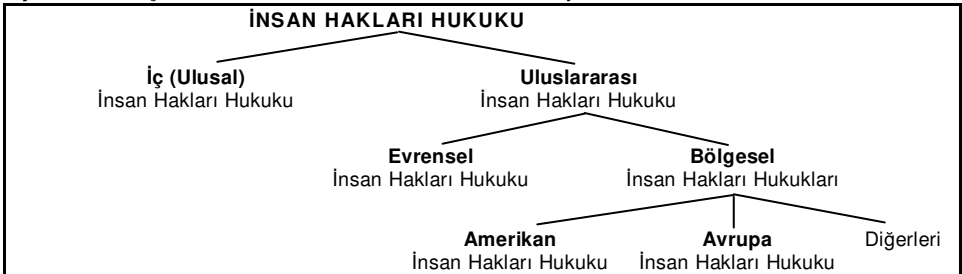
Günümüzde insan hakları, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi pek çok evrensel ve bölgesel uluslararası sözleşmelerle düzenlenmektedir. Keza Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi örneğinde olduğu gibi insan haklarını korumak için yargısal mekanizmalar kuran uluslararası sözleşmeler de vardır. Bunlar oldukça ayrıntılı düzenlemeler getirmektedir. Keza Avrupa insan hakları hukukunda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ürettiği çok geniş bir içtihat da bulunmaktadır.

Gerek Türkiye’de gerekse çeşitli Avrupa ülkelerinde, uluslararası insan hakları hukuku çalışmaları yapıldığı gibi, Avrupa insan hakları hukuku çalışmaları da yapılmıştır. Keza pek çok insan hakları hukuku kitabında uluslararası insan hakları hukukuna veya Avrupa insan hakları hukukuna ayrılmış bölümler de vardır.

Bu nedenle insan hakları hukukunu kendi içinde “iç insan hakları hukuku” veya “ulusal insan hakları hukuku” ve “uluslararası insan hakları hukuku (*international human rights law, droit international des droits de l’homme*)” olarak ikiye ayırabiliriz.

Uluslararası insan hakları hukuku da kendi içinde evrensel ve bölgesel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Amerikan insan hakları hukuku ve Avrupa insan hakları hukuku bölgesel insan hakları hukukuna örneklerdir. Bu ayrımı önce bir şemayla gösterelim:

ŞEMA III.1: İç ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Ayrımı

I. İÇ VEYA ULUSAL İNSAN HAKLARI HUKUKU

“İç (*internal, domestic*)” veya “ulusal (*national*)” insan hakları hukuku, bir devletin kendi iç hukuk düzeninde insan haklarını düzenleyen hukuk kurallarını inceleyen hukuk dalıdır.

Literatürde “iç hukukta insan hakları (*droits de l'homme en droit interne*)”, “insan haklarının iç korunması (*protection interne des droits de l'homme*)”, “insan haklarının ulusal korunması (*protection nationale des droits de l'homme*)” gibi terimler sıkça kullanılmaktadır. Ancak bizim görebildiğimiz kadarıyla, literatürde, “iç insan hakları hukuku (*internal human rights law, domestic human rights law*)” veya “ulusal insan hakları hukuku (*national human rights law*)” terimleri nadiren kullanılmaktadır. Bu başlıklı kitap veya makale biz görmedik. Esasen böyle başlıklara çok gerek de yoktur. Ayrıca bir sıfat kullanılmaksızın insan hakları hukukundan bahsedildiğinde, bundan zaten öncelikle iç veya ulusal insan hakları hukuku anlaşılır. Uluslararası insan hakları hukuku ile karşılaştırma yapıldığında böyle bir terime ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

II. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU

“Uluslararası insan hakları hukuku (*international human rights law*)”, uluslararası hukukun, insan haklarını tanıyan, düzenleyen, koruyan uluslararası hukuk normlarını inceleyen kısmıdır. Diğer bir ifadeyle, uluslararası insan hakları, uluslararası hukuk normları tarafından düzenlenen insan haklarını inceler. Gün geçtikçe uluslararası insan hakları hukuku alanında literatür artmaktadır. Literatür için aşağıda V, C nolu başlığa bakınız (s.492).

Yukarıda uluslararası insan hakları hukukunun uluslararası hukuk normları tarafından tanınan ve düzenlenen insan haklarını incelediğini söylemiştik. Bilindiği üzere insan haklarının tanındığı ve düzenlendiği uluslararası hukuk normlarının başında uluslararası sözleşmeler gelir. Bu sözleşmelerden bazıları bütün dünya çapında, bazıları ise sadece belirli bölgede geçerlidir. Buna göre de uluslararası insan hakları hukuku kendi içinde, “evrensel (*universal*)” ve “bölgesel (*regional*)” olmak üzere ikiye ayrılır.

A. EVRENSEL ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU

Evrensel uluslararası insan hakları hukuku, bütün dünya çapında olan insan hakları hukukudur. Pratikte bu hukuk, insan haklarının Birleşmiş Milletler çerçevesinde tanınması ve korunması şeklinde ortaya çıkar¹. Birleşmiş Milletler çerçevesinde insan haklarını tanımak ve korumak amacıyla pek çok sözleşme yapılmıştır. Bunların başında 1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (*Universal Declaration of Human Rights*)” gelir. Bu bildirme, bir denetim sistemi öngörmemiştir. Dolayısıyla bu bildirgenin uygulamadaki etkililiği ve bağ-

1. Mesut Gülmez, *Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması*, Ankara, TBB Yay., 2004.

Bölüm 23

AVRUPA İNSAN HAKLARI HUKUKU

Bibliyografya.- Feyyaz Gölcüklü ve A. Şeref Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara, Turhan, 10. Baskı, 2013; Tekin Akilloğlu, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara, İmaj Yayınları, 2002; Ömer Anayurt, *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Ankara, Seçkin, 2004; Yasemin Özdek, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*, Ankara, TODAİE, 2004; Ayhan Döner, *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2003; Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem ve Oğuz Sancakdar, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, Ankara, Seçkin, 2. Baskı, 2004; Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, ve Rifat Murat Önok, *İnsan Hakları El Kitabı*, Ankara, Seçkin, 6. Baskı, 2016, s.66-726; Doğan (ed.), *İnsan Hakları Hukuku*, op. cit., s.377-762; Said Vakkas Gözlügül, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Turhan, 2014; Mark W. Janis, Richard S. Kay ve Anthony Bradley, *European Human Rights Law*, Oxford, Oxford University Press, 2. Baskı, 2000; Frédéric Sudre, *Droit européen et international des droits de l'homme*, Paris, PUF, 8. Baskı, 2006; AİHM, *Kabul Edilebilirlik Kriterlerini Uygulama Rehberi*, Strazburg, 2014 (http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf); CEDH, *Guide pratique sur la recevabilité*, Strazburg, 2011 (http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/C1F452E0-2DA3-4355-981C-35CB3278F17/0/Guide_pratique_sur_la_recevabilite.pdf) (Erişim Yılı: 2011) (2017 yılı itibarıyla sitede yoktur).

PLÂN:

- I. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
- II. Tarihsel Süreç İçinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Divanı)
- III. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kuruluşu
- IV. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Çeşitleri
- V. Bireysel Başvuru Hakkı
- VI. Bireysel Başvuruların Kabul Edilebilirlik Koşulları
- VII. Mahkemeye Başvuru Usûlü
- VIII. Bireysel Başvuruların İncelenmesi Usûlü
- IX. AİHM Hükümlerinin Yerine Getirilmesi ve Yerine Getirmenin Denetlenmesi

“Avrupa İnsan Hakları Hukuku” Terimi.- Bu bölüm “Avrupa insan hakları hukuku” başlığını taşımaktadır. Konuya ilişkin açıklama yapmadan önce “Avrupa insan hakları hukuku (*European human rights law, droit européen des droits de l'homme*)” terimi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Avrupa insan hakları hukuku, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve bu Sözleşme ile kurulmuş olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarına dayanır. Yakın zamana kadar bu konuyu ifade etmek için bu terimi kullanmak yerine “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (*The European Convention on Human Rights, La convention européenne des droits de l'homme*)” gibi terimler kullanılıyordu. Örneğin bu alanda yazılan bazı kitaplar¹ bu başlığı taşıyordu. Kitap başlıklarındaki bu terimin çok doğru olduğu söylenemezdi. Zira bu başlıklar sanki bu kitaplarda sadece söz konusu Sözleşmenin metninin ve şerhinin yer aldığı izlenimi uyandırmaktadır. Oysa söz konusu kitaplarda yapılan şey çok daha ileri düzeydeydi. Nasıl medeni hukuk kitapları “medeni kanun”, ceza hukuku kitapları “ceza kanunu” ismini taşıyorsa, “Avrupa insan hakları hukuku” kitaplarının da “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” ismini taşıması gerekir.

Son zamanlarda bu yanlış kullanımdan büyük ölçüde vazgeçilmiş ve onun yerine doğru olarak “Avrupa insan hakları hukuku” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Artık bu alanda yazılan kitapların bir kısmı “Avrupa insan hakları hukuku (*European human rights law, droit européen des droits de l'homme*)” başlığını taşımaktadır². Keza bu alandaki dersler “Avrupa insan hakları hukuku” başlığını taşımaya başlamıştır³. Aynı şekilde bu alanda açılan yüksek lisans programlarından bir kısmı da “Avrupa insan hakları hukuku” başlığını taşımaktadır⁴. Nihayet, bu alanda çalışan enstitü ve araştırma merkezlerinin isminde de “Avrupa insan hakları hukuku” kullanılmaya başlanmıştır⁵. Ayrıca bu başlıkla

1. Örneğin **Türkçe**: Feyyaz Gölcüklü ve A. Şeref Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara, Turhan, 10. Baskı, 2013.

İngilizce: Robin C. A. White ve Clare Ovey, Jacobs, White & Ovey: *The European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 5. Baskı, 2010.

Fransızca: Frédéric Sudre, *La Convention européenne des droits de l'homme*, Paris, Presses Universitaires de France, 7. Baskı, 2008; Gérard Cohen-Jonathan, *La Convention européenne des droits de l'homme*, Paris, Economica, Presses universitaires d'Aix-Marseille, 1989; Jacques Velu ve Ruşen Ergeç, *La Convention européenne des droits de l'homme*, Bruxelles, Bruylant, 1990.

2. Örnekler: **Türkçe**: Ömer Anayurt, *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Ankara, Seçkin, 2004; Yasemin Özdek, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*, Ankara, TODAİE, 2004; Said Vakkas Gözlügül, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Turhan, 2014.

İngilizce: Mark W. Janis, Richard S. Kay ve Anthony W. Bradley, *European Human Rights Law*, Oxford, Oxford University Press, 3. Baskı, 2008; Keir Starmer, *European Human Rights Law*, Legal Action Group, 1999. “...Sözleşmesi Hukuku” şeklinde değişik bir ifade: David Harris, Michael O’Boyle, Edward Bates and Carla Buckley, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2. Baskı, 2009.

Fransızca: Frédéric Sudre, *Droit européen et international des droits de l'homme*, Paris, Presses Universitaires de France, PUF, 10. Baskı, 2011; Jean-François Renucci, *Traité de droit européen des droits de l'homme*, Paris, LGDJ, 2007.

3. Örneğin bkz.: <https://gsssh.ku.edu.tr/akademik/hukuk/ders-tanimlari/>; <http://www.khas.edu.tr/919/insan-haklari-programi>; <http://sbe.kocaeli.edu.tr/?p=programs&abd=10&prg=39&sub=plan>; <http://angora.baskent.edu.tr/bilgi/paketi/?dil=TR&menu=akademik&inner=katalog&birim=400>.

4. Örneğin bkz.: Master Droit Européen des Droits de l'Homme de Montpellier (www.univ-montp1.fr/content/.../MASTER+DROIT+européen+des+DH.pdf); <http://www.univ-paris1.fr/formations/offre-de-formation/masters/>.

5. <http://hukukyl.bilgi.edu.tr/tr/insan-haklari-hukuku/programin-amaci-ve-program-ciktillari/>.

7)¹³. **16 nolu Protokol** ise 2 Ekim 2013 tarihinde imzaya açılmıştır ve 10 taraf devletin onayının Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine tevdi edildiği tarihten başlayan üç aylık sürenin bitimini takip eden ayın birinci günü yürürlüğe girecektir (m.8)¹⁴.

KUTU 23.1: KARIŞTIRMAYINIZ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (*European Convention on Human Rights Convention européenne des droits de l'homme*).- Avrupa Konseyi çerçevesinde 1950 yılında kabul edilmiştir. Amacı Avrupa düzeyinde insan haklarını korumaktır.

İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (*Universal Declaration of Human Right, Déclaration universelle des droits de l'homme*).- Birleşmiş Milletler tarafından 1948 yılında kabul edilmiştir. Amacı uluslararası düzeyde (bütün dünya ülkelerinde) insan haklarını korumaktır.

KUTU 23.2: KARIŞTIRMAYINIZ

Avrupa Konseyi (*Council of Europe, Conseil de l'Europe*), Avrupa kıtasında yer alan 47 devletin üye olduğu bir uluslararası örgüttür. Merkezi Fransa'nın Strazburg şehrinde. 10 kurucu üye ile 5 Mayıs 1949 tarihinde Londra'da imzalanan ve 1 Haziran 1950'de yürürlüğe giren Avrupa Konseyi Statüsü ile kurulmuştur. Amacı, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü esaslarına dayalı ortak bir Avrupa düzeninin oluşturulmasıdır¹⁵. Türkiye 13 Nisan 1950'den beri Avrupa Konseyi'ne üyedir. Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan da Avrupa Konseyine üyedir.

Avrupa Birliği (*European Union, Union européenne*), 28 Avrupa devletin üye olduğu ekonomik ve siyasi bir birlik. Temelinde 1950'lerde kurulan altı ülkeden oluşan "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (*European Coal and Steel Community*)" ile "Avrupa Ekonomik Topluluğu (*European Economic Community*)" bulunur. Birlik şu anlaşmalar ile bugünkü haline gelmiştir: 23 Temmuz 1952 Paris Antlaşması, 1 Ocak 1958 Roma Antlaşması, 1 Kasım 1993 Maastricht Antlaşması ve 1 Aralık 2009 Lizbon Antlaşması. Organları Brüksel, Lüksemburg ve Strazburg'ta bulunur.

Avrupa Konseyi (*European Council, Conseil européen*), Avrupa Birliğine üye devletlerin devlet veya hükümet başkanlarından, kendi başkanından ve Avrupa Komisyonu başkanından oluşur. Yılda en az dört defa toplanır. Avrupa Birliğinin en yüksek siyasi otoritesidir. Konsey sekreteryası Brüksel'dedir. Türkçede merkezî Strazburg'ta bulunan 47 üyeli "Avrupa Konseyi (*Council of Europe, Conseil de l'Europe*)" ile karışmasının diye "Avrupa Konseyi (*European Council, Conseil européen*)"ne bazen "Avrupa Birliği Konseyi" veya "Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi", "Avrupa Birliği Liderler Zirvesi" veya kısaca "Avrupa Zirvesi" dendiği de olur.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Kapsamı (Koruduğu Haklar).- Türkiye tarafından onaylanmış olan ve 1 Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11 nolu Protokol ve 1 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunan 14 nolu Protokol ile değiştirilen son şekline göre Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve bu Sözleşmenin eki protokollerinde tanınan ve güvence altına alınan haklar şunlardır:

13. <http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/results/subject/3>. 15 nolu Protokol, Türkiye tarafından 13 Eylül 2013'te imzalanmış, 30 Ocak 2016 tarih ve 6668 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuş (*Resmî Gazete*, 18 Şubat 2016, Sayı 29628) ve 29 Şubat 2016 tarih ve 2016/8577 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanmıştır (*Resmî Gazete*, 17 Mart 2016, Sayı 29656). Onay belgeleri 2 Mayıs 2016 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne tevdi edilmiştir. Protokolün resmi çevirisi ve orijinal metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-3.pdf>.
14. Türkiye 20 Aralık 2013'te Protokolü imzalamıştır. Protokolün orijinal metni için http://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_16_ENG.pdf.
15. <http://www.coe.int/aboutcoe/index.asp?l=fr&page=quisommesnous>.

birer norm oldukları kabul edilir ve bunlar mahkemeler tarafından uygulanır. Dolayısıyla Türkiye'nin de dahil olduğu monist sistemlerde insan haklarına ilişkin uluslararası andlaşma ve sözleşmeler, onaylandıktan sonra iç hukuk bakımından da bağlayıcı hâle gelirler. Bu nedenle insan haklarını tanıyan uluslararası hukuk normları, iç hukukta doğrudan doğruya uygulanır ve bu şekilde uluslararası insan hakları hukuku iç insan hakları hukukunu etkiler.

Türkiye de monist sistemi uygulayan bir ülkedir. Anayasamızın 90'ıncı maddesine göre “usûlüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir”. Dolayısıyla insan haklarına ilişkin bir uluslararası andlaşma aynı zamanda iç hukukta kişileri ve mahkemeleri bir kanun gibi bağlar. Bu nedenle Türkiye’de ve monist sistemi uygulayan diğer ülkelerde uluslararası insan hakları hukuku, yürürlüğe konulmuş uluslararası andlaşmalar itibarıyla aynı zamanda bir iç, ulusal insan hakları hukuku kuralıdır. Bu açıdan Türkiye dahil, monist sistemlerde uluslararası insan hakları hukuku ve keza Avrupa insan hakları hukukunun iç hukukları doğrudan doğruya etkilediğini söyleyebiliriz.

Türkiye için ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Anayasamızın 90'ıncı maddesinin son fıkrasına 2004 yılında eklenen bir hükme göre, “usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır”. Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası andlaşma hükümleri, Türkiye’de kanun hükmünden de üstündür.

IV. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN YARATICI KAYNAKLARI

Bibliyografya.- İlhan Akipek, *Devletler Hukuku, Birinci Kitap Başlangıç*, Ankara, Başnur Matbaası, 2. Baskı, 1965, s.63-70; Bruno Simma ve Philip Alston, “The Sources of Human Rights Law: Custom, Jus Cogens, and General Principles”, *Australian Year Book of International Law*, Cilt 12, 1988-1989, s.82-108; Richard B. Lillich, “The Growing Importance of Customary International Human Rights Law”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Cilt 25, Sayı 1-2, 1995, s.1-30.

Uluslararası hukuk literatüründe, uluslararası hukukun kaynakları da iç hukukun kaynaklarına paralel bir şekilde açıklanır. Kaynaklar önce asıl kaynaklar ve yardımcı kaynaklar olarak ikiye ayrılır. Asıl kaynaklar da kendi içinde yazılı kaynaklar ve yazısız kaynaklar olarak ikiye ayrılır. Yazılı kaynaklar uluslararası andlaşmalardır. Yazısız kaynaklar ise teamül ve hukukun genel ilkeleridir. Yardımcı kaynaklar ise içtihat ve doktrindir.

İç hukukun kaynaklarının tasnifinden farklı olarak uluslararası hukukun kaynaklarının bu şekilde tasnifinin pozitif bir dayanağı da vardır. Uluslararası hukukun bu şekildeki kaynakları “Uluslararası Adalet Divanı Statüsü (*Statute of the International Court of Justice*)”nın 38'inci maddesinde sayılmıştır. Bu

bağdaşmazlık” sebebiyle kabul edilemez bulunmuştur; çünkü söz konusu başvurularda ihlâl edildiği iddia edilen haklar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve eki Protokollerde tanınmış haklardan değildir¹⁹⁵.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yargılamanın her aşamasında *ratione materiae* bağdaşmazlık sorununu re’sen inceleyebilir (*Tănase v. Moldova*, § 131)¹⁹⁶.

KUTU 23.6: “OTONOM KAVRAMLAR DOKTRİNİ” VEYA “ÖZERK YORUM TEKNİĞİ”

Yukarıda gördüğümüz gibi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi akla gelebilecek her çeşit hak ve hürriyeti değil, bu Sözleşmenin ana metninde ve eklerinde sayılan, yaşama hakkı, işkence yasağı, zorla çalıştırma yasağı, kişi hürriyeti, adil yargılanma hakkı, aile hayatının korunması, düşünce, vicdan ve din hürriyeti, ifade hürriyeti, dernek kurma ve toplantı hürriyeti, evlenme hakkı, ayrımcılık yasağı, mülkiyet hakkı, eğitim hakkı, serbest seçim hakkı, serbest dolaşım ve ikamet hürriyeti, vatandaşların sınır dışı edilmeleri yasağı gibi 20 küsür hak ve hürriyeti korumaktadır.

Bununla birlikte Sözleşme ve ek Protokollerinde sınırlı sayıda hak tanıdığını ve dolayısıyla pek çok konuda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılacak başvuruların *ratione materiae* bağdaşmazlık sebebiyle kabul edilemez bulunacakları düşüncesi her zaman için doğru değildir. Çünkü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “otonom kavramlar doktrini” veya “özerk yorum tekniği”ni¹⁹⁷ kullanarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokoller tarafından tanınan hakların içeriklerini genişletme eğilimindedir. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde siyasi parti kurma hakkı değil, dernek kurma hakkı tanınmıştır. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, siyasi partilerin de bir nevi dernek olduğunu kabul etmiş ve siyasi parti kurma hakkının ihlâl edildiği iddiasıyla yapılan bireysel başvurulara da bakmıştır. O nedenle bir hakkı ihlâl edilen kişi, bu hakkının Sözleşme tarafından tanınan haklar arasında yer almadığına bakarak hemen Mahkemeye başvurmaktan vazgeçmemeli, bu konuda Mahkemenin içtihatlarını da incelemelidir. Sözleşmede açıkça tanınmamış bir hak, içtihat yoluyla tanınmış olabilir.

KUTU 23.7: *RATIONE MATERIAE* BAĞDAŞMAZLIK AÇISINDAN “ADİL YARGILANMA HAKKI” (m.6)

Genellikle *ratione materiae* bağdaşmazlık ile ilgili olarak, Sözleşmenin 6’ncı maddesinde garanti altına alınan “adil yargılanma hakkı”nın kapsamına ilişkin problemler çıkar. Adil yargılanma hakkının ihlâl edildiği iddiasıyla iç hukukta dava konusu olmuş pek çok ihlâl Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşınabilmektedir.

Aslında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6’ncı maddesinin metnine bakıldığında, bu maddenin adil yargılanma hakkını her tür davada değil, sadece, “medenî hak ve vecibeler ile ilgili nizalar (*civil rights and obligations, droits et obligations de caractère civil*)” ve “cezaî sahada serdedilen isnatlar (*criminal charge, accusation en matière pénale*)”a ilişkin olarak koruduğu görülmektedir. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “otonom kavramlar doktrini” veya “özerk yorum tekniği”ni¹⁹⁸ kullanarak, 6’ncı maddede geçen “medenî hak ve vecibeler ile ilgili nizalar” ve “cezaî sahada serdedilen isnatlar” kavramlarını öylesine geniş yorumlamıştır ki, adil yargılanma hakkının kapsamına ilk bakışta girmediği düşünülen pek çok uyuşmazlık, bu kapsama girer hale gelmiştir. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, memurların malî haklarına ilişkin idarî yargıda görülen davaları da medenî hak ve vecibelere ilişkin bir dava olarak görmüştür¹⁹⁹.

Bununla birlikte, “medenî hak ve vecibeler” kavramı sonsuza kadar da genişlememiştir. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, vergi uyuşmazlıklarının, “medenî hak ve vecibeler”e ilişkin birer uyuşmazlık olmadığına karar vermiştir. Dolayısıyla vergi uyuşmazlıklarıyla ilgili olarak bir başvurucu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6’ncı maddesinde garanti altına alınan “adil yargılanma hakkı”nın

195. AİHM, *Uygulama Rehberi*, s.51.

197. Bkz. Anayurt, *Kişisel Başvuru Yolu*, op. cit., s.64.

199. AİHM, *Uygulama Rehberi*, s.55.

196. *Ibid.*

198. *Ibid.*

BİBLİYOGRAFYA

- ABADAN (Yavuz), "Amme Hukukunun Konusu ve Öğretim Metodu", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, 1965, Sayı 3-4, s.399-417.
- AİHM-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Kabul Edilebilirlik Kriterlerini Uygulama Rehberi*, Strazburg, 2014 (http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf).
- AKBAY (Muvaffak), *Umumî Amme Hukuku Dersleri*, Ankara, AÜHF Yayınları, 4. Baskı, 1961, c.I.
- AKILLIOĞLU (Tekin), "1982 Anayasasında Temel Hakların Genel Kuralları", *İnsan Hakları Yılığ*, Cilt 5-6, Yıl 1983-1984, s.50-66.
- AKILLIOĞLU (Tekin), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara, İmaj Yayınları, 2002.
- AKILLIOĞLU (Tekin), *İnsan Hakları, I: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*, Ankara, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995.
- AKIN (İlhan F.), *Temel Hak ve Hürriyetler*, İstanbul, İÜHF Yayınları, 3. Baskı, 1971.
- AKİPEK (İlhan), *Devletler Hukuku, Birinci Kitap Başlangıç*, Ankara, Başnur Matbaası, 2. Baskı, 1965.
- ALDIKAÇTI: Orhan Aldıkaçtı'nın Sözlü Açıklaması, *in Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1987, Sayı 3, s.53.
- ALEXY (Robert), *A Theory of Constitutional Rights*, Çev. Julian Rivers, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- ALTIPARMAK (Kerem), "Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik", *50. Yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı, Hayal Kırıklığı mı?* (Yay. Haz. Kerem Altıparmak), Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 2009, s. 60-107.
- ALİ HAYDAR EFENDİ, *Dürrü'l Hukkam Serhu Mecelleti'l Ahkam* (Yazı çevrimi: Raşit Gündoğdu ve Osman Erdem), İstanbul, Gül Neşriyat, Tarih Yok (2006?), 4 Cilt.
- AMERICAN HERITAGE DICTIONARY, *The American Heritage Dictionary of the English Language*, Boston, New York, Houghton Mifflin Company, 2000.
- ANAYURT (Ömer), "Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırma-ların Değerlendirilmesi", *in Oya Çiftçi (ed.), Türkiye'de İnsan Hakları*, TODAİE, 2000, s.47-59.
- ANAYURT (Ömer), *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Ankara, Seçkin, 2004.
- ANAYURT (Ömer), *Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti*, İstanbul, Kazancı, 1998.
- ANCEL (Pascal), "Abus de droit", *in Joël Andriantsimbazovina et al. (ed.), Dictionnaire des droits de l'homme*, Paris, PUF, Quadrige, 2008, s.1-3.
- ANDRIANTSIMBAZOVINA (Joël), "L'abus de droit dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme", *Recueil Dalloz*, 2015, n° 32, s.1854-1859.
- ANSAY (Sabri Şakir), *Hukuk Bilimine Giriş*, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 7. Baskı, 1958.
- AQUINO (Thomae de), *Summa Theologiae, Prima Secundae, Quaestio 91, Articulus 1, Quaestio 93*, (Textum Leoninum Romae 1888, <http://www.corpusthomicum.org/sth2090.html>).
- ARDANT (Philippe), *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris, LGDJ, 6. Baskı, 1994.
- ARMAĞAN (Servet), *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, Diyanet Vakfı, 6. Baskı, 2006.
- ARMAĞAN (Servet), *Temel Haklar ve Ödevler*, İstanbul, İÜHF Yayınları, 1980.
- ATAKAN (Arda), "Friedrich Müller'in 'Temel Hakların Nesnel Sınırlılığı' Teorisi Üzerine Bir İnceleme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3-4, Yıl 2010, s.3-27.
- ATALAY (Esra), *Türkiye'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü*, İzmir, DEÜHF DSİ Yayını, 1995.
- AUTEXIER (Christian), *Introduction au droit public allemand*, Paris, PUF, 1997, s.118.
- AYBAY (Rona), *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- BADINTER (Robert), "L'universalité des droits de l'homme dans un monde pluraliste", *Revue universelle des droits de l'homme*, Cilt I, 1989, s.1-5.

- BARCELO (Juliette), "Les abus de droit" *Revue Juridique Themis*, Cilt 5, Sayı 13, 1954-55, s.28-46.
- BASLAR (Kemal), *The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law*, The Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1998.
- BAŞLAR (Kemal), "Uluslararası andlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Denetimi Üzerine", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni: Prof. Dr. Sevin Toluner'e Armağan*, Cilt 24, Sayı 1-2, Yıl 2004, s.279-306 (www.anayasa.gen.tr/baslar-90nciMadde.pdf).
- BATUR YAMANER (Melike), "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Uluslararası İnsancıl Hukuk İlişkisi", *Erdoğan Tezi'e Armağan*, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2007, s.379-392.
- BEAUMARCHAIS, *Le Mariage de Figaro* [1778], Texte établi par Édouard Fournier, Laplace, 1876, *Cœuvres complètes*, s.154-164 (https://fr.wikisource.org/wiki/Le_Mariage_de_Figaro/Acte_V).
- BEKAERT (Hermann), *Introduction à l'étude du droit*, Bruxelles, Emile Bruylant, 1963.
- BIANCHI (Andrea), "Human Rights and the Magic of Jus Cogens", *The European Journal of International Law*, 2008, Cilt 19, Sayı 3, s.491-508.
- BİLGE (Necip), *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, Turhan, 20. Baskı, 2005.
- BLUEBOOK, *The Bluebook: A Uniform System of Citation*, Cambridge, M.A., The Harvard Law Review Association, 18. Baskı, 2005.
- BOLGÁR (Vera), "Abuse of Rights in France, Germany, and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine", *Louisiana Law Review*, Cilt 35, 1975, s.1015-1036.
- BOUVIER (John), *A Law Dictionary*, Philadelphia, Childs & Petersons, 6. Baskı, 1856, (<http://books.google.com.tr>).
- BOZKURT (Tamer), "Haklarında Özel Bir Sınırlama Nedeni Öngörülmemiş Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Sorunsalı: Özellikle Sözleşme Hürriyeti Açısından Durum", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 66, Sayı 1, Kış 2008, s. 134-143.
- BOZKURT (Tamer), "Anayasa Mahkemesi'nin 4857 Sayılı İş Kanunu'ndaki Engelli ve Eski Hükümlü İşçi Çalıştırma Zorunluluğunun Anayasa'ya Uygun Olduğuna Dair Verdiği Karar Üzerine Düşünceler (Özellikle Sözleşme Hürriyeti Açısından)", *Ankara Barosu Dergisi*, Bahar 2009, Yıl 67, Sayı 2, s.98-105.
- BURGORGUE-LARSEN (Laurence), "Les concepts de liberté publique et de droit fondamental", in Jean-Bernard Auby (ed.), *L'influence du droit européen sur les concepts structurels du droit public français*, Paris, Dalloz, 2010, s.389-407 (https://www.univ-paris1.fr/fileadmin/IREDIES/Contributions_en_ligne/L_BURGORGUE-LARSEN/Burgorgue-LarsenLP-DF.pdf).
- CEDH-Cour européenne des droits de l'homme, *Guide pratique sur la recevabilité*, Strazburg, 2011 (http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/C1F452E0-2DA3-4355-981C-35CB3278F17/0/Guide_pratique_sur_la_recevabilite.pdf) (Erişim Yılı: 2011) (2017 yılı itibarıyla sitede yoktur).
- CHAGNOLLAUD (Dominique), *Droit constitutionnel contemporain*, Paris, Sirey, 1999.
- CHANTEBOUT (Bernad), *Droit constitutionnel et science politique*, Paris, A. Colin, 11. Baskı, 1994.
- CHAPUS (René), *Droit administratif général*, Paris, Montchrestien, 15. Baskı, 2001, Cilt I.
- CHEREDNYCHENKO (Olha O.), "The Harmonisation of Contract Law in Europe by Means of the Horizontal Effect of Fundamental Rights", *Erasmus Law Review*, Cilt 1, No 1, 2007.
- COHEN-JONATHAN (Gérard), *La Convention européenne des droits de l'homme*, Paris, Economica, Presses universitaires d'Aix-Marseille, 1989.
- COHON (Rachel), "Hume's Moral Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2010 Edition), Edward N. Zalta (ed.), (<http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/hume-moral/>).
- COLLIARD (Claude-Albert), *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 7. Baskı, 1989.
- COLLIARD (Jean-Claude) ve Roseline Letteron, *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 8. Baskı, 2005.
- ÇAĞLAR (Selda) (ed.), *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla İnsan Hakları*, İstanbul, Beta, 2010.
- ÇOTUKSÖKEN (Betül), *İnsan Hakları ve Felsefe*, Papatya, 2. Baskı, 2012.
- ÇÜÇEN (Kadir), *İnsan Hakları*, Bursa, Sentez, 2. Baskı, 2013.
- DAVER (Bülent), *Fevkalâde Hâl Rejimleri*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1961.
- DEVELLİOĞLU (Ferit), *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 1984.

- DIGESTA-Digesta 50, 17, 20 (<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest50.shtml>).
- DOĞAN (İlyas) (ed.), *İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Astana, 2. Baskı, 2015.
- DOĞRU (Osman) ve Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Cilt:1*, İstanbul, Legal, 2012.
- DÖNER (Ayhan), *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi*, Ankara, Seçkin, 2003.
- ECK (Laurent), "Controverses constitutionnelles et abus de droit", *Vle congrès français de droit constitutionnel* (Congrès de Montpellier 9, 10 et 11 juin 2005, Association française de droit constitutionnel) (<http://www.droitconstitutionnel.org/congresmtp/textes/ECK.pdf>).
- ECK (Laurent), *L'abus de droit en droit constitutionnel*, Paris, L'Harmattan, 2010.
- ENGLE (Eric), "The History of the General Principle of Proportionality: An Overview", *Dartmouth Law Journal*, Cilt 10, Sayı 1, 2012, s.1-11 (<https://ssrn.com/abstract=1431179>).
- ENGLE (Eric), "Third Party Effect of Fundamental Rights (Drittwirkung)", *Hanse Law Review*, Vol. 5 No. 2, 2009, s.165-173 (<http://www.hanselawreview.org/pdf8/Vol5No2Art02.pdf>).
- EPICTETUS, *Discourses*, i. 9. 1. (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus...>).
- ERDOĞAN (Mehmet), *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2. Baskı, 2005.
- ERDOĞAN (Mustafa), *Anayasa ve Özgürlük*, Ankara, Yetkin, 2002.
- ERDOĞAN (Mustafa), *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal, 3. Baskı, 1999.
- ERDOĞAN (Mustafa), *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara, Orion, 2. Baskı, 2011.
- EREN (Abdurrahman), *Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gerekliliği*, İstanbul, Beta, 2004.
- EREN (Abdurrahman), *Türkiye'de İnsan Haklarının Korunması*, Ankara, Turhan, 2007.
- EROĞUL (Cem), *Çağdaş Devlet Düzenleri*, Ankara, İmaj, 6. Baskı, 2008.
- ESMEIN (Adhémar), *Éléments de droit constitutionnel français et comparé*, (Henry Nézard Tarafından Gözden Geçirilmiş Baskı), Paris, Recueil Sirey, 1927, c.I, s.299.
- FARRUGIA (Francis), "La politique des droits de l'homme: une religion civile universelle", *Cahiers de psychologie politique*, No 27, Temmuz 2015 (<http://odel.irevues.inist.fr/cahierspsychologiepolitique/index.php?id=3128>).
- FAVOREU (Louis) et al., *Droit constitutionnel*, Paris, Dalloz, 1998, s.790.
- FAVOREU (Louis) et al., *Droit des libertés fondamentales*, Paris, Dalloz, 7. Baskı, 2015.
- FAVOREU (Louis), "Le droit constitutionnel, droit de la constitution et constitution de droit", *Revue française de droit constitutionnel*, no 1, 1990, s.71-89.
- FERIA (Rita de la) ve Stefan Vogenauer (ed.), *Prohibition of Abuse of Law: A New General Principle of EU Law?* Oxford, Hart Publishing, 2011.
- FERREIRA DA CUNHA (Paulo), *Traite de droit constitutionnel, Constitution universelle et mondialisation des valeurs fondamentales*, Paris, Buenos Books International, 2010, (Kindle).
- FOSTER (Nigel) ve Satish Sule, *German Legal System and Laws*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2002.
- FREZZO (Mark), *The Sociology of Human Rights*, Cambridge, Polity, 2015.
- FROMONT (Michel), "Présentation de la Cour constitutionnelle fédérale d'Allemagne", *Cahiers du Conseil constitutionnel n° 15* (Dossier: Allemagne), Ocak 2004, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/nouveaux-cahiers-du-conseil/cahier-n-15/presentation-de-la-cour-constitutionnelle-federale-d-allemande.51993.html>.
- FUSTEL DE COULANGES (Numa Denys), *La Cité antique*, Paris, Librairie Hachette, 1900, (http://classiques.uqac.ca/classiques/fustel_de_coulanges/cite_antique/fustel_la_cite_antique.pdf).
- GARNER (Bryan A.) (Ed.), *Black's Law Dictionary*, St. Paul, Minn., West Group, 7. Baskı, 1999.
- GEMALMAZ (Mehmet Semih), *Açıklamalı İçtihatlı Karşılaştırmalı Ulusalüstü İnsan Hakları Usul Hukuku Mevzuatı 1. Kitap: Açıklamalı-Karşılaştırmalı Birleşmiş Milletler Belgeleri*, İstanbul, Legal, 1. Baskı, 2006; 2. Kitap: *Avrupa Konseyi Belgeleri - Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kuralları Şerhi*, Legal, 1. Baskı, 2006.
- GEMALMAZ (Mehmet Semih), *Olağanüstü Rejim Standartları*, İstanbul, Beta, 1994.

- GEMALMAZ (Mehmet Semih), *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul, Beta, 2001.
- GERMAIN (Jérôme), "La protection de l'environnement dans la constitution allemande, une nouvelle finalité assignée à l'État", *Pouvoirs*, 2005/2 (n° 113), s.177-211.
- GLENNON (Michael J.), "De l'absurdité du droit impératif (*jus cogens*)", *Revue générale de droit international public*, Cilt 110, 2006, s.529-536.
- GÖÇER (Mahmut), *Uluslararası Hukuk ve İnsan Haklarının Uluslararası Korunması*, Ankara, Seçkin, 2002.
- GÖLCÜKLÜ (Feyyaz) ve A. Şeref Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması*, Ankara, Turhan, 10. Baskı, 2013. (İkinci Baskı, 1996'ya atf yapılan yerlerde baskı sayısı ayrıca belirtilmiştir. Baskı sayısı belirtilmeden yapılan atıflar 10. baskıyadır).
- GÖLCÜKLÜ (Feyyaz), *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, Birleşim 130, 16 Ağustos 1982, s.147.
- GÖREN (Zafer), *Anayasa Hukukuna Giriş*, İzmir, Barış Yayınları, 1997.
- GÖREN (Zafer), *Temel Hak Genel Teorisi*, İzmir, DEÜHF DSİ Yayınları, 3. Baskı 1995.
- GÖZLER (Kemal) ve Gürsel Kaplan, *İdare Hukuku Dersleri*, Bursa, Ekin, 18. Baskı, 2016.
- GÖZLER (Kemal), *Kurucu İktidar*, Bursa, Ekin, İkinci Baskı, 2016.
- GÖZLER (Kemal), "1982 Anayasasına Göre Din Eğitim ve Öğretimi", *Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu'na Armağan*, Ankara, Adalet, 2010, s.317-334.
- GÖZLER (Kemal), "Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınrlanması Bakımından Getirdikleri ve Götürdükleri: 13'üncü Maddenin Yeni Şekli Hakkında Bir İnceleme", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 59, Sayı 2001/4, s.53-69.
- GÖZLER (Kemal), "İnsan Hakları Normlarının Anayasaüstülüğü Sorunu", in Oya Çitçi (ed.) *Türkiye'de İnsan Hakları*, Ankara, TODAİE Yayını, 2000, s.25-46 (www.anayasa.gen.tr/insan.htm).
- GÖZLER (Kemal), "La question de la hiérarchie entre les normes constitutionnelles", *Annales de la Faculté de droit d'Istanbul*, Cilt XXXII, No 48, 1998, s.65-92 (www.anayasa.gen.tr/hierarchie.htm).
- GÖZLER (Kemal), "Milletlerarası Andlaşmalara Kanun Üstü Bir Değer Tanınabilir mi?", www.anayasa.gen.tr/madde90.htm (Konuluş Tarihi: 3 Mayıs 2004).
- GÖZLER (Kemal), "Olağanüstü Hâl Rejimlerinde Özgürlüklerin Sınırlanması Sistemi ve Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Hukukî Rejimi", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 47, Ağustos 1990, Sayı 4, s.563-571. (www.anayasa.gen.tr/olaganustuhal.htm).
- GÖZLER (Kemal), "Sigara İçme Özgürlüğü ve Sınırları: Özgürlüklerin Sınırlanması Problemi Açısından Sigara Yasağı", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 47, Ocak 1990, Sayı 1, s.31-67.
- GÖZLER (Kemal), *Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma*, Bursa, Ekin, 2001.
- GÖZLER (Kemal), *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Bursa, Ekin, 2011, 2 Cilt.
- GÖZLER (Kemal), *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, Bursa, Ekin, 2. Baskı, 2016.
- GÖZLER (Kemal), *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998.
- GÖZLER (Kemal), *İdare Hukuku*, Bursa, Ekin, 2. Baskı, 2009, c.II, s.549-552.
- GÖZLER (Kemal), *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukukî Rejimi*, Bursa, Ekin, 2000.
- GÖZLÜGÖL (Said Vakkas) ve Yasin Poyraz, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Uygulamasında 15 ve 16 Nolu Ek Protokollerle Öngörülen Reform", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 6, 2015, Sayı 20, s.59-86.
- GÖZLÜGÖL (Said Vakkas), *Avrupa İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Turhan, 2014.
- GÖZÜBÜYÜK (A. Şeref), *Anayasa Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, 7. Baskı, 1998.
- GREWE (Constance) ve Hélène Ruiz Fabri, *Droit constitutionnels européens*, Paris, PUF, 1995.
- GÜL (Cengiz), "Klonlama ve Kök Hücre Çalışmaları Karşısında İnsan Onurunun Korunması Hakkı", *E-Akademi*, Temmuz 2010, Sayı 101, <http://www.e-akademi.org/makaleler/cgul-1.htm>.
- GÜLFİDAN (O. Serkan), *İfade Özgürlüğü Hakkı Örneği Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Kötüye Kullanma Yasağı*, İstanbul, XII Levha, 2013.
- GÜLMEZ (Mesut), *Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması*, Ankara, TBB Yayını, 2004.
- GÜNGÖREN BULGAN (Birden), *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*, İstanbul, Oniki Levha, 2017.
- GÜRBÜZ (Yaşar) (ed.), *Anayasalar*, İstanbul, Filiz, 1981.

- HAFIZOĞULLARI (Zeki), "Hukuk ve Ceza Hukuku Biliminin Konusu ve Sınırları Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXV, 1978, Sayı 1-4, s.274-279.
- HAKYEMEZ (Yusuf Şevki), *Militan Demokrasi Anlayışı*, Ankara, Seçkin, 2000.
- HAKYEMEZ (Yusuf Şevki), "Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 57, Sayı 2, s.17-40.
- HENNETTE-VAUCHEZ (Stéphanie) ve Diane Roman, *Droits de l'Homme et libertés fondamentales*, Paris, Dalloz, HyperCours, 2. Baskı, 2015.
- HEPER (Yunus), "Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında 1982 Anayasası'nın 14. Maddesindeki Temel Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanılması Yasası", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 5, Sayı 18 (Temmuz 2014), s.235-266.
- HUME (David), *A Treatise of Human Nature*, Book III, Part I, Section I (<http://books.google.com.au/books?id=-Sp8B0ZdyAYC&pg=PA335>).
- JANIS (Mark W.), Richard S. Kay ve Anthony W. Bradley, *European Human Rights Law*, Oxford, Oxford University Press, İkinci Baskı, 2000.
- JELLINEK (Georg), *L'Etat modern et son droit* (Çev. Georges Fardis), Paris, M. Giard & E. Brière, 1913, c. II.
- KABOĞLU (İbrahim Ö.), *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul, Legal, 6. Baskı, 2010.
- KABOĞLU (İbrahim Ö.), *Çevre Hakkı*, Ankara, İmge, 3. Baskı, 1996.
- KABOĞLU (İbrahim Ö.), *Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*, Ankara, İmge, 7. Baskı, 2013.
- KALABALIK (Halil), *İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Seçkin, 4. Baskı, 2015.
- KAPANİ (Münci), *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.
- KAPANİ (Münci), *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, AÜHF Yayınları, Altıncı Baskı, 1981.
- KARAPEHLİVAN ŞENEL (Funda), "Sosyolojide Yeni Bir Alan: Haklar Sosyolojisi", Muammer Tuna (Ed.) VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar - Bildiri Kitabı III, Muğla, 2-5 Ekim 2013, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları, 2013, (http://www.sosyolojikongresi.org/ekitap/cilt_3.pdf, s.25-30).
- KARAYALÇIN (Yaşar), *Hukukta Öğretim-Kaynaklar-Metod*, Ankara, Genişletilmiş 4. Baskı, 1994.
- KELSEN (Hans), *General Theory of Law and State*, (Çev. Anders Wedberg), Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1946.
- KELSEN (Hans), *Pure Theory of Law*, (Almanca İkinci Baskıdan İngilizceye Çeviren: Max Knight), Berkeley, University of California Press, 1967.
- KELSEN (Hans), *Théorie pure du droit*, ("Reine Rechtslehre"nin 2'nci Baskısından Charles Eisenmann Tarafından Yapılan Fransızca Çeviri), Paris, Dalloz, 1962, s.1-2.
- KIVILCIM (Zeynep), *Uluslararası Kamu Hukukunda İnsanlığın Ortak Mirası*, İstanbul, Oniki Levha, 2010.
- KOCAHANOĞLU (Osman Selim), *Gereççeli ve Açıklamalı Anayasa*, İstanbul, Temel Yayınları, 1993.
- KOMMERS (Donald P.), *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*, Durham, Duke University Press, 2. Baskı, 1997.
- KUÇURADİ (İonna) (Haz.), *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982 (Sempozyum Metinleri).
- KUÇURADİ (İonna), *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*, Ankara, Türkiye Felsefe Kuru-mu yayını, 2011.
- KUZU (Burhan), *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, İstanbul, Filiz, 1990.
- KUZU (Burhan), *Olağanüstü Hal Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi*, İstanbul, Kazancı, 1993.
- LABBÉ (Brigitte) ve Michel Puech, *Çıtır Çıtır Felsefe*, (Çev. Azade Aslan), İstanbul, Günışığı Kitaplığı, 2006.
- LAUBADÈRE (André de), Jean-Claude Venezia ve Yves Gaudemet, *Traité de droit administratif*, Paris, L.G.D.J., 15. Baskı, 1999, c.I.
- LEBRETON (Gilles), *Libertés publiques et droits de l'Homme*, Paris, Sirey, Université, 8. Baskı, 2008.
- LETTERON (Roseline), *Libertés publiques*, Paris, Dalloz, 9. Baskı, 2012 (Kindle: 2016) (Bu kitapta atıflar kindle sürümüdür).

- LEVINET (Michel), *Théorie générale des droits et libertés*, Paris, LGDJ, Anthemis Editions, 2012.
- LILLICH (Richard B.), "The Growing Importance of Customary International Human Rights Law", *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Cilt 25, Sayı 1-2, 1995, s.1-30.
- LITSCHESKI PAULSON (Bonnie) ve Stanley L. Paulson, "Sunuş" in Hans Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı*, (Çev. Ertuğrul Uzun), İstanbul, Nora, 2016.
- MADIOT (Yves), *Droits de l'homme*, Paris, Masson, 2. Baskı, 1991.
- MCHANGAMA (Jacob) and Guglielmo Verdirame, "The Danger of Human Rights Proliferation When Defending Liberty, Less Is More", *Foreign Affairs*, Snapshot July 24, 2013, (<https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2013-07-24/danger-human-rights-proliferation>).
- MENY (Yves) (ed.), *Textes constitutionnels et documents politiques*, Paris, Montchrestien, 1989.
- METİN (Yüksel), "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 57, Sayı 4, 2002, s.35-63.
- METİN (Yüksel), "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Evlenme Hakkı", *Terazi Hukuk Dergisi*, Ekim 2006, Sayı 2, s.99-109.
- MORANGE (Jean), *La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, Paris, PUF, 1988.
- MORANGE (Jean), *Les Libertés Publiques*, Poche, Paris, PUF, Que Sais-Je?, 8. Baskı, 2007.
- MORANGE (Jean), *Manuel des droits de l'homme et libertés publiques*, Paris, PUF, Collection Droit Fondamental, 2007.
- MOYSE (Pierre-Emmanuel), "L'Abus de Droit: L'Antenorme - Partie 1", *McGill Law Journal*, Cilt 57, Sayı 4, 2012, s.859-920.
- MUMCU (Ahmet), *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara, Savaş, 1994.
- MÜLLER (Friedrich), *Anayasa Hukukunda Çalışma Yöntemleri*, (Çev. Fazıl Sağlam et. al.), İstanbul, Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2009.
- NERI (Kiara) ve Liliana Haquin Sáenz, *Histoire des droits de l'homme de l'antiquité à l'époque moderne (Cahiers de droit international)*, Brüksel, Bruylant, 2015.
- NOVUM TESTAMENTUM, Apostoli ad Romanos Epistula Sancti Pauli, 13.1 (http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_nt_epist-romanos_lt.html).
- OBERDORFF (Henri), *Droits de l'homme et libertés fondamentales*, Paris, LGDJ, 5. Baskı, 2015.
- OLIVA (Eric), *Droit constitutionnel*, Paris, Sirey, 2004.
- ÖĞÜTÇÜ (Muhlis), "Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında Bazı Kavramlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Özel Sayı 2005 (*İrfan Baştuğ Anısına Armağan*), s.555-615.
- ÖZBUDUN (Ergun), *2001 Anayasa Değişiklikleri ve Siyasal Reform Önerileri*, İstanbul, TESEV, 2002.
- ÖZBUDUN (Ergun), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin, 15. Baskı, 2014.
- ÖZDEK (Yasemin), *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye*, Ankara, TODAİE, 2004.
- PASQUIER (Claude du), *Introduction à la théorie générale et à la philosophie du droit*, Neuchatel, Delauchaux & Niestlé S.A., 3. Baskı, 1948.
- PAZARCI (Hüseyin), *Uluslararası Hukuk*, Ankara, Turhan, 2004.
- PECES-BARBA MARTÍNEZ (Gregorio), *Théorie générale des droits fondamentaux*, Çev: Ilié Antonio Pelé, Paris, LGDJ, 2004.
- PETIT ROBERT (LE), *Dictionnaire de la langue française*, Paris, Dictionnaires Le Robert, 1991.
- PICARD (Etienne), "Droit fondamental", *Dictionnaire de la culture juridique* (Ed. Denis Alland ve Stéphane Rials), Paris, PUF, 2003.
- PLANIOL (Marcel), *Traité élémentaire de droit civil* Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 9. Baskı, 1922-1924, c.II (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6516822w/>).
- PONTIER (Jean-Marie), *Droits fondamentaux et libertés publiques*, Paris, Hachette, 5. Baskı, 2014.
- RIVERO (Jean) ve Hugues Moutouh, *Libertés publiques - Tome I: Théorie générale des droits de l'homme et des libertés publiques*, Paris, PUF, Thémis, 9. Baskı, 2003.
- RIVERO (Jean) ve Hugues Moutouh, *Libertés publiques - Tome II: Le régime des principales libertés*, Paris, PUF, Thémis, 9. Baskı, 2003.

- ROBERT (Jacques) (Jean Duffar'ın İşbirliğiyle), *Les libertes publiques et droits de l'homme*, Paris, Montchrestien, 1988.
- RUMPF (Christian) ve Gökçe Uzar Schüller (Çev.), *Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası*, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf> (2014).
- RUMPF (Christian), "Ölçülülük İlkesi ve Anayasa Yargısındaki İşlevi", *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1993, Cilt 10, s.25-48.
- RUMPF (Christian), *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*, Ankara, 1995.
- SABUNCU (Yavuz), "Temel Hakların Anayasal Konumu", *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 7-8, Yıl 1985-1986, s.15-21.
- SABUNCU (Yavuz), *Anayasaya Giriş*, Ankara, İmaj Yayınevi, 12. Baskı, 2006.
- SAĞLAM (Fazıl), "Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin Sınırları: Uygulamanın Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar", *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1984, (Cilt 1), s.261-271.
- SAĞLAM (Fazıl), "2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları", *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2002, Cilt 19, s.288-310.
- SAĞLAM (Fazıl), *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982.
- SAĞLAM (Mehmet), "Ekim 2001 Tarihinde Yapılan Anayasa Değişiklikleri Sonrasında Düzenledikleri Maddede Hiçbir Sınırlama Nedenine Yer Verilmemiş Olan Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırı Sorunu", *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasal Yayınları, 2002, Cilt 19, s.233-266.
- SANCHEZ-BAYON (Antonio) ve Sebastian J. Sanchez-Rivera, "Glocal Politics and Law", in *Philosophical Challenges of Plurality in a Global World* (Ed.: David Diaz-Soto, Delia Manzanero ve Bianca Thoilliez), New Castle, Cambridge Scholars Publishings, 2015, s.35 (<https://books.google.com.tr/books?id=wd4xBwAAQBAJ&>).
- SANCTI THOMAE DE AQUINO, *Summa Theologiae*, Prima Secundae, Quaestio 91, Articulus 1, Quaestio 93, (Textum Leoninum Romae 1888, <http://www.corpusthomicum.org/sth2090.html>).
- SAVCI (Bahri), *İnsan Hakları: Kanunilik Yolu ile Korunması*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1953.
- SCHLINK (Bernhard), "Proportionality in Constitutional Law: Why Everywhere But Here?", *Duke Journal of Comparative & International Law*, Cilt 22, 2012, s.291-302.
- SERIAUX (Alain), "Abus de droit", in Dennis Alland ve Stéphane Rials, (ed.), *Dictionnaire de la culture juridique*, Paris, PUF, Quadrige, 2003, s.2-3.
- SHELTON (Dinah), "Normative Hierarchy in International Law", *The American Journal of International Law*, Cilt 100, Sayı 2, 2006, s.291-323.
- SIMMA (Bruno) ve Philip Alston, "The Sources of Human Rights Law: Custom, Jus Cogens, and General Principles", *Australian Year Book of International Law*, Cilt 12, 1988-1989, s.82-108.
- SOPHOCLES, *Antigone*, Satır 496-501 (www.bartleby.com/8/6/2.html).
- SOYSAL (Mümtaz), "İnsan Hakları Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği", *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1987, Cilt 3, s.48.
- SOYSAL (Mümtaz), *Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 11. Baskı, 1997, s.126-153.
- SUDRE (Frédéric), *Droit européen et international des droits de l'homme*, Paris, PUF, 8. Baskı, 2006.
- SZABO (Nick), "Interpreting Power: The Principle of Least Authority", <http://szabo.best.vwh.net/interpretingpower.html> (30 Temmuz 2005). <http://archive.fo/bm7MI> (23 Mart 2017).
- ŞİMŞEK (Oğuz), "Federal Alman Anayasa Hukuku'nda Temel Hakların Düşmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2003, s.94-112.
- ŞİRİN (Tolga), "Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya ve Ekvador Anayasaları", *İnsan Haklarından Doğa Haklarına Çevre Hakkı*, (II. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı, 7-8 Haziran 2014), Ankara, TBB Yayınları, 2014, s.60 (s.53-73).
- ŞİRİN (Tolga), "Zorunlu Din Dersi Tartışmasının Görülmeyenleri", *Güncel Hukuk*, Mart 2015, s.22-25.
- TANİLLİ (Server), *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1976, s.452.
- TANÖR (Bülent) ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta, 14. Baskı, 2014, s.162-164.

- TANÖR (Bülent), *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul, BDS Yayınları, 3. Baskı, 1994.
- TASKOVSKA (Dobrinka), "On Historical and Theoretical Origins of The Proportionality Principle", *Iustinianus Primus Law Review*, Cilt 3, 2012, Sayı 2, s. s.1-11 (<http://law-review.mk/pdf/04/Dobrinka%20Taskovska.pdf>).
- TAŞDEMİR (Hakan) ve Hasan Demir, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, no 7, 2002, s.85-100.
- TESTU (François-Xvaier), "Individu", in Denis Alland ve Stéphan Rials (Ed.), *Dictionnaire de la culture juridique*, Paris, Quadrige, Lammy-PUF, 2003, s.819, 819-824.
- TEZCAN (Durmuş), Mustafa Ruhan Erdem ve Oğuz Sancakdar, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, Ankara, Seçkin, 2. Baskı, 2004.
- TEZCAN (Durmuş), Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar ve Rifat Murat Önok, *İnsan Hakları El Kitabı*, Ankara, Seçkin Yayınları, 6. Baskı, 2016.
- THOMAE DE AQUINO, *Summa Theologiae*, Prima Secundae, Quaestio 91, Articulus 1, Quaestio 93, (Textum Leoninum Romae 1888, <http://www.corpusthomicum.org/sth2090.html>).
- TROPER (Michel), "Un système pur du droit: le positivisme de Kelsen", in Pierre Bouretz (ed.), *La force du droit: panorama des débats contemporains*, Paris, Editions Esprit, 1991.
- TROPER (Michel), *Pour une théorie juridique de l'Etat*, Paris, P.U.F., Coll. "Léviathan", 1994.
- TUNAYA (Tarık Zafer), *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 5. Baskı, 1982.
- TURGUT (Nükhet), *Çevre Hukuku*, Ankara, Savaş, 2001.
- TURHAN (Mehmet), "Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere", *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1991, Cilt 8, s.401-420.
- TURPIN (Dominique), *Libertés publiques et droits fondamentaux*, Paris, Seuil, 2004.
- TÜLEN (Hikmet), "3.10.2001 Tarihli ve 4709 Sayılı Kanunla Yapılan Anayasa Değişiklikleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1-4, 2001, s.191-243.
- TÜRK HUKUK KURUMU, *Türk Hukuk Lügati*, Ankara, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 1944'ten Tıpkı Baskı, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1991.
- UPRIMNY (Rodrigo), "Latin Amerika'da Yeni Anayasa Hukuku Dönüşümleri: Eğilimler ve Sorunlar" (Çev.: Emine Karacaoğlu), *Küresel Bakış*, Yıl:2, Sayı:5, Nisan 2012, s.1-26.
- UYGUN (Oktaay), *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, İstanbul, Kazancı, 1992.
- UYGUN (Oktaay), *Devlet Teorisi*, İstanbul, On iki Levha, 2014.
- ÜLGER (Mehmet), Mehmet Ali Dombaycı ve Yücel Feyzioğlu, *İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi* (İlköğretim 4), Ankara, MEB, Devlet Kitapları, 2016.
- ÜNAL (Şeref), *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Ankara, Yetkin, 1997.
- VACHSMANN (Patrick), *Les droits de l'homme*, Paris, Dalloz, 1992.
- VASAK (Karel) (ed.), *Les dimensions internationales des droits de l'homme*, Paris, Unesco, 1978 (<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001342/134209ofa.pdf>).
- VASAK (Karel), "Les droits de l'homme et l'Afrique: vers les institutions africaines pour la protection internationale des droits de l'homme?", *RBDI - Revue belge de droit international*, 1967-II, s.459-479.
- VASAK (Karel), *Pour les droits de l'homme de la troisième génération*, Strasbourg, Institut international des droits de l'homme, 1979.
- VEDEL (Georges) ve Pierre Delvolvé, *Droit administratif*, Paris, PUF, 1992, c.II, s.322.
- YAZIR (M. Hamdi) (Elmalılı), *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstihlaları Kamusu* (Hazırlayan: Sıtkı Gülle), İstanbul, Eser Neşriyat, 1997, Cilt IV.
- YEĞİN (Abdullah), *Yeni Lügat*, İstanbul, Hizmet Yayınları, Tarih Yok (200?).
- YOKUŞ (Sevtap), *Hak ve Özgürlüklerin Kötiye Kullanımı*, Ankara, Yetkin, 2002.
- YÜZBAŞIOĞLU (Necmi), *Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku*, İstanbul, İÜHF Yayınları, 1993.
- ZABUNOĞLU (Yahya Kazım), *Kamu Hukukuna Giriş*, Ankara, AÜHF Yayınları, 1973. ■

DİZİN

Not 1: Bu dizin, bu kitabın kısaltılmış dizinidir. Tam dizin için bkz.: www.anayasa.gen.tr/ihh-tam-dizin.html.

Not 2: Mevzuat ve içtihat dizini en sondadır.

- 11 Nolu Protokol, 498
14 Nolu Protokol, 500, 541
15 Nolu Protokol, 494, 516
15 Temmuz Teşebbüsü, 413, 427
16 Nolu Protokol, 495, 542
1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyanname, 150
1982 Anayasasının Haklara Temel Yaklaşımı, 284-291
Absorption des droits par les devoirs, 83
Abus de droit, 310, 521
Accidentalía, 141
Active Status Rights, 154
Açık Liste, 172
Açık Takdir Hatası, 240, 259
Açıkça Temelden Yoksun, 528
Adalet Anlayışı, 286, 287, 288
Adil Tatmin, 536, 539
Adil Tazmin, 543
Adil Yargılanma Hakkı, 466, 527
Admissibility Procedure, 533, 535
Adsız Düzenleyici İşlemler, 118
Advisory Opinions, 501, 542
Affaires inter-étatiques, 501
Ahde Vefa, 114, 483
Ahlâk, 230
Ahlaki Haklar, 87
Ailenin Korunması, 467
Akbay, 132
Akıllıoğlu, 22, 76
Akın, 22
Akipek, 121
Aktif Statü Hakları, 154
Alacaklı, 75
Aldıkaçtı, 290
Alenî, 538
Alexy, 31, 96, 238
Alındı Belgesi, 203
Altan Kardeşler, 197
Amaç Unsuru, 308
Aménagement des libertés, 191
American Convention on Human Rights, 476
Amerikalılar-Arası Komisyon, 476
Amerikan Devletleri Örgütü, 476
Amerikan İnsan Hakları Hukuku, 476
Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, 476
Âmm Lafız, 345
Amnesty International, 488
Anayasa Altı Normlarla Sınırlama, 97, 332, 333
Anayasa Hukuku ile İlişkisi, 48
Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu, 49, 450-453
Anayasa Şikayeti, 450
Anayasacılık Düşüncesi, 49
Anayasada Düzenlenmemiş Hürriyetler, 280
Anayasal Haklar (Genel), 103
Anayasal Haklar (Türkiye’de), 273
Anayasal Koruma, 443
Anayasal Sınırlar, 329, 331
Anayasallık, 167
Anayasanın Bütünlüğü İlkesi, 253
Anayasanın Ruhu, 363
Anayasanın Sözü, 340, 362
Anayasayla Konulan Sınırlar, 222
Anayasayla Sınırlama, 327-331
Anayasayla Tanıma, 166
Anayurt, 516, 529
Angarya, 460
Anglo-Sakson Sistemi, 121
Animus Nocendi, 306
Anonim, 518
Antigone, 179
Antinomies, 257
Antiquity, 125
Application Form, 531
Aquinolu, 129
Arabulucu, 447
Araç ile Amaç Arasında, 378
Argumentum a fortiori, 367
Ârız, 141; Ârıza, 141
Aristo, 125, 236
Arizi Nitelik, 141
Armağan, 22
Arrêt (Durdurma), 211, 418
Arrêt (Hüküm, Karar), 534-541
Asıl Kaynaklar Arasında Çatışma, 483
Asıl Kaynaklar, 110-119
Askıya Alma, 211, 414
Aslı Nitelik, 141
Assemblée parlementaire, 500
Atf Usûlü-AİHM Kararlarına, 503
Attik Bölgesi, 127
Attribute, 140
Attributed Powers, 151
Auffanggrundrecht, 173, 282
Autexier, 250
Autodétermination, 64
Autonomie, 55
Autorisation conditionnée, 200
Autorisation discrétionnaire, 200
Autorisation explicites, 201
Autorisation tacite, 201
Autorisation, 198
Auxiliary Sources of Law, 120
Avis consultatifs, 501, 542
Avrupa Birliği Adalet Divanı, 499
Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, 316
Avrupa Birliği, 495
Avrupa İnsan Hakları Divanı, 498
Avrupa İnsan Hakları Hukuku, 491-547
Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, 497
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 491-547
-Hükümlerinin İnası, 543
-Kararlarına Atıf Usulü, 503
-Kuruluşu, 499
-Tarihsel Gelişim, 497
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 491-547
-Kapsamı (Koruduğu Haklar), 495
Avrupa İnsan Hakları Usul Hukuku, 493
Avrupa Konseyi, 494
-Bakanlar Komitesi, 544
-Parlamentler Meclisi, 499
Avrupa Parlamentosu, 500
Avrupa Demokratik Ortak Kamu Düzeni, 502
Aynen İade, 543
Ayrımcılık Yasağı, 483
Aziz Paul, 130, 131
Aziz Thomas, 129-131
Bağımsız İdari Otoriteler, 447
Bağımsız Kurumlara Başvuru Yolları-Türkiye’de, 447
Bağımsız Ödevler, 76
Bağlayıcılıklarına Göre Tasnif, 163
Bağlı Yetki, 200
Bakanlar Komitesi, 544
Balance des droits, 258
Basic Rights, 94
Basit Yasa Kaydı, 234
Başkasına Yardım Etme, 187
Başvuru Çeşitleri-AİHM, 501-503
Başvuru Formu, 531
Başvuru Hakkı, 506

- Başvurucuların Aynı Olması, 519
Başvurucunun Önemli Bir Zarar, 530
Başvurunun Anonim Olmaması, 518
Başvurunun Yapıldığı Tarih, 518
Batılı Demokrasi Anlayışı, 385
Beaumarchais, 194
Belirginlik, 384
Belirli Bir Esneklik, 515
Belirsiz Hukukî Kavramlar, 231
Belli Kategoriler, 294
Beş Hâkimlik Bir Kurul, 541
Beşerî Kanun, 130
Beurteilungsspielraum, 234
Beyyine Hilaf-ı Aslı İspat, 147
Bıçimsel Özgürlükler, 139
Bien, 184
Bihakkın (*De plein droit*), 192
Bihakkın Sistem, 192
Bihakkın (*Ex Officio*) Member, 501
Bildirgelerle Tanıma, 168
Bildirim Sistemi, 202-204
Bilgi Edinme Başvurusu, 445, 471
Bilgi Kaynakları
-Genel, 3-16
-Uluslararası Hukukta, 487-489
Bilimsel Eserler, 9, 489
Bilimsel Görüşler, 123
Bilimsel İçtihatlar, 123
Bilişim Teknolojisi, 161
Binding Force, 163
Birey, 134, 135
Bireycilik, 135
Bireyin Topluluk Karşısında, 78
Bireysel Başvuru, 506-538
Bireysel Başvuruların İncelenmesi Usûlü, 533-538
Bireysel Başvuruların Kabul Edilebilirlik Koşulları, 510-531
Bireysel Başvurunun Şartları (Türkiye’de), 450-453
Bireysel Haklar, 136
Bireysel Hürriyetler, 155
Bireysel Kamu Hakları, 56
Bireysel Tedbirler, 543
Birinci Kuşak Haklar, 157
Birleşmiş Milletler Andlaşması, 480
Birleşmiş Milletler Çerçevesinde İnsan Haklarının Korunması, 456
BM İnsan Hakları Komisyonu, 520
Blackstone, 134
Bodin, 132
Books of Authority, 9, 123
Borç Kavramı, 75
Borçlar Hukuku, 54
Bossuet, 132
Bozkurt, 357
Bölgesel İnsan Hakları Hukukları, 476
Buon Costume, 231
Burdeau, 18
Bütün İktidarlar Tanrıdan, 130, 131
Büyük Daire, 504
By-Laws, 117
C. (Contre), 503
Capitant, 64
Case Law, 121, 486
Cassin, 38
Catalogue fermé, 172
Cenin, 177
Ceza Davası Yoluyla, 454
Ceza Hukuku ile İlişkisi, 51
Ceza Hukuku Yolları, 454
Ceza Kanunlarıyla, 51
Ceza Yargılamasına İlişkin Güven-
celer, 455
Cezai Sahada Serdedilen İsnatlar,
527
Chambers of Seven Judges, 500
Chambres de sept juges, 500
Civil Liberties, 103
Civil Rights and Obligations, 527
Civil Rights, 103
Claim Rights, 154
Classical period, 125
CODICES, 8
Coke, 300
*Collectivisation des droits de
l’homme*, 83
Colliard, 18, 92
Collision des droits fondamentaux,
250
*Commission européenne des droits
de l’homme*, 497
Committee Against Torture, 457
*Committee of Ministers of the Coun-
cil of Europe*, 544
Common Heritage of Mankind, 158
Common Public Order, 502
Communem Hominum Salutem, 130
Communication Rights, 158
Compendium, 4
Compétences attribuées, 151
*Conciliation entre droits fundamen-
taux*, 258
Concurrence, 249
Concurring opinion, 538
Conditions de recevabilité, 510
Conditions of Admissibility, 510-511
Confidential, 520, 537
Conflit des droits fondamentaux, 250
Conseil constitutionnel, 8
Conseil de l’Europe, 494
Constitutional Complaint, 450
Constitutional Rights, 103
Conventionnalité, 167
Contenido esencial, 242-243
Continuing Situation, 518
Continuing Violations, 526
Contradiction, 520
Contrainte, 64
Contrat social, 133
Convention Against Torture..., 457
Conventionnalité, 170
Core, 241
Cornu, 362
Coulanges, 127
Council of Europe, 494
*Cour de justice de l’Union euro-
péenne*, 499
*Cour européenne des droits de
l’homme*, 498
Cour internationale de justice, 499
*Court of Justice of the European
Union*, 499
Créancier, 75
Criminal Charge, 527
Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 112
Customary Law, 119
Çağdaş Hürriyet Anlayışı, 138
Çalışma Hakkı ve Ödevi, 468
Çapraz Özellik/Genellik İlişkileri, 255
Çarpışma, 250
Çatışma, 249-265
Çavuş Prişibeyev, 143
Çehov, 143
Çekince, 477, 482
Çekirdek Alana Dokunma Yasası,
246, 429
Çekirdek Haklar, 246
Çekirdek Terimi, 397
Çelişme Usûlü, 520
Çerçeve-Sözleşme, 183
**Çeşitli Temel Hak ve Hürriyetler
(1982 Anayasası), 460-473**
Çevre Hakkı, 158
Çıtır Çıtır Felsefe, 61, 143
Çilbik, 61
Çin Anayasası, 82
Çocuk Düşürtme, 178
Çocuk Hakları, 467
Daha Az Yetki İlkesi, 149
Daha Fazla Hak İlkesi, 149
Danışma Görüşü Başvurusu, 501, 542
Dar Anlamda Avrupa İHH, 493
Dar Sokakta Seyahat Hürriyeti, 259
Darbe Girişimi, 413
Dava Yoluyla Koruma, 455
Davamın Kayıttan Düşürülmesi
Hükmü, 540
De droit, 192
De minimis non curat praetor, 530
De plein droit, 192
Décision d’irrecevabilité, 534
Décision définitive, 516
Décisions judiciaires, 486
*Déclaration des droits de l’homme
et du citoyen*, 136

- Declaration on the Rights of Indigenous*, 183
Déclaration préalable, 202
Déclaration universelle des droits de l'homme, 495
Default, 141
Défaut manifeste de fondement, 528
Defensive Rights, 153
Defensor del Pueblo, 447
Defensor Pacis, 131
Définitif, 535, 541
Değerlendirme Marjı, 234
Deklarasyon Usûlü, 537
Délai de préavis de grève, 227
Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri, 383-390
-DTDG-Ölçülülük, 392
-DTDG-Hakkın Özü, 393
Déni de justice, 483
Denizeau, 19
Depo Madde, 174
Derechos Humanos, 84
Dergi Park, 16
Dernek Kurma Hürriyeti, 465
Derogasyon (Dérogation), 408-410
Ders İsimleri, 18, 22
Ders Kitabı İsimleri, 22
Désinformation de la Cour, 522
Devam Eden İhlal Durumu, 518, 526
Devlet - Muhatabı, 185
Devlet Başvurusu, 501
Devlet, 296
Devletin Pozitif Hizmetleri, 153
Devletin Temel Görevi, 296
Devletin Yetkisiz Olması Karinesi, 150
Devletin Yükümlülükleri, 297
Devletlerarası Başvuru, 501
Devletlerarası Davalar, 501
Devoir, 74, 75
Dış Koruma, 442
Dikey Etki, 189
Dilekçe Hakkı, 216, 471
Din Hürriyeti, 400
Din, Vicdan ve İbadet Hürriyeti, 463
Din-Devlet İşlerinin Ayrılığı, 400
Dinlenme Hakkı, 468
Diogenes, 125
Direct Horizontal Effect, 190
Direct Victim, 508
Direnme Hakkı, 129
Discipline au carrefour, 46
Disiplinler Arası Hukuk Dalıdır, 55
Dissenting opinion, 538
Diversitate legum, 130
Doctrine des publicistes..., 487
Doctrine, 9, 123
Dogmatik, 40
Doğal Üye, 501
Doğan, 22
Doğma Hakkı, 178
Doğru Oran, 236
Doğrudan Doğruya Uygulama, 477
Doğrudan Etki, 190
Doğrudan Mağdur Olma, 508
Doğrudan Yatay Etki, 190
Doktrin, 123, 487
Dokunulmazlık, 73
Dolaylı Etki, 190
Dolaylı Mağdur, 509
Dolaylı Yatay Etki, 190
Domestic Human Rights Law, 475
Dommage, 539
Dostane Çözüm, 537-539
Dosyadan Elçekme, 542
Dördüncü Kuşak Haklar, 161
Dördüncü Mercî Başvuruları, 529
Drittwirkung von Grundrechten, 190
Droit constitutionnel substantiel, 48
Droit des libertés fondamentales, 18, 19
Droit européen des droits de l'homme, 491
Droit humanitaire, 47
Droit international des droits de l'homme, 474
Droit public général, 18, 48
Droits constitutionnels, 103
Droits de l'homme en droit interne, 475
Droits de l'homme, 19, 83, 84
Droits défensifs, 153
Droits des peuples, 183
Droits du citoyen, 104
Droits et libertés individuelles, 105
Droits fondamentaux, 94
Droits humains, 84
Droits individuels, 136, 153
Droits naturels, 88
Droits normatives, 163
Droits politiques, 154
Droits programmatoires, 163
Droits publics individuels, 56
Droits sociaux, 154
Droits-libertés, 153
Droits-prestations, 154
Du bist nichts, dein Volk ist alles, 82
Duguıt, 18
Durdurma (Genel), 210
Durdurma (Türkiye), 413-420
Durdurma Kavramı-Eleştiri, 413-420
Durdurma-Sınırlama, 417
Durumun Gerekirdiği Ölçüde, 369
Duruşma, 538
Duty, 74, 75
Düalist Sistemler, 478
Dünya Vatandaşı, 126
Düşünce Hürriyetleri, 155
Düşünce ve Kanaat Hürriyeti, 463
Düşünsel Gelişim, 124-239
Düşürme (Temel Hakları), 309
Düzeltici Sistem, 192
Düzenleme Sistemleri, 191-206
Düzenleme, 209, 210
Düzenleme-Sınırlama Farkı, 344
Düzenleyici İdarî İşlemler, 117
Ebedî Kanun, 130
ECHR, 504
Effets verticaux, 189
Eflatun, 125
Einfacher Gesetzesvorbehalt, 234
Ek Güvenceler (AİHS), 539
Ek Güvenceler (Genel), 235
Ek Güvenceler (Türkiye'de), 362
Ek Şartlar, 241
Ekonomik ve Sosyal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 138, 457, 476
Elverişlilik İlkesi (Genel), 237
Elverişlilik İlkesi (Tr'de), 370
Emsal, 486
En'am Suresi 119'uncu Ayet, 149
Enacted Law, 110
Enforderlichkeit, 238
Entegral Model, 34
Entelektüel Hürriyetler, 155
Enumeratio exhaustiva, 172
Epictetus, 126
Epuisement des voies de recours internes, 511
Erdoğan, 22
Esas (Merit, Fond), 533, 535
Esas Hakkında Hüküm, 535, 538-540
Esas İçerik, 242, 243
Esas İncelemesi Süreci, 536
Esas İncelemesi, 534-536
Esas Kaynaklar, 110
Esaslı İçerik, 242
Eski Çağda İnsan Hakları, 125
Eski Hale İade, 543
Eski Hükümlü ve Engelli Çalıştırma Zorunluluğu, 358
Eski Yunan, 125
Esprit, 362
Essence, 241, 243, 394
Essentialia, 141
Establishment of the Facts, 536
Eşitlik İlkesi, 188, 299
-Özel Kişiler Arasında, 299
Eşitlik Kurumu, 446
Eşyada Aslolan İbâhedir, 149
Etablissement des faits, 536
État de guerre, 245
État de nature, 132
État de nécessité, 244
État d'urgence, 245
Etkili, 521
European Commission of Human Rights, 497
European Court of Human Rights, 498, 499

- European Human Rights Law, 476, 491
 European Parliament, 500
 European Public Order, 502
 Evleviyet, 367
 Evrensel Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, 475
 Ex Officio Member, 501
 Examination of the Merits, 534-536
 Exception de Non-Épuisement, 514
 Exception, 409
 Exceptiones sunt strictissimae, 117
 Execution of Judgments, 543
 Exhaustion of Domestic Remedies, 511
 Expressio unius est, 300, 342
 Fabrika Ayarları, 141
 Faits nouveaux, 519
 Falanjişt İspanya'da, 82
 Fantezist Başvurular, 530
 Faşist İtalya'da, 82
 Favoreu, 19, 91
 Felsefî Açı, 24
 Felsefî Yaklaşım, 24
 Felsefî, Ahlakî, Siyasî Vurgu, 98
 Feodalite, 129
 Feodalitenin Ortaya Çıkması, 129
 Ferd, 134, 135
 Ferdî Hak ve Hürriyetler, 105
 Ferdi Haklar, 136
 Ferdiyetçi Doktrin, 134
 Ferdiyetçilik, 135
 FETÖ ile Mücadele, 427
 Feudalism, 129
 Fiat justitia ruat caelum, 361
 Figaro'nun Düşünü, 194
 Fighting Democracy, 311
 Fiil Ehliyeti, 177
 Fiilî Sınırları, 208
 Final Decision, 516
 Final resolution, 545
 Final, 535, 541
 First-Generation Human Rights, 157
 Fizik Hürriyetler, 154
 Foetus, 177
 Fond, 533
 Fondamentalité, 96
 Fonte, 106
 Fontes cognoscendi, 108, 487
 Fontes iuris constituendi, 107
 Fontes iuris cognoscendi, 108
 Fontes iuris originis, 107
 Fontes iuris, 106
 Force obligatoire, 163
 Forfeiture of Basic Rights, 309
 Formal Sources of Law, 107
 Formation, 500
 Formations de juge unique, 500
 Formulaire de Requête, 531
 Fourth Generation Human Rights, 161
 Fourth-Instance Applications, 529
 Fourth-Instance, 529
 Foustel de Coulanges, 127
 Franco Rejimi, 34
 Frankizm, 82
 Fransız Anayasa Konseyi, 8
Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannameşi, 88, 133, 259
 Free Democratic Basic Order, 314
 Freedom, 63
 Freiheilige Demokratische Grundordnung, 314
 Friendly Settlement, 537
 Fuero de los Españoles, 82
 Führer Devleti'nin İnşası, 197
 Gandhi, 83
 Ganj, 83, 184
 Garanties des droits et libertés, 441
 Gayri Millî Olmak, 197
 Gayriahlâkî Kullanım, 307
 Gayrimeşruluk, 307
 Gazzetta ufficiale, 3
 Gecikmesinde Sakınca, 363
 Geçerlilik Muhtevaları, 216
 Geeignetheit, 237
 Gelişme Hakkı, 158
 Geliştirici Yorum, 508
 Geltungsgehalt, 216
 Gemalmaz, 22, 31
 Genel Bir Fiil Özgürlüğü, 174
Genel Eserler, 9
 Genel Hüküm, 254
 Genel İçkin Sınır, 214
 Genel Kamu Hukuku, 18, 48
 Genel Kavram, 345
 Genel Kısım, 40
 Genel Refah, 230
 Genel Sınırlama Sebepleri (Genel), 229
 Genel Sınırlama Sebepleri (Tr), 346
 Genel Tedbirler, 544
 Genel Teori, 30
 Genel Uluslararası Hukuk, 477
 Genel ve Özel Sebepler, 346
 General Measures, 544
 General Principles of Law, 482
 General Welfare, 230
 Genetik Mühendisliği, 162
 Geniş Anlamda Avrupa İHH, 493
 Genocide Convention, 484
 Gerçek Çatışmalar, 257
 Gerçek Kişiler, 86, 177
 Gerçek Özgürlük, 139
Gereklilik İlkesi (Genel), 238
Gereklilik İlkesi (Türkiye), 371
 Gizli, 520, 537
 Gölcüklü, 385, 386, 403
 Gömme ve Gömülme Hakkı, 179
 Gören, 23
 Görünüşte (Zahirî) Çatışma, 257
 Gösteri Yürüyüşü, 465
 Gramatikal Yorum, 288
 Grand Chamber, 504
 Gray, 76
 Grev Hakkı, 280, 344, 469
 Grundrecht, 94, 96, 167
 Grundrecht-Grundgesetz, 96
 Grundrechtskollision, 250
 Grundrechtskonkurrenz, 249
 Grundrechtsverwirkung, 309, 313
 GSM Baz İstasyonları, 240, 260
 Güncel ve Kişisel Bir Hak, 451
 Güvenlik, 73
 Habeas Corpus, 461
 Haberleşme Hürriyeti, 462
 Haberleşmenin Gizliliği, 155
 Hainler Mezarlığı, 180
 Hak - Ödev İlişkisi, 78, 289
 Hak Arama Hürriyeti, 466
 Hak Düşürücü Süre, 516
 Hak Ehliyeti, 177
Hak Kavramı, 66-68
Hak ve Hürriyetler
 -Konularına Göre Tasnif, 154
 -Kullanılış Biçimlerine Göre Tasnif, 155
 -Anayasallığı, 167
 -Arasında Hiyerarşi, 164
 -Güvenceleri, 441-457
Hak ve Hürriyetlerin
-Korunması, 441-457
-Özneleri, 175-190, 292-300
-Sınırlanması, 207-248
 -Anayasayla, 327-331
 -Kavunla, 223
 -KHK ile, 343
 -Sınırlılığı, 212
 -Sözleşmeselliği, 170
 -Yabancılar İçin Sınırlandırılması, 244
 -Yarışması, 249
 -Yükümlülere, 185
 Hâkim Kararı Şartı, 363
 Hâkimin Onayına Sunulması, 363
 Hâkimlerin Bağımsızlığı İlkesi, 483
 Hakkaniyet İlkesi, 483
 Hakkaniyetli Bir Denge, 373
 Hakkın Çekirdeği, 243
Hakkın Kötüye Kullanılması Yasası, 301-325
 -Almanya'da, 313
 -Avrupa Birliği Hukukunda, 316
 -Avrupa İH Hukukunda, 314, 521
 Hakkın Maddî İçeriği, 67
Hakkın Özüne Dokunma Yasası, 241, 384, 394-396
 Hakların Dengelenmesi, 258
 Hakların Ödevler Tarafından Emilmesi, 83
 Hak-Ödev İlişkisi, 75
 Hakyemez, 311

- Halk Avukatı, 447
Halk Savunucu, 447
Halkların Hakları, 183
Hass Amma Tercih Edilir, 340
Hass Lafız, 345
Hayvan Hakları, 184
Hearing, 538
HeinOnline, 16
Hennette, 20
Herkes, 293
Hesse, 258
Heures de grande écoute, 228
Hindistan Anayasası, 83
Hitler'in Yargıçları, 197
Hiyerarşik Başvuru, 445
Hizmet Hakları (*Droits-Prestations*), 154
Homme total, 139
Homme, 85
Hristiyanlığın Ortaya Çıkması, 128
Hukuk Davası Yoluyla, 453
Hukuk Dergileri, 13
Hukuk Devleti İlkesi, 367
Hukuk Dogmatliğini, 28
Hukuk Güvenliği, 516
Hukukçunun Yetiştirilmesi, 58
Hukukî Hürriyet, 92
Hukukî Sınırları, 208
Hukukî Yaklaşım, 28
Hukukun Ahlâklâşması, 57
Hukukun Bilgi Kaynakları, 108
Hukukun Genel İlkeleri, 482
Hukukun Genel Teorisi, 28, 40
Hukukun Maddi Kaynakları, 107
Hukukun Şekli Kaynakları, 107
Hukukun Yaratıcı Kaynakları, 107
Human Rights Act, 478
Human Rights Committee, 457
Human Rights Documents, 488
Human Rights Inflation, 163
Human Rights Review, 14
Human Rights Watch, 488
Human Rights, 84
Human, 85
Humanitarian Law, 47
Hume Kanunu, 218
Hüküm (*Judgment*), 538, 540, 541
Hükümet Dışı Kuruluşlar, 457, 507
Hükümlerin Yerine Getirilmesi, 543
Hür Demokratik Temel Düzeni, 314
Hürleştirme, 289
Hürlük, 142
Hürriyet – Hak Ayrımı, 69-73
Hürriyet - Otorite Dengesi, 290
Hürriyet (Özgürlük, *Freedom, Liberty, Liberté*), 63
Hürriyet Doğuştan Gelir, 65
Hürriyet Geniş, Yasak Dar Yorumlanır, 148
Hürriyet Hakları (*Droits-Libertés*), 153
Hürriyet Hakları, 153
Hürriyet Karinesi, 140-151
Hürriyet Karinesi, 149
Hürriyet Karinesinden Çıkan Sonuçlar, 146
Hürriyet Kavramı, 63-66
Hürriyet Terimi, 276
Hürriyet ve Yasak Alanları, 146
Hürriyet vs. Özgürlük (Kelimeler Üzerine), 275
Hürriyetçi Demokrasi, 385
Hürriyetin Monizmi, 163
Hürriyetlerin Bütünlüğü, 163
Hürriyetlerin Özü, 383
Hürriyet-Özgürlük, 65
Identité des faits, 519
Identité des griefs, 519
Idéologie des droits de l'homme, 59
International Convention on... Racial Discrimination, 457
Izrar Kastı, 306
İbadet Hürriyeti, 463
İbahe, 149
İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi
-Genel Uluslararası Hukuk, 483
-Avrupa İHM, 511-517
-Türk AYM, 442
İç Hukukta İnsan Hakları, 475
İç İnsan Hakları Hukuku, 43, 475, 478
İç Koruma, 442, 443
İç Mantıkî Tutarlılık, 33
İçkin Sınırlar, 214
-Pozitifleştirilmesi, 213
İçkin Sınırlar Teorisi, 213-215
-Tehlikeleri, 215
İçkin Sınırlılık, 356
İçtihat Hukuku, 121
İçtihatlar, 486
İdare Hukuku ile İlişkisi, 50
İdareye Karşı Koruma, 443
İdarî Başvuru Yolu, 445-446
İdarî Dava Yolu, 453
İdarî Denetimin Yetersizliği, 449
İdarî Makamların Sükûtu, 201
İdarî Yargıya Başvuru Yolu, 453
Identité des requérants, 519
İhkak-ı Haktan İmtina Yasağı, 442, 483
İhlal Hükümü, 539
İhlal Olmadığı Hükümü, 538, 539
İhtirazî Kayıt, 482
I.C.J. Reports, 489
İkame Edici (*Subsidiary*), 512
İkinci Kuşak Haklar, 156, 157
İkincillik (Sübzarite) İlkesi, 512
İl ve İlçe İnsan Hakları, 446
İlahî Kanun, 130
İlçe İnsan Hakları Kurulları, 446
İletişim Hakkı, 158
İlk Günah, 131
İlkokullarda İnsan Hakları Ders Kitapları, 61
Illustrative Enumeration, 352
Immanent Sınırlar, 213
İmzasız, 518
În dubiis, non præsuntur pro, 151
În favorem libertatis ilkesi, 148, 149
Inadmissibility Decision, 534
İnceleme Birlikte, 533
Incompatibility, 523-525
-*Ratione Loci*, 525
-*Ratione Materiae*, 526
-*Ratione Personae*, 523
-*Ratione Temporis*, 525
Indirect Horizontal Effect, 190
Indirect Victim, 509
Individu, 15, 134, 135
Individual Applications, 450, 503
Individual Measures, 543
Individual Rights, 153
Individual, 506
Individualism, 134, 135
Individualist Theory, 134
Individuality of Human Rights, 87
Information Sources, 487
Infra-Législatif, 117
Inhérent Sınırlar, 213
İnsan Fiili Unsuru, 74
İnsan Hakları Bilimi, 38
İnsan Hakları Dini, 59
İnsan Hakları Enflasyonu, 163
İnsan Hakları Evrensel Beyanname-si, 88, 456, 475, 495
İnsan Hakları Hukuku
-Dogmatığı, 40
-Eğitimi, 57
-Hukukleşme İhtiyacı, 58
-Bağımsızlığı veya Özerkliği, 55
-Genel Kısmı, 41
-Genel Teorisi, 39
-Kaynakları, 106
-Kısımları, 38
-Konusu, 36
-Özel Kısmı, 41
-Tanıımı, 35
İnsan Hakları İdeolojisi, 59
İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, 444
İnsan Hakları Kavramı, 83
İnsan Hakları Komisyonlarına Başvuru, 446
İnsan Hakları Komitesi, 457
İnsan Hakları Merkezleri, 14
İnsan Hakları Mucizesi, 58
İnsan Hakları Sosyolojisi, 26
İnsan Hakları Terimi - 1982 Türk Anayasası, 272
İnsan Hakları Usûl Hukuku, 44
İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 447
İnsan Hakları ve Tabii Hukuk, 87
İnsan Hakları Yargılama Hukuku, 44

- İnsan Hakları Yargısı, 44
 İnsan Hakları Yılı, 13
 İnsan Haklarına Dayanan Dev-
 let/Saygılı Devlet Tartışması, 285
- İnsan Haklarının**
 -Bireyselliği, 87
 -Entegral Modeli, 34
 -Evrenselliği, 86
 -Kolektifleştirilmesi, 83
 -Haklarının Tabii Korumucusu, 227
 -Tarihsel ve Düşünsel Gelişimi, 124
 -Ulusal Korunması, 475
 -Üç Kuşağı, 156
- İnsan Onurunun Korunması, 162
 İnsan Kavramı, 85
 İnsancıl Hukuk, 47
 İnsanın Doğal Hakları, 88
 İnsanî Haklar, 84
 İnsanlar, 176, 293
 İnsanların Ortak Yararı, 130
 İnsanlığın Ortak Mirası, 158
Instruction civique, 57
Instrumentum, 110
İnter-American Commission, 476
Interdiction de l'abus de droit, 303
Interdiction, 73
Interest theory, 67
İnternal Human Rights Law, 475
International Court of Justice, 499
*International Covenant on Civil and
 Political Rights*, 183, 457
International Custom, 482
*International Human Rights Com-
 mission*, 488
International Human Rights Law,
 43, 474
International Treaties, 481
 İnternet Kaynakları, 14, 488
Interprétation évolutive, 508
İnter-State Application, 501
İnter-State Cases, 501
İntimité, 73
Intra constitutionem, 112,
İnviolability, 73
 İptal Davası, 453
 İsa, 128
 İsimlendirme Meselesi, 17
**İsimsiz Hürriyet, 171-172, 280-
 283**, 351
 İsnat Edilebilir, 524, 525
 İspanya, 242
 İspanyol Anayasası - Ödev, 79
 İspat Hakkı, 467
 İspat Yükü, 514
 İsteme Hakları, 154
 İsti'taf Başvurusu, 445
 İstisna, 409
 İsviçre, 232, 233, 243
 İşkence ... Sözleşmesi, 457, 476
 İşkencenin Önlenmesi Komitesi, 457
 İtalya, 79, 233
 İyi Niyet Karinesi, 302, 303, 325
İzin Sistemi, 198-200
 Jellinek, 152, 344
 Jellinek'in Sınıflandırması, 152
 Jellinek'in Üçlemesi, 153
 Jhering, 67
Joint procedure, 533
 JSTOR, 16
Judgment, 538-541
Judicial Decisions, 486
Jurisprudence, 121, 486
Jus Cogens, 484-485
Just Satisfaction, 536
 Kaboğlu, 23, 31
**Kabul Edilebilirlik (Admissibility)
 İncelemesi, 510-530** 535
 Kabul Edilebilirlik Kararı (*Admissi-
 bility Decision*), 503, 535, 539
**Kabul Edilebilirlik Koşulları, 510-
 533**
 Kad Fassale Lekum Mâ Harrame
 Aleykum, 149
 Kaide-İstisna, 408
 Kalabalık, 22
 Kamu Denetçiliği Kurumu, 448
 Kamu Denetçisi, 447, 471
 Kamu Düzeni, 230
 Kamu Gücü, 451
 Kamu Hizmetlerine Girme, 471
Kamu Hürriyetleri, 18, 88-94
 Kamu Hürriyetlerinin Tanımında
 Klasik ve Modern Anlayış, 93
 Kamu Hürriyetleri-Türkiye'de, 272
 Kamucuların Öğretileri, 487
 Kamusal Nitelik Unsuru, 90
 Kanaat Hürriyeti, 464
 Kanun (*Statute, Law, Act*), 112
 Kanun Altı Normlarla Tanıma, 170
 Kanun Hükümünde Kararnameler
 (Eski Dönem), 112, 343, 433
 Kanun-Altı, 117
 Kanunî Hâkim Güvencesi, 466
 Kanunluk İlkesi, 224
 Kanunla Sınırlama, 223, 342-343
 Kanunla Tanıma, 169
 Kanunların Ruhı, 362
 Kanunların Sözü, 362
 Kanunsuz Suç ve Ceza Olmaz 148
 Kapalı Liste, 172
 Kapanı, 22, 91, 138
 Kapsayan Hürriyet, 173, 282
 Kara Avrupası Hukuk Sistemi, 121
 Karar Çeşitleri, 539
 Karar Düzeltme Yolu, 513
 Karara Uyuma Yükümlülüğü, 543
 Kararın Tebliği, 517
 Karşı Oy, 538
 Karşılıklık, 482, 502
 Katılma Hakları, 154
 Katlanılabilirlik, 373
Kavramlar (Genel), 62-105
Kavramlar (Türkiye), 271-277
 Kavramlar İçtihadı, 420
 Kavşak-Bilim, 46
 Kayıtlama, 209
 Kayıttan Düşürme, 537
 Kaynak Kavramı, 106
Kaynaklar, 106-123
 Kazanılmış Haklara Saygı, 483
 Kendi Kaderini Tayin Hakkı, 183
 Kendi Kendini Belirleme İktidarı, 85
 Kendi Kendini Sınırladurma, 193
 Kendiliğinden Hürriyet Olur, 147
 Kesin Hükme Saygı İlkesi, 483
 Kesin, 535, 538, 541
 Kısıtlama, 209
 Kimse, 293
 Kişi Bakımından (*Ratione Personae*)
 Bağdaşmazlık, 523, 525
 Kişi Dokunulmazlığı, 460
 Kişi Grupları, 507
 Kişi Güvenliği, 155
 Kişi Hak ve Hürriyetleri, 105
 Kişi Hürriyeti ve Güvenliği, 461
 Kişi Kavramı, 69
 Kişi, 69, 135
 Kişiliği Geliştirme Hakkı, 173, 282
 Kişinin Hakları ve Ödevleri, 279, 460
 Kişinin Hakları, 298
 Kişinin Hatırasına Hakaret, 178
 Kişisel Haklar, 153, 451
 Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin ...
 Sözleşme, 183, 457, 476
 Kişisel Verilerin..., 161, 462
 Kitap Arama, 15
 Klasik Anlayış, 94
 Klasik Demokrasi, 387
 Kolaydan Zora Doğru, 340
 Kolektif Hürriyetler, 155, 156
 Komite Tarafından İnceleme, 534, 536
 Konstantin, 128
 Konu Bakımından (*Ratione
 Materiae*) Bağdaşmazlık, 526
 Konularına Göre Hak ve Hürriyetle-
 rin Tasnifi, 154
 Konulmuş Hukuk, 110
 Konut Dokunulmazlığı, 155, 462
 Konvansiyonellik, 170
Koruma, 441-457
 Koruyucu Haklar, 153
 Kölelik, 131, 142
 Kötü Niyet, 303, 307
Kötüye Kullanma Yasası, 301-325
 Kreon, 179
 Kriter, 336

- Krüger, 399
Kullanılış Biçimlerine Göre Hak ve Hürriyetlerin Tasnifi, 155
Kullanışlılık, 384
Kullanma (*Usus*), 68
Kural (Norm) Nedir, 36
Kuşaklar Arasında Nesafet, 158
Kuzey Kore Anayasası, 82
Kuzu, 286
Küçük Şeyler Hakime Götürülemez, 530
Kültürel Mirasa Katılma Hakkı, 158
Labbé, 61
Laik Cumhuriyetin Gerekerine Uygunluk Şartı, 244, 399-401
Laik Din, 59
Lebreton, 20, 57
Legal Persons, 181
Legislation, 3, 110
Legitimate Reason, 234
Letter of Law, 362
Lex aeterna, 130
Lex divina, 130
Lex humana, 130
Lex posterior, 253
Lex specialis, 254, 345
Lex superior, 111, 252
Lex, 112
Lexis Nexis, 4, 16
Liberal Hukuk Sistemleri, 146
Libération, 139, 289
Liberté juridique, 92
Liberté réelle, 139
Liberté, 139
Libertés collectives, 155, 156
Libertés de l'esprit, 155
Libertés fondamentales, 95
Libertés individuelles, 155
Libertés innommées, 172
Libertés intellectuelles, 155
Libertés physiques, 154
Libertés privées, 90
Libertés publiques, 18, 88, 89
Libertés-normes, 163
Libertés-programmes, 163
Liberty Rights, 153
Liberty, Liberté, 63
Lijphart, 388
Limitation, 209, 211
Limitedness, 212
Limites aux limites, 224
Limites factuelles, 208
Limites juridiques, 208
Limits to Limits, 224
Liste exhaustive, 147
Liste fermée, 172
Liste ouverte, 172
Listeden Silinme, 521
Literary Sources, 3, 487
Littera legis, 362
Lochak, 19
Locke, 134
Loi, 112
Lokavt, 469
Maddî Anayasa Hukuku, 48
Maddî Avrupa İnsan H.Hukuku, 493
Maddî İnsan H. Hukuku, 44
Maddî Kaynaklar, 107
Maddî Unsur, 482
Maddî ve Manevî Varlığı, 282
Madiot, 19, 82
Magna Carta Libertatum, 168, 236
Mağdur Olma Şartı, 508
Mağdurun Ölümü Hâli, 509
Mahfuziyet-i Mal, 466
Mahkeme Kararları, 121
Mahkemenin Birimleri, 500
Mahkemeye Başvuru Usûlü, 531
Mahkemeye Yamlıctı Bilgiler Verilmesi, 522
Mahremiyet, 73
Majority Vote, 538
Makaleler, 13
Makul Bir Denge, 373
Mal, 184
Mala fides, 303
Manifestly Ill-Founded, 528
Marcus Aurelius, 126
Marge d'appréciation, 234
Marksist Özgürlük Anlayışı, 139
Marsilius Patavinus, 129, 131
Martial Law, 245
Masculin, 84
Masumluk Karinesi, 150
Material Sources of Law, 107
Mecburî Hizmet, 374
Medeni Hak ve Vebeler, 527
Medenî Haklar, 103
Medenî Hukuk, 53
Medenî Hürriyetler, 103
Médiateur, 447
Menşe, 106
Merçi Kavramı, 520
Merits, 533
Meşru Sebep, 234
Metekler (*Métèques*), 127
Methodological Syncretism, 35
Metin Derlemesi, 4
Metodolojik Senkretizm, 35
Metot Bağdaştırıcılığı, 35
Mevkute, 13
Mevzuat, 3, 110
Mevzuu Hukuk, 110
Middle Ages, 128
Milano Fermanı, 128
Militan Bir Perspektif, 98
Militan Demokrasi, 311
Milletlerarası Andlaşmaların Türk Normlar Hiyerarşisindeki Yeri, 115
Milletlerarası Hukuktan Doğan Yüklümlülükler, 423
Millî Dayanışma, 286, 287, 288
Millî Kütüphane, 15
Miracle des droits de l'homme, 58
Misleading the Court, 522
Mittelbare drittwirkung, 190
Modèle intégral des droits de l'homme, 34
Modern Anlayış, 94
Monist Sistemler, 478
Monografiler, 12, 123
Montesquieu, 224
Moralisme des devoirs, 82
Morality, 230
Morançe, 18, 57
Moyen auxiliaire, 480
Mucize, 58
Muhalefet Beyanında, 538
Muhataplar (Hak ve Hürriyetlerin), 185
Multiplication des infractions, 195
Mumcu, 23
Mutlak Monarşiler Devrinde İnsan Hakları, 132
Muzır Neşriyat, 371
Mücadeleci Demokrasi, 311
Müdahalenin Men'i, 454
Mülkiyet Hakkı, 68, 466
Müller, 215, 216, 219
Mütekabiliyet, 477, 482, 502
National Human Rights Law, 475
Nazi Almanyası, 82
Necessary in a Democratic Society, 243, 390, 392
Negatif Liste (Olağanüstü Hâllerde), 246
Negatif Statü Hakları, 153, 344
Negative status rights, 153
Nemo iudex in sua causa, 483
Nemo praesumitur donare, 151
Nesnel Sınırlar Teorisi, 216
Netice-i Talepler, 538
Nihai Karar, 516, 545
Nikomakhos'a Etik, 236
Nitelik (*Attribute*), 140
Non-Discrimination Principle, 483
Non-Exhaustion Plea, 514
Non-Governmental Organisation, 507
Norm Alamı, 211, 254
Norm Nedir, 36
Norm Somutlaşması, 219
Normatif Haklar, 163
Norm-Hürriyetler, 163
Notion juridique indéterminée, 231
Núcleo y médula de los derechos, 243
Nulla crimen et poena..., 148, 150
Numerus Clausus Sayma, 146, 352
Oberdorff, 20
Objektif Ödevler, 502
Objektif Sınırlar Teorisi, 216

- Obligatio*, 75
 OHAL, 404-440
 Olağan Dönem - Olağanüstü Dönem Ayrımı, 333
 Olağan Dönem - Sıfat-ı Asliye, 334
Olağan Dönemlerde Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması Sıvatem, 222-245, 332-403
 Olağan Dönemlerde Sınırlama, 332
 Olağan Kanun Yollarının Tüketilmiş Olması, 451
 Olağanüstü Hâl (Genel), 245
 Olağanüstü Hâl (Türkiye), 405
 -Cumhurbaşkanı Kararı, 413
 Olağanüstü Hâl Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 433-438
Olağanüstü Hal Rejimlerinde Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması
 -Genel, 244-248
 -Türkiye'de, 404-440
 Olağanüstü Halin Gerekli Kıldığı Konular, 433
 Olağanüstü Yönetim Usûlleri, 412
 Olayların İncelenmesi Safhası, 536
 Olgu ile Norm, 219
 Ombudsman, 446
Omnis potestas a deo, 131
 Online Veritabanları, 16
 Onyedî Hâkimlik Büyük Daire, 500
Opinio iuris, 482
 Oranlı Bir Düzen, 258
 Oranlılık İlkesi, 239, 372
Orantılılık İlkesi, 239, 372, 428
Organisation non gouvernementale, 507
Organization of American States, 476
Original Attribute, 141
 Orta Çağda İnsan Hakları, 128
 Ortak Kamu Düzeni, 502
 Ortak Yazar, 231
 Ortaya Çıkış Sıralarına Göre Hak ve Hürriyetlerin Tasnifi, 156
 Oto-Determinasyon, 64
 Otomobile Seyahat Hürriyeti, 262
 Otonom Kavramlar Doktrini, 527
 Otoriter Hukuk Sistemleri, 146
 Oy Birliği, 535, 538
 Oy Çokluğu, 538
 Ödev Ahlakçılığı, 82
 Ödev Kavramı, 73-75
 Ödev Vurgu (Anti-Liberal R.de), 81
 Öğreti, 123
Ölçütülük İlkesi
 -Genel, 235-241
 -Türkiye, 365-383
 -Tanımı, 370
 -Hukuk Devleti İlkesi, 367
 -Üç Alt İlkesi, 237, 370
 Ölümler, 178
 Ölümler Cezası, 397
 Önlüyici Sistem, 198
 Önlüyici, 520
 Örf ve Adet Hukuku, 119
 Örneklerdirici Liste, 147
Öz Güvencesi, 241, 395
 Öz Türkçe, 418
 Özbudun, 237, 286, 287, 363, 366, 367, 370, 395
Öze Dokunma Yasağı, 394
 Özel Hayatın Gizliliği, 155, 350, 461
 Özel Hukuk Dallarıyla İlişkisi, 53
 Özel Hukuk Tüzel Kişileri, 182
 Özel Hukuk Yolları, 454
 Özel Hükümün Saptanması, 254
 Özel Hükümler, 41
 Özel Hürriyetler, 90
 Özel Kavram, 345
 Özel Kısımlar, 40
 Özel Kişiler - Yükümlüler, 187, 298
 Özel Kişilerce Korunması, 456
 Özel Kişilere Karşı Koruma, 454
 Özel Sınırlama Sebepleri, 230, 232, 346
 Özel Teşebbüs Kurma Hürriyeti, 468
 Özeline de Özeli, 255
 Özenç, 197
 Özerk Yorum Tekniği, 527
 Özgül Güvenceler, 235, 362
 Özgüllük, 55
 Özgürleştirme, 139, 289
 Özgürlük (*Freedom, Liberty, Liberté*), 63, , 65, 139
Öznel ve Yükümlüler
 -Genel, 175-190
 -Türkiye'de, 292-300
Pachamama, 184
Pacta Sunt Servanda, 114, 483
 Padova'lı Marsilius, 131
 Parlamenterler Meclisi, 500
 Parlamentolar Arası İnsan Hakları Komitesi, 520
 Parlâmentonun Denetim Fonksiyonu, 444
Parliamentary Assembly, 500
 Parti Kurma Hakkı, 471
Participation Rights, 154
 Patavinus, 131
Patrimoine commune de l'humanité, 158
Peccatum originale, 131
 Peces-Barba Martinez, 34, 57, 242
Péché originel, 131
Peremptory Norm of General International Law, 484
Person, Personne, Persona, 69, 135
Perspective militante, 98
Petition of Rights, 168
 Pilot Karar Usûlü, 540
 Planiol, 310
 Platon, 125
Political Rights, 154
 Portekiz, 78, 96, 169, 243
Positive Law, 110
Positive Status Rights, 153
 Potansiyel Mağdur, 508
Potential Victims, 508
Potestas strictae interpretatur, 151
Powers Are Narrow, 149
 Pozitif Hukuk, 110
 Pozitif Liste, 247
 Pozitif Statü Hakları, 153, 344
 Pozitivist Hak Anlayışı, 284, 285
Praeter Constitutionem Tanınma, 169
Praktische Konkordanz, 258
 Pratik Uyuşum İlkesi, 258
Precedent, 121, 486
Présomption de liberté, 145
Présomption d'innocence, 150
Présomption du pouvoir, 145
Pressing Social Need, 392
Presumption of Freedom, 145
Presumption of Liberty, 145, 149
Prima Facie İnceleme, 528
Primary, Principal, 110
Principe d'unité de la constitution, 253
Principe de proportionnalité, 236
Principe de subsidiarité, 512
Principle of Least Authority, 149
Principle of Most Rights, 149
Principle of Necessity, 238
Principle of Proportionality, 236, 239
Principle of Suitability, 237
 Prişibeyev, 143
Privacy, 73
Procédure 1503, 520
Procedure on the Merits, 534-536
 Program Haklar-Normatif Haklar, 163
 Program Hüküm, 160
 Program-Hürriyetler, 163
Prohibition of Abuse of Rights, 303
Prohibition, 73
Protection 'aspectuelle', 181
Protection des droits et libertés, 441
Protection internationale, 442
Protection interne, 442
Protection juridictionnelle, 449
Protection nationale, 475
Provedor de justicia, 447
Pseudonyms, 519
Public Order, 230
 Pufendorf, 133
 Pureté, 34
Quasi judiciaire, 520
Quasi-Judicial, 520
Quatrième instance, 529
Ratione Loci Bağdaşmazlık, 525
Ratione Materiae Bağdaşmazlık, 526
Ratione Personae Bağdaşmazlık, 523-4
Ratione Temporis Bağdaşmazlık, 525
Récépissé, 203

- Recevabilité, 535
 Rechtsmissbrauchs, 304
 Reciprocity, 477, 482, 502
 Recognition, 165
 Recours effectif, 512
 Recours gracieux, 445
 Recours hiérarchique, 445
 Recta ratio, 236
 Recueil des traités des Nations unies, 487
 Redde Caesari, 128
 Régime préventif, 198
 Régime répressif, 192
 Regulations, 117
 Religion civile, 59
 Religion des droits de l'homme, 59
 Religion séculière, 59
 Requetes individuelles, 503
 Requetes inter-étatiques, 501
 Res judicata, 483
 Reserve, 477, 482
 Restitutio in integrum, 543
 Restriction, 209, 211
 Right of Self-Determination, 183
 Right to Be Forgotten, 162
 Right to Development, 158
 Right to Environment, 158
 Right to Indigenous Peoples, 158
 Right to Natural Resources, 158
 Right, 66
 Rights Holders, 175
 Rights to Intergenerational..., 158
 Rivero, 18, 64, 92, 104
 Rivers, 31
 Robert, 18, 20, 57
 Robinson Parabolü, 70
 Rocco, 82
 Roma, 125
 Rousseau, 224
 Ruh, 362, 363
 Ruhsat, 198
 Sabuncu, 364
 Sacrificium intellectus, 355
 Saf Hukukî Yaklaşım, 34
 Sağlık, 34
 Sağlık, 32, 209, 210, 216, 241, 258, 280, 344, 354, 355, 359, 367, 370, 371, 375, 382, 399, 419
 Sahipler, 175
 Salazar Portekiz, 82
 Saldırıya Son Verilmesi Davası, 454
 Sanctus Paulus, 130
 Sarih İzin Kararları, 201
 Satisfaction équitabile, 536
 Savaş, Seferberlik, vb. 245, 423, 432
 Savcı, 22
 Savigny, 67
 Savunma Hakkı, 483
 Sayılmamış Hürriyetler, 171, 172
 Schikaneverbot, 304
 Schranken-Schranken, 224
 Science-carrefour, 46
 Sebep Bakımından Sınırlar, 431
 Sebep, 229
 Second-Generation Human Rights, 157
 Secundum Constitutionem (Anayasadan Kaynaklanan), 225
 Secundum Constitutionem Düzenlenmesi, 169
 Sécurité juridique, 516
 Security, 73
 Seçme, Seçilme ve... Hakkı, 470
 Self-Executing, 477
 Seneca, 126
 Serbest Bölgeler Kanunu, 342, 386
 Serbest Hareket Etme Gücü, 85
Serbestlik Sistemi, 191-198
 Serfler, 129
 Service of the Decision, 517
 Services positives de l'Etat, 153
 Seyahat Hürriyeti, 155, 463
 Sezar'ın Hakkını Sezar'a, 128
 Sıfat (Nitelik, Attribute), 140
 Sıfat-ı Arızada Aslolan Ademdir, 140-141
 Sıfat-ı Asliye, 141
 Sıkıyönetim, 245, 430
Sınıflandırma (Genel), 152-164
Sınıflandırma (Türkiye), 278-283
 Sınır, Şart veya Kriter, 336
Sınırlama (Restriction, Limitation) Kavramı, 209-211
 - Askıya Alma Ayrımı, 211
 - Durdurma Ayrımı, 210
 - Düzenleme Ayrımı, 209
 - Sınırlılık Ayrımı, 211
Sınırlama, 332-403, 404-440
 Türkiye'de-Olağan, 332-403
 Türkiye'de-Olağanüstü, 404-440
 - Sebeplere Dayanmalı, 229, 345
 - İhtiyacı, 207
 - Kanunla Yapılmalıdır, 224, 342
 - Öngörüldüğü Amaç Dışında, 402
 Sınırlama Sebebi Kavramı, 346
Sınırlama Sebepleri, 346-360
 -Dayanma Zorunluluğu, 348
 -Hiç Belirtilmemesi, 233
 -Hukukî Niteliği, 348
 -İnhisarlığı, 351
 -Numerus Clausus Sama, 351
 Sınırlama Yetkisi, 222
 Sınırlamanın Amacı, 376
 Sınırlamanın Aracı, 376
 Sınırlamanın Sınırları, 224, 334
 Sınırlandırarak Sayma, 172
Sınırlar (Genel Teori), 207-248
 Sınırlı Bir Şekilde Tanıma, 330
Sınırlılık, 212-219
 Sırf Başkasına Zarar Verme, 306
 Siège, 245
 Sigara İçme, 240, 258, 261, 378
 Sigara Yasası Kararı, 360
 Sistemler, 195-206
 Sivil Din, 59
 Siyak ve Sibak Kuralı, 300
 Siyasal Haklar, 105
 Siyasî Faaliyette Bulunma, 470
 Siyasî Haklar ve Ödevler, 280, 470
 Siyasî Haklar, 154
 Siyasî Parti, 323
 Siyasî Toplum, 132
 Size Haram Olanlar Ayrı Ayrı, 149
 Social Contract, 133
 Social Rights, 154
 Sociology of Human Rights, 26
 Sofokles, 179
 Somut/Somut Anayasal Sınırlar, 330
 Sonuç Yükümlülüğü, 544
Sosyal Haklar, 105, 154
 Sosyal Haklar Doktrini, 137
 -a İtirazlar, 154
 -ın Yükümlüsü, 187, 298
 Sosyal Sözleşme Teorisi, 133
 Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler, 157, 279, 467
 Sosyal ve Ekonomik Hakların KHK ile Düzenlenebilmesi, 344
 Sosyalist Reich Partisi, 311
 Sosyolojik Yaklaşım, 26
 Sources de connaissance, 3, 108, 487
 Sources de production, 107
 Sources formelles du droit, 107
 Sources matérielles du droit, 107
 Sovyetler Birliği Anayasası, 81, 82
 Soykırım Sözleşmesi, 484
 Soysal, 285, 287, 290
 Soyut Yasaklar, 330
 Söz, 362
 Sözleşme Hürriyeti, 468
 Sözleşme, 468
 Sözleşmeler, 487
 Sözleşmesellik, 170
 Spiritus legis, 362
 Sprit of Law, 362
 Stare Decisis İlkesi, 121
 State of Emergency, 245
 State of Nature, 132
 State of Siege, 245
 State of War, 245
 Statement of Dissent, 538
 Status Naturae, 132
 Statute of the International Court of Justice, 479
 Statute, Law, 112
 Statutory Decrees, 112
 Stoacılar, 125
 Stoicism, 125

- Stopping*, 211, 418
Stricto Sensu Kaynak, 107
Strike Out of the List, 521, 537
Subjektiven Öffentlichen Rechte, 153
Subsidiarity Principle, 512
Subsidiary Means, 480
Subsidiary Source, 485
Substance, 241, 394
Suç ve Cezalar Geçmişe, 429
Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar, 467
Suç Sayısının Artması, 195
Sudre, 159
Summa Theologica, 129, 130
Sûreté, 155
Suspension, 211
Sübzidarite İlkesi, 512
Süjeler, 175, 292
Süpra-Pozitif İlkeler, 108
Süre (Avrupa İHS), 516-517
Süre (Türk AYM), 451
Sürelî ve Süresiz Yayın Hakkı, 465
Sürenin Hesaplanması, 518
Sürenin Niteliği, 516
Syncretisme, 34, 35
Şamil Hürriyet, 173, 282
Şartların Bağımsızlığı, 336, 337
Şartların Uygulanması Sırası, 338
Şartlı İzin, 200
Şiddet Olayları, 432
Tabiat Ana, 184
Tabiat Hâli Hipotezi, 132
Tabii Afet, 432
Tabii Hak Anlayışı, 284
Tabii Hak Doktrini, 132
Tabii Hal, 132
Tabii Hukuk Akımı, 88, 132
Tabii Kanun (*Lex Naturalis*), 130
Tabii Kaynak Hakları, 158
Tahdidî Sayma, 146
Tahsisüşşey Bizzikr, 342
Takdir Yetkisi, 200
Takdir İzin, 200
Takma İsim, 519
Tam İnsan (*Homme total*), 139
Tam Yargı Davası, 453
Tanıma Çeşitleri, 166
Tanıma, 165-174
Tanör, 285, 290, 330, 420
Tarihi Yaklaşım, 24
Tarihsel ve Düşünsel Gelişim, 124-139
Tasarufta Bulunma (*Abusus*), 68
Tasnif (Genel Teori), 152-164
Tasnif (Türkiye'de), 278-283
Taşınabilirlik, 373
Tazmin, 521
Tazminat, 539
Tazminatın Ödenmesi, 543
TBMM Dilekçe Komisyonu, 448
TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, 444
TCK, m.301'de, 196
Teachings of the Publicists, 487
Tecavüzün Ref'i, 454
Tehlikeli Salgın Hastalıklar, 432
Tek Hâkim, 533
Tek Hâkimlik Birimler, 500
Tek Taraflı Deklarasyon Usûlü, 537
Tekerrür Halinde Üç Kat Ceza, 375
Tekrar İncelenmesi İstemi, 541
Temel Hak ve Hürriyetler Terimi, 95, 274, 277
Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Milletlerarası Andlaşmaların Değeri, 115
Temel Haklar (*Die Grundrecht*), 96
Temel Haklar ve Ödevler Terimi, 277
Temel Haklar, 94
Temel Hakların Çatışması, 249-265
Temel Hakların Düşürülmesi, 309
Temel Hakların Üçüncü Kişiler Üzerindeki Etkisi, 190
Temel Hürriyetler Hukuku, 19
Temel Hürriyetler, 95
Temel Ödevler, 76
Temel Tercihler, 284
Temelden Açıkça Yoksun, 529
Temellik Kriteri, 94, 96
Temsilciler, 133
Terminoloji Sorunu, 405
Tertium Non Datur, 75
Teşriî Başvuru Yoluyla Hak ve Hürriyetlerin Korunması, 443-445
Tezcan, 22
Théorie générale des droits de l'homme, 30
Third Party Effect of Fundamental Rights, 190
Third-Generation Human Rights, 158
Thomas Aquinas, 129-130
Thomisme, 129
Ticaret Hukuku, 54
Titulaires, 175
Tocqueville, 291
TO-KAT, 15
Tomizm, 129
Topbaş, 180
Toplantı ve Gösteri..., 202, 465
Toplu İş Sözleşmesi, 469
Toplumun Huzuru, 286, 287, 288
Totaliter ve Otoriter Rejimlerde Hak ve Ödev İlişkisi, 81
Tout Court Kaynak, 107, 108
Travaux préparatoires, 376
Tüketici Liste, 147
Tüketici Sayma, 172
Tüketilmesi Gereken İç Hukuk Yolları, 512-516
Türk İnsan Hakları Hukuku Dogmatigi, 270
-nin Genel Kısmı, 269
-nin Özel Kısmı, 458
Türk Terimi, 95
Türk=Vatandaş, 294
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 446
Tütün Ürünleri, 376
Tüzel Kişiler, 181
Tüzükler, 117
U.S.: United States Reports, 8
Ulusal Azınlıklara Mensup, 183
Ulusal İnsan Hakları Hukuku, 475
Ulusallararası Adalet Divanı, 489, 499
-Statüsü, 479
Ulusallararası Andlaşma ve Sözleşmelerle Tanıma, 170
Ulusallararası Andlaşmalar, 114, 481
Ulusallararası Hukuk ile İlişkisi, 46
Ulusallararası Hukuk Yolları, 442
Ulusallararası Hukuk, 474-490
-tan Doğan Yükümlülükler, 245
-ta Genel Prensipler, 511
-un Kaynakları, 479
Ulusallararası Hükümet Dışı Kuruluşlar, 457
Ulusallararası İnsan Hakları Hukuku, 474-490
-Asıl Kaynakları, 481
-Bilgi Kaynakları, 487
-Yardımcı Kaynakları, 485
Ulusallararası Koruma, 456
Ulusallararası Mercî, 520
Ulusallararası Teamül, 482
Ulusallararası Temel İnsan Hakları Belgeleri, 488
Unanimous Vote, 535, 538
Unbestimmter Rechtsbegriff, 231
Unenumerated Liberties, 172
Union européenne, 495
Unité de la constitution, 253
United Nations Charter, 480
United States Supreme Court, 8
Universal Declaration of Human Right, 495
Universalité des droits de l'homme, 86
Unmittelbare drittwirkung, 190
Unsubstantiated Complaints, 530
Unutulma Hakkı, 162
Unwritten Sources, 119, 482
Utilidad Pública, 231
Utilita' Generale, 231
Uygun, 381
Uyuşum İlkesi, 258
Uzay Antlaşması, 158
Uzaylıların Hakları, 184
Uzlaştırma, 259
Üç Alt İlkenin Uygulanma Sırası, 375
Üç Hâkimlik Komiteler, 500

Üç Kuşak Haklar, 156-160

Üçüncü Durumun İmkânsızlığı, 75
Üçüncü Kişiler Üzerinde Doğrudan/Dolaylı Etki, 190

Üçüncü Kuşak Haklar, 158-160

Unal, 23
V. (*Versus*), 503
Vahim Şiddet Hareketleri, 432
Vasak, 83, 156
Vatan Hizmeti Hakkı, 271
Vatan Hizmeti Ödevi, 76
Vatandaş Hakları, 104
-İnsan Hakları Karşılaştırması, 104

Vatandaşlar, 176, 293
Vatandaşlık Eğitimi, 57
Vatandaşlık Hakkı, 470
Vatandaşlık İçin Sahte Evlilik, 305
Vattel, 134
Vecibe, 74, 75
Vedel, 56

Verba Generalia, 345

Verba Specialia, 345

Verfassungsbeschwerde, 450

Vergi Hukuku ile İlişkisi, 53

Vergi Ödevi, 76, 471

Verhaeltnismaessigkeit, 239, 258

Verilmiş Yetkiler, 151

Versus, 503

Vertical Effect, 189

Vesayet Başvurusu Yolu, 445

Vicdan Sorunu, 59

Vicdan, Dinî İnanç..., 463

Victim, 508-509

Vienna Convention on..., 484

Violations continues, 526

Vize, 198

Voie de recours administratif, 445

Volksanwaltschaft, 447

Web of Science, 16

Weimar Cumhuriyeti, 314

Wesensgehalt, 241, 394

Wesensgehaltsgarantie, 241

WestLaw, 4, 16

Will Theory, 67

Without Excessive Formalism, 508

Wohle der Allgemeinheit, 231

Wolff, 133

Written Observations, 536

Written Sources, 110, 481

Yabancı (Metek), 127

Yabancı Yargı Kararları, 8

Yabancılar İçin Sınırlama, 244, 295

Yabancılar, 176

Yaklaşım (Türkiye), 284-291

Yaklaşım Biçimleri, 24

Yamuna, 184

Yararlanan Kişiler, 175, 292

Yaratıcı Kaynakları, 479

Yardım Etme Yükümlülüğü, 18, 299

Yardımcı Kaynak, 120-123, 485-487

-Ulusal Hukukta, 485-487
-İç Hukukta, 120-123

Yargı Bağımsızlığının Önemi, 196

Yargı Yetkisi AIHM 11 Nolu Protokol Öncesi, 498

Yargılanmanın Yenilenmesi, 543

Yargısal Başvuru Yoluyla Hak ve Hürriyetlerin Korunması, 449

Yargısal Güvenceler, 455

Yargısal Kararlar (Yardımcı

Kaynak), 121, 486

Yarışma, 249

Yasak (Suç) Sayısı, 194

Yasak Karinesi, 145

Yasaklar Dar Yorumlanmalı, 196

Yasama Organına Karşı, 443

Yaşama Hakkı, 429, 438

Yatay Etki, 189

Yaya Olarak Seyahat Hürriyeti, 262

Yayın Hakkı, 465

Yayın İlkelerine Aykırı Yayın, 374

Yazılı Açıklamalar, 536

Yazılı Kaynaklar, 110, 481**Yazısız Kaynaklar, 119, 482**

Yedi Hakimlik Daireler, 500

Yeni İnsan Hakları, 158

Yeni Olaylar, 519

Yer Bakımından (*Ratione Loci*)

Bağdaşmazlık, 525

Yer Unsuru İtibarıyla Sınırlı, 248

Yerine Getirme (AIHM), 543-544

Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti, 463

Yerli Halkların Hakları, 158

Yeterli Açıklıkta, 228

Yetim Maaşı İçin Boşanmak, 305

Yetki Karinesi, 145

Yetki Saptırması, 403

Yetikler Dar, Haklar Geniş, 149, 149

Yönetmelikler, 117

Yöntem Bağdaştırmaçılığı, 34

Yurttaş Hakları, 104

Yurttaşlık Bilgisi, 57

Yurttaşlık Eğitime Katkı, 57

Yurttaşlık Hakları, 103

Yüksek İzlenme Saatleri, 228

Yüksek Mahkemelerin Danışma

Görüşü Başvurusu, 542

Yükümlüler (Genel), 175-190**Yükümlüler (Türkiye), 292-300**

Yürütme Organına Karşı Koruma, 443

Yüzbaşıoğlu, 420

Zahirî Çatışma, 252

Zaman Bakımından (*Ratione*

Temporis) Bağdaşmazlık, 525

Zaman Bakımından Sınırlar, 431

Zarar, 539

Zaruret Hâli Teorisi, 244

Zecir, 64

Zenon, 12

Zımnî İzin Kararları, 201

Zımnî İzin, 201

Zımnî Ret Kararı, 201

Zımnî Kabûl Kararı, 201

Zorla Çalıştırma Yasağı, 460

Zorlama Yokluğu, 64

Zorlayıcı Sosyal İhtiyaç, 392

Zorunlu Din Dersi, 45

Zorunluluk Unsuru, 74

ANAYASA MADDELERİ

Alman Anayasası, 167

m.1-20, 95; m.2/2, 233

m.8/2, 233

Çin Anayasası, 82

İsviçre Anayasası,

m.16, 233; m.22, 233

m.38/1, 232; m.40-2, 233

m.79/1, 233; m.79/4, 233

m.109/1, 232

Kuzey Kore Anayasası, 82

Meksika Anayasası, 138

Portekiz Anayasası, 95

m.12, 181; m.16, 169

Sovyetler Birliği Anayasası, 81, 82

1924 Türk Anayasası, m.70, 166

1961 Anayasası, m.11, 319

1982 TÜRK ANAYASASI

m.12, 79, 174

m.13: 334, 335, 338, 346, 383, 402

m.14: 318, 319, 321

m.15: 407, 422, 423

m.17: 282, 283, 460

m.18: 460; m.19: 461

m.2: 274, 284, 286

m.20: 461; m.21: 407, 462

m.23: 463; m.24: 463

m.25: 463; m.26: 464

m.27: 464; m.28: 464

m.29: 465; m.33: 465

m.34: 465; m.35: 466

m.36: 466; m.37: 466

m.38: 466, 467; m.39: 467

m.40: 467; m.41: 467

m.49: 468; m.5: 289

m.51: 468; m.54: 469

m.65: 470; m.66: 470

m.67: 389, 470; m.68: 471

m.70: 471; m.72: 471

m.90: 115; m.90: 479

m.91: 344

AVRUPA İNSAN HAKLARI**SÖZLEŞMESİ**

m.15: 246, 369, 424

m.17: 314; m.34: 506

m.35: 510, 511, 516; m.8: 390

TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ**KARARLARI**

- K.1963/1: 395; K.1972/5: 419
 K.1985/7: 287
 K.1986/23: 342, 346, 386
 K.1986/27: 346, 386
 K.1987/11: 337; K.1987/4: 371, 375
 K.1990/20: 428
 K.1991/1: 425, 428, 407, 429
 K.1993/4: 412, 421; K.2004/3: 373
 K.2005/14: 357; K.2005/14: 358
 K.2006/38: 360; K.2008/126: 358
 K.2011/8: 360; K.2011/93: 358
 K.2012/99: 358; K.2013/84: 391
 K.2013/140: 228; K.2013/161: 398
 K.2013/162: 383, 419; K.2014/184: 357
 K.2015/49: 373; K.2015/51: 372, 377
 K.2015/53: 350; K.2015/95: 396
 K.2015/112: 356; K.2015/123: 391
 K.2016/9: 373, 392; K.2016/46: 382
 K.2016/127: 383
 K.2016/135: 338, 479, 382
 K.2016/151: 356, 382; K.2016/155: 381
 K.2016/159: 428, 436; K.2016/164: 423
 K.2016/165: 428
 Doktorlara Mecburî Hizmet, 360, 374
 Gelibolu Millî Parkında Ateş Yakma,
 374
 İmam Nikahı Kararı, 372, 377
 Karacabey Meltem Gazetesi, 420
 Kefalet İçin Eşin Rızası” Kararı, 264
 Twitter (Yaman Akdeniz ve Diğerleri)
 Kararı, 7

FRANSA

- Anayasa Konseyi, *Liberté de communication* Kararı, 228
 Danıştay, *Simone de Beauvoir* Kararı, 203
 Colmar İstinaf Mahkemesi, Sahte Baca Davası, 304

ALMAN ANAYASA**MAHKEMESİ KARARLARI**

- Mephisto* Kararı, 178
 Omurluktan Sıvı Alımı Kararı, 239
 Ormanda At Sürme (*Reiten im Walde*) Kararı, 174
 Çikolatadan Paskalya Tavşanı (*Schokoladenosterhase*) Kararı, 239
 Şahinle Avcılık Kararı, 237
 Uydu Anteni (*Parabol-Antenne*) Kararı, 190
 İspanyol Anayasa Mahkemesi, 8
 Nisan1981 Tarih ve 11/981 Sayılı Grev Hakkı Kararı, 242

AVRUPA İNSAN HAKLARI**MAHKEMESİ KARARLARI**

- A. v. Birleşik Krallık, 506
 Ahmet Sadık v. Yunanistan, 514
 Akdivar v. Türkiye, 514
 Ali Şahmo v. Türkiye, 517

- Amuur v. Fransa, 508
 Andrasik ve Diğerleri v. Slovakia, 515
 Aquilina v. Malta, 514
 Arslan v. Türkiye, 518
 Ayşe Nur Zarakolu v. Türkiye, 513,
 Azinas v. Kıbrıs, 514
 Bock v. Almanya, 522, 531
 Bottaro v. İtalya, 515
 Broniovski v. Polonya, 540
 Brumarescu v. Romanya, 508
 Building Society v. the United Kingdom, 504
 Burdov v. Rusya, 509
 Buscarini and Others v. San Marino, 486
 Castells v. İspanya, 514
 Chalkley v. Birleşik Krallık, 518
 Chamaïev ve Diğerleri v. Gürcistan ve Rusya, 519
 Chappex v. İsviçre, 519
 Daerr Kararı, 304
 De Wilde... v. Belçika, 511
 Delta v. Fransa, 504
 Drozd ve Janousek v. Fransa ve İspanya, 524, 525
 Düringer ve Grunze v. Fransa, 522
 Engel ve Diğerleri v. Hollanda, 528
 Ezeh... v. Birleşik Krallık, 528
 Fédération Chrétienne des Témoins de Jéhovah de France v. Fransa, 509
 Fell v. Birleşik Krallık, 515
 Ferrazzini v. İtalya, 528
 Fransız Danıştay 19 Mayıs 1933 Tarihli Benjamin Kararıyla, 204
 Fressoz ve Roire v. Fransa, 514
 Garaudy v. Fransa Kararı, 316
 García Ruiz v. Espagne, 529
 Gongadze v. Ukrayna, 517
 Gorraiz Lizarraga ve Diğerleri v. İspanya, 508
 Grässer v. Almanya, 514
 H, W, P ve K v. Avusturya, 315
 Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye, 45
 Hatip Çelik v. Türkiye, 517
 Honsit v. Avusturya, 315
 Horvat v. Hırvatistan, 513
 İlaşcu ve Diğerleri v. Moldova ve Rusya, 525
 Illich Ramirez Sánchez v. Fransa, 524
 Interhandel Davasında, 511
 İsayeva ve Diğerleri v. Rusya, 514
 Islamic Republic of Iran Shipping Lines v. Türkiye, 507
 Issa ve Diğerleri v. Türkiye, 524
 İçyer v. Türkiye, 515
 Jeličić v. Bosna Hersek, 512, 514
 Kalacı v. Türkiye, 515
 Karakó v. Macaristan, 514
 Karner v. Avusturya, 509
 Kemmache v. Fransa, 529
 Khashiyev ve Akayeva v. Rusya, 514
 Kıbrıs v. Türkiye, 514, 525
 Kiyutin v. Russia, 503
 Klas... v. Almanya, 508, 509
 Kokkinakis v. Yunanistan, 486
 Kurt v. Türkiye, 509
 Lawless v. İrlanda, 497
 Les Saints Monastères v. Yunanistan, 507
 Loizidou v. Türkiye, 524, 526
 M. v. Birleşik Krallık, 522
 Mansur Yaşın ve Diğerleri v. Türkiye Kararıyla, 45
 McCann ve ... v. Birleşik Krallık, 509
 Mikolenko v. Estonie, 521
 Mikolenko v. Estonya, 520
 Mirolubovs... v. Letonya, 521
 Monnat v. İsviçre, 508
 Moreira Barbosa v. Portekiz, 514
 Moreira de Azevedo v. Portekiz, 505
 Ohlen v. Danimarka, 509
 Open Door ve Dublin Well Woman v. İrlanda, 509
 Öcalan v. Türkiye, 524
 Öztürk v. Türkiye, 517
 P.M. v. Birleşik Krallık, 518
 Papachelas v. Yunanistan, 517
 Paşa ve Erkan Erol v. Türkiye, 509
 Patera v. Çek Cumhuriyeti, 519
 Pauger v. Avusturya, 519
 Paul ve Audrey Edwards v. Birleşik Krallık, 516
 Peñafiel Salgado v. İspanya, 526
 Peraldi v. Fransa, 520
 Perlala v. Yunanistan, 529
 Philis v. Yunanistan, 522
 Predil Anstalt v. İtalya, 515
 Radio France... v. Fransa, 507
 Rehák v. Çek Cumhuriyeti, 522
 Scordino v. İtalya, 515
 Scozzari ve Giunta v. İtalya, 506
 Section de Commune D'antilly v. Fransa, 507
 Sejdić ve Finci v. Bosna-Hersek, 525
 Selmouni v. Fransa, 514
 Senator Lines v. Avusturya, Belçika, Danimarka, 509
 Sinan Işık v. Türkiye, 486
 Soering v. Birleşik Krallık, 509, 524
 Stamoulakatos v. Birleşik Krallık, 522
 Ülke v. Türkiye, 518
 Van Oosterwijk v. Belçika, 514
 Varbanov v. Bulgaristan, 522
 Varnava ve Diğerleri v. Türkiye, 519
 Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt) v. İsviçre, 519
 Vernillo v. Fransa, 514
 Vijayanathan ve Pusparrajah v. Fransa, 509
 Walker v. İngiltere, 516
 X. v. Almanya, 526
 X. v. Hollanda, 526
 Yaşa v. Türkiye, 509
 Zagaria v. İtalya, 520
 Zehentner v. Austria, 506 ■

Bu metin, **Kemal Gözler, İnsan Hakları Hukuku (Bursa, Ekin, Ekim 2018, XXIV+592 s.)** isimli kitabımızdan tanıtım amacıyla yapılmış bir “seçki”dir. Seçkideki sayfalar ardışık değildir. Bu metinde ileri sürülen görüşleri kendi bütünlüğü içinde değerlendirmek gerekir. Bunun için de buradaki metinden değil, kağıt kitaptaki metinden alıntı yapılması önerilir. Her hlkrda bu metinden alıntı yapılacak ise, bilimsel yazma kurallarına uygun şekilde alıntı yapılmalı ve kaynağı aşağıdaki şekilde açıkça gösterilmelidir: Kemal Gözler, *İnsan Hakları Hukuku*, Bursa, Ekin, 2018, sayfa nosu) (<http://www.anayasa.gen.tr/ihh-secki.pdf>).

Bu Kitabın Tanıtım Sayfası: <http://www.anayasa.gen.tr/ihh.html>

İKTİBAS KONUSUNDA UYARILAR: 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun 35’inci maddesine göre, bir kitaptan iktibas (alıntı) yapılabilmesi için şu şartlara uyulması gerekir: (1) İktibas, bir eserin “*bazı cümle ve fıkralarının*” bir başka esere alınmasıyla sınırlı olmalıdır (m.35/1). (2) İktibas, maksadın haklı göstereceği bir nispet dahilinde ve münderecatını aydınlatmak maksadıyla yapılmalıdır (m.35/3). (3) İktibas, belli olacak şekilde yapılmalıdır (m.35/5) [Bilimsel yazma kurallarına göre, aynen iktibasların tırnak içinde verilmesi ve iktibasın  satırdan uzun olması durumunda iktibas edilen satırların girintili paragraf olarak dizilmesi gerekmektedir]. (4) İktibas ister aynen, ister mealen olsun, eserin ve eser sahibinin adı belirtilerek iktibasın kaynağı gösterilmelidir (m.35/5). (5) İktibas edilen kısmın alındığı yer (sayfa numarası) belirtilmelidir (m.35/5). 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun 71’inci maddesinin birinci fıkrasının üçüncü bendi “bir eserden kaynak göstermeksizin iktibasta bulunan kişi”nin altı aydan iki yıla kadar hapis veya adlı para cezasıyla cezalandırılmasını ve beşinci bendi de “bir eserle ilgili olarak yetersiz, yanlış veya aldatıcı mahiyette kaynak gösteren kişi”nin, altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılmasını öngörmektedir.

Ayrıca Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulunun 18 şubat 1981 tarih ve E.1980/1, K.1981/2 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararına göre “iktibas hususunda kullanılan *eser sahibininve eserinin adı belirtilse bile eser sahibi, haksız rekabet hükümlerine dayanarak Borçlar Kanununun 49. maddesindeki koşulların gerçekleşmesi hâlinde manevi tazminat isteyebilir*”.

Bu Kitaptan Yapılacak İktibaslar Konusunda Açıklamalar: (1) Bu kitabın metninden iktibas yapılırken yukarıdaki koşullara uyulmalı ve kaynak gösterilse dahi iktibas oranı haksız rekabet teşkil edecek düzeye ulaşmamalıdır. (2) 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun 35’inci maddesi, iktibası “*bazı cümle ve fıkraların* bir başka esere alınması” ile sınırladığına göre, bu kitapta kullanılan kutu, şema, tablolar, yazarın yazılı izni olmaksızın, kaynak gösterilerek dahi iktibas edilemezler.

KİTABIN BÖLÜMLERİ

BİRİNCİ KISIM: İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN GENEL TEORİSİ

- Bölüm 1: İnsan Hakları Hukukunun Bilgi Kaynakları
- Bölüm 2: İsmi, Yaklaşım Biçimleri, Tanımı, Konusu, Kısımları vb.
- Bölüm 3: Kavramlar
- Bölüm 4: İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları
- Bölüm 5: İnsan Haklarının Tarihsel ve Düşünsel Gelişimi
- Bölüm 6: Hürriyet Karinesi: "Hürriyet Asıldır"
- Bölüm 7: Hak ve Hürriyetlerin Tasnifi
- Bölüm 8: Hak ve Hürriyetlerin Pozitif Hukuk Tarafından Tanınması
- Bölüm 9: Hak ve Hürriyetlerin Özneleri ve Yükümlüleri
- Bölüm 10: Hak ve Hürriyetlerin Düzenlenmesinde Sistemler
- Bölüm 11: Hak ve Hürriyetlerin Sınırları
- Bölüm 12: Hak ve Hürriyetlerin Çatışması

İKİNCİ KISIM: TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU DOĞMATİĞİ

BİRİNCİ ALT-KISIM: TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU DOĞMATİĞİNİN GENEL KISIMI

- Bölüm 13: Türk Hukukunda İnsan Hakları Alanında Kullanılan Çeşitli Kavramlar
- Bölüm 14: 1982 Anayasasına Göre Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması
- Bölüm 15: 1982 Anayasasının Hak ve Hürriyetlere Yaklaşımı
- Bölüm 16: Türk Hukukunda Hak ve Hürriyetlerin Süjeleri ve Yükümlüleri
- Bölüm 17: Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması
- Bölüm 18: Türk Hukukunda Hak ve Hürriyetlerin Anayasayla Sınırlanması
- Bölüm 19: 1982 Anayasasına Göre Olağan Dönemlerde Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Sistemi
- Bölüm 20: 1982 Anayasasına Göre Olağanüstü Hâl Rejimlerinde Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması
- Bölüm 21: Hak ve Hürriyetlerin Korunması

İKİNCİ ALT-KISIM: TÜRK İNSAN HAKLARI HUKUKU DOĞMATİĞİNİN ÖZEL KISIMI

- Bölüm 22: 1982 Anayasasında Düzenlenen Çeşitli Temel Hak ve Hürriyetler

ÜÇÜNCÜ KISIM: ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU

- Bölüm 23: Avrupa İnsan Hakları Hukuku

BU KİTABIN KISALTILMIŞ HALİ

İnsan Hakları
Hukukuna Giriş,
368 s.

İnsan Hakları Hukuku başlıklı bu kitap, hukuk öğrencileri için hazırlanmış bir üniversite ders kitabıdır.

Bu kitabın birinci kısmında "insan hakları hukukunun genel teorisi"; ikinci kısmında "Türk insan hakları hukuku dogmatigi", üçüncü kısmında ise "uluslararası insan hakları hukuku" incelenmiştir. 22'nci bölüm haricinde, kitabın bütününde tek tek hak ve hürriyetler değil, bütün hak ve hürriyetler için genel olarak geçerli olan kavram, kurum, sistem, ilke ve usüller incelenmiştir. Dolayısıyla bu kitap, 22'nci bölüm dışında, insan hakları hukuku alanında bir "genel esaslar", bir "genel hükümler" kitabıdır.

Bu kitapta bazı yeni yöntemler kullanılmıştır. Her bölümde o konuyla ilgili ayrıntı sayılabilecek bazı bilgiler, metin içinde verilmek yerine "kutu" içinde verilmiştir. Bazı yerlerde yine kutu içinde "yannotlar" düşülmüştür. Keza metin içinde verilen bilgiler, bazı yerlerde ayrıca "tablolar" hâlinde özetlenmiştir. Aynı şekilde, metin içinde yapılan bazı sınıflandırmalar, "şema" veya "diyagram" olarak gösterilmiştir. Yine kitabımızda bazı yerlere o konuyla ilgili "resimler" konulmuştur.

ÖNSÖZDEN: Bu kitap yazılırken şu üç hususa dikkat edilmiştir: Hukukun saf teorisi içinde kalmak, aşırı içtihadî yaklaşımdan kaçınmak ve ayrıntılı mevzuat incelemesinden uzak durmak.

Ön Kapak Resmi: Resim shutterstock.com'dan satın alınmıştır (Image ID: 448888522).

EKİN Basın Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sok. No 2, Osmangazi - BURSA
Tel: (0224) 220 16 72 - 223 04 37
E-mail: info@ekinyayinevi.com

ONLINE SATIŞ

www.ekinyayinevi.com

ISBN: 978-605-327-756-9

9 786053 277569